غەفوور مەخمووری

هەگبەی مەخمووری

"کۆبەرهەم"

بەرگی یەکەم
چاپی یەکەم

هەولێر - کوردستان
٢٠١٠

* هەگبەی مەخمووری
* غەفوور مەخمووری
* " کۆبەرهەم"- بەرگی یەکەم
* پیت چنین و نەخشەسازی و بەرگ: کۆمپیوتەری دەریا
* تیراژ: (١٠٠٠) دانە
* چاپی یەکەم- هەولێر ٢٠١٠
* چاپخانە: منارە- هەولێر
لە بەڕێوەبەرایەتی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی (٥٥٠)ی ساڵی (٢٠١٠) پێدراوە

بۆ:

- رۆحــی پــاکی بــاوکم.. کــە خۆنەویــستانەو دڵسۆزانە کاریکرد بـۆ پێگەیانـدنمان و فێـری رێزو خۆشەویـستیو خـۆڕاگریو لێبـوردەیی کردین.
- رۆحی پاکی دایکم... کە لـەوەوە لـە واتـای سۆزو خۆشەویستیو میهرو وەفا گەیشتم!!

دیاریو وەفادارییە..

غەفوور مەخمووری

سەرەتا

غەفوور مەخمووری

نووسین زادەی هەستو بیرە؛ وەك چۆن كارزادەی بیرو بازووە، هەر نووسینێكیش گوزارشت لەسەردەمی خۆی دەكاتو بەرهەمی هەست كردنو بیركردنەوەی نووسەرەكەیە لەسەردەمی خۆیدا، ئەو بەرهەمەی بەردەستی ئێوەی بەڕێزیش هەوڵەكانی بەندەیە لەبواری نووسیندا هەر هەوڵێكیش زادەی سەردەمی خۆیەتیو توانای خاوەنەكەی لەو سەردەمەدا دەخاتەڕوو.

ماوەیەكە بیرم لەوە كردۆتەوە كەوا بەرهەمەكانم بەسەریەكەوە چاپ بكەمەوە وەكو (كۆبەرهەم) بیخەمە بەردەستی خوێنەری خۆشەویست، دواجار بەرهەمەكانم دابەشی سەر بوارەكان كردو ئەدەبو كلتور بەجیاو سیاسەتو رۆشنبیری گشتیو لایەنەكانی تریش بەجیا، لەسەرەتادا بڕیارمدا كەوا بەرهەمە ئەدەبییەكان بەچاپ بگەیەنمو بیان كەم بەیەك كتێبو وەك بەرگی یەكەمی پڕۆژەكەم بیانخەمەڕوو، لەم بەرگەدا ئەم چوار هەوڵەم دەخەمە بەردەستتان:

یەكەم: (سەرەتایەك بۆ حەیرانو كورتەیەك لەژیانی حەمەد بەگی) كە ساڵی ١٩٨٩ لەچاپخانەی (الحوادث) لەبەغدا چاپكراوەو، یەكەم چاپكراوی منەو تایبەتە بە لێكۆڵینەوە سەر لەحەیرانو دەتوانم بڵێم یەكەم لێكۆڵینەوەی گشتگیرە لەسەر حەیرانو كاتێكی زۆریشی بەسەردا تێپەڕیوە كە نزیكەی ٢١ ساڵ بەر لەمڕۆیەو لەكتێبخانەكاندا نەماوەو بۆتە سەرچاوەیەكیش بۆ هەموو ئەوانەی كە لەم بوارەدا دەنووسن.

دووەم: (بناری قەرەچووغ) ساڵی ١٩٩٠ لەچاپخانەی (الأمة) لەبەغدا چاپكراوەو بریتییە لەكۆمەڵێ هۆنراوەو حەیرانی فۆلكۆری دەڤەری مەخموورو بناری قەرەچووغ.

سێیەم: (سێ تیشك لەپەنجەرەی شیعرەوە)، دوای راپەڕین ساڵی ١٩٩١ لەکوردستان چاپکراوەو بریتییە لەهەڤپەیڤین لەگەڵ سێ شاعیری نوێخوازو تازەگەری کوردستان (ئەنوەر مەسیفی و سەباح رەنجدەرو قادر ئیبراهیم مینە). هەروەها وتاری (شیعرو هەڵوەستەیەك) کە ساڵی ١٩٩١ لەژمارە (٦)ی گۆڤاری قەڵادا بڵاوم کردبۆوە بەپێویستم زانی دووبارە لێرەدا بیخەمە بەر دیدەی ئێوەی بەڕێز لەبەرئەوەی دڵنیام زۆربەی خوێنەران نەیان بینیوە.

چوارەم: حەیران (چەمك- ناوەڕۆك- سەرهەڵدان) ساڵی ٢٠٠١ لەلایەن دەزگای ئاراس لەشاری هەولێر چاپ و بڵاوکراوەتەوە کە یەکەمین لێکۆڵینەوەی ئەکادیمییە لەسەر حەیران ئەنجامدرا بێت و بۆتە سەرچاوەیەکی باوەڕ پێکراو بۆ لێکۆڵەرەوانی ئەم بوارە.

چاپکردنەوەی ئەم بەرهەمانە سوودی خۆی دەبێت بۆ لێکۆڵەرەوان و نەوەی ئێستاش لێی ئاگادار دەبن و هەوڵێکیشە بۆ زیندووکردنەوەی بەرهەمەکان. هیوادارم جێی رەزامەندی هەموو لایەك بن...

لەگەڵ رێزمدا.

٢٢ / ٤ / ٢٠١٠

هەولێر – باشووری کوردستان

سەرەتایەك بۆ حەیرانو
کورتەیەك لەژیانی حەمەد بەگی

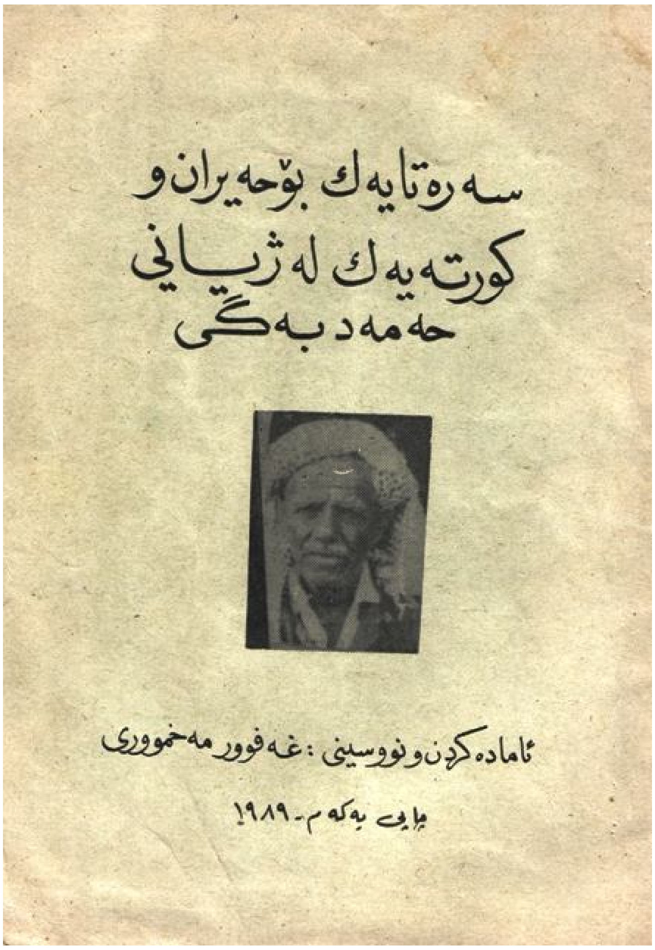
سەرەتایەك بۆحەیران و
کورتەیەك لەژیانی
حەمەد بەگی

ئامادەکردن و نووسینی : غەفوور مەخمووری

چاپی یەکەم ـ ١٩٨٩

پێشەکی

گۆرکی دەڵێ: "بناغەی ئەدەب لە فۆلکلۆر دایە، فۆلکلۆر کەرەسەیەکی خاوی مەزنەو سەرچاوەیە بۆ هەموو هونەرو بوێژان، ئەگەر بە باشی لەڕابردوو بگەین، بەرهەمی ئەمرۆمان زۆر رەنگین دەبێو ئنجا زۆر بەوردی لەگرنگی فۆلکلۆر دەگەین".

گەلی کوردیش وەك هەموو گەلانی تری سەر رووی زەمین خاوەن فۆلکلۆرێکی زیندوو رەسەنەو یەکێکە لە گەلە دەوڵەمەندەکانی جیهان لەفۆلکلۆرو بەهۆی ئەو فۆلکلۆرە رەسەنە شارستانێتیو مێژووی خۆی پاراستووە.

گەلی کوردمان یەکێکە لەو گەلانەی خاوەن دابونەریتی زیندووی خۆیانن. ئەگەر بێتوو سەیری مێژووی گەلەکەمان بکەین دەبینین هەمووی سەربردەو داستانی دڵداریو قارەمانێتییە ئینجا باپیرانمان هێندە بەبیرو لێهاتوویيو ژیرانە ئەو داستانو سەبردانەیان بەهۆی لاوكو بەندو حەیران گێڕاوەتەوە وەکو: (محەممەدو سیویٚو خورشیدو سورمێو لاسو خەزاڵو کەریمو ستیو حەسەنو مریەمو... و... و...) چەندانی تر.

دیمەنە رەنگینەکەی کوردستان هەر لەومێژەوە وای لە بابو باپیرانمان کردووە، کەوا گۆرانیو بەندو بالۆرەی بۆ بڵێن، ئەگەر سەیری هۆنراوەو بەستەو لاوكو حەیران بکەین دەبینین هەمووی جوانی سروشتو خۆشەویستیو قارەمانێتی گەلی کوردمانی تێدا رەنگ دەداتەوە. ئەوەی ئێمە لێرەدا مەبەستمانە لایەنی حەیرانە. کێ هەیە لە ئێمە گوێ بۆ حەیران راگرێو غەریبی هەڵنەستێو رۆژانی رابردووی نێتەوە بەرچاو؟! کێ بێ لە ئێمە گوێ بۆ حەیران راگرێو فرمێسکی نەیەتە خوارو بێ وەفایی ماڵە بابی کچەتیمە حەیرانی بۆ دەرنەکەوێت!!؟

یا کێ هەیە لە ئێمە لەناو حەیران وەفاداریو خۆشەویستی کچەتیمە حەیرانو کوڕەتیمە حەیرانی بۆ دەرنەکەوێ... کێ بێو کێ بێو کێ...!!!

لێرەدا دەمانەوێت بەکورتی باسی حەیرانو جۆرو لایەنەکانیو هەروەها دەوری پلکە پێناو لەحەیرانداو زمانی حەیرانو فەرهەنگی حەیران بکەین، لەگەڵ نموونە هێنانەوە لەکاتی پێویستدا، ئاواتە خوازم بەم کورتە باسەم سوارەیەك بخەمە سەر گیشەو گەلاوێژی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردیمان...

* * *

بەشی یەکەم
سەرەتایەك بۆ حەیران

حەیران

حەیران ئەو ئاوازە بەسۆزەیە کەوا لەگەرووی شمشاڵی شوانەکانی کوردستان دێتە دەرەوەو بەڕۆژگارێکی ترمان ئاشنا دەکات ئەویش رۆژگاری رابردووە، باسی ژیانی سادەو ساکاری کۆمەڵی کوردەواریمان بۆ دەکاتو خۆشیو ناخۆشی میللەتمان بۆ دەردەخات، حەیران جۆرە مەقامێکی کوردییەو لەسەر شێوەی (بەیات) دەگوترێت، باسی جوانیو ناسکی ئافرەتو خۆشەویستی نێوان کچەتیمە حەیرانو کوڕەتیمە حەیرانو جوانیو رازاوەیی سروشتی کوردستانو راوو راوشکارو پیاو ماقووڵانی کوردو ئایینو داشۆرینو هەندێ جار مێژوو و دەستووری کوردەواریو گەلێ لایەنی ترمان بۆ دەکات.

* * *

زمانی حەیران

ئەگەر بەوردی لەحەیرانەکان وردبینەوە بۆمان دەردەکەوێت کەوا حەیران بەزمانێکی تەڕو پاراوو سادەو ساکاری کۆمەڵی کوردەواریمان گوتراوەو ئەو وشانەی نێو حەیران وشەی رۆژانەی سەر زاری خەڵکو بەئاسانی لێیان تێدەگەینو دەزانین مەبەستی حەیرانبێژ چییە.

ئەگەر سەیر بکەین دەبینین حەیرانبێژ هێندە بەجوانیو ڕێكو پێکی حەیرانەکەی ڕێکخستووەو سەروایەکی تەواوی بۆ داناوە، کە دەکاتە (سەربەندو دوابەند)، واهەست دەکەین شیعرێکی میللییە، بەڵام لەڕاستیدا حەیران شیعر نییە بەڵکو پەخشانە شیعرە. حەیرانیش بەپێی شوێنو ناوچەو شێوەزمانەکەی دەگۆڕێت بۆ نموونە حەیرانی دەشتی قەراج جیاوازە لەحەیرانی دەشتی رانیەو قەڵادزە.

دەوری پلکە پێناو لەحەیراندا

پلکە پێناو دەبێت ئافرەتێکی قسەزانو بەتەمەن بێت، ئەگەر سەیر بکەین دەبینین یەکێك هەیە قسەی نێوان کوڕەتیمە حەیرانیو کچەتیمە حەیرانی دەینیو دەبات، بێگومان ئەویش پلکە پێناوە. کوڕەتیمە حەیران ئەگەر غەریبی گراوی خۆی بکاتو چەند ڕۆژێك بێت نەیدیتبی ئەوا پەنا بۆ پلکەپێناوی دەباو داوای لێدەکات کارێکی وەها بکات خۆشەویستەکەی ببینی وەك لەم حەیرانەدا بۆمان دەردەکەوێت:

(حەیران قەراج قەراجی خۆمان، کوڕە دەری: ئەوجا ئەمن دەمگۆتەوە پلکە پێناوی سەری چەند ڕۆژانە بەژنەکی باریكو قامکەکی بە ئەنگوستیلەم نەدیتییە ئەتوو وەبکە ئەوڕۆ هێواری نازدار حەیرانەکەی خۆم ببینم ئەوجا پێناوی دەگۆتە کچەتیمە حەیرانی: ڕەبی بابانت خرابی هەسە دەست دەوە جامو کوندەی خۆت سەبارەت بەدوو چاوی کوڕەتیمە حەیرانی هەڕۆوە سەر دا یمە گۆمان، کیژ دەری: ئەگەر کوڕەتیمە حەیران لەگە من ڕاستە بی درۆ با هێواری دەست داتەوە تفەنگەکی جامبێزار هە نجەت بەڕاوی ئەمنیش خۆی لۆ دەکەمە کارمامزەکی دوو مانگی خۆی لۆ داوێمە کەندۆکەو چۆمان).

بەلی لێرەدا دەوری (پلکە پێناوی)مان بۆ دەردەکەوێت کەوا وەك پەیامنێرێك هەواڵەکە بە کچەکە ڕادەگەیەنێتو پێی دەڵێت: کوڕەتیمە حەیران دەیەوێ بتبینی، کچەش دەیەوێ کوڕە تاقی بکاتەوە تا بزانی بەڕاستی لەگەڵ ئەوەو بی درۆ، لەمەش

زیرەکی ئافرەتی کوردمان بۆ دەردەکەوێت کە دەیەوێ خۆشەویستییەکەی پاكو بێگەرد بێت.

* * *

حەیران و جۆرەکانی

تائێستا چەند جارێك لەکۆڕو دانیشتنی ئەدەبیدا لەبارەی جۆرەکانی حەیرانەوە قسە کراوە، بەڕای هەندێ لەفۆلکلۆر پەروەران حەیران سێ جۆرە: (سەرچیایی– مەجلیسی– پشتڕێی)، بەڕای من حەیران هەر حەیرانە!! بەڵام سروشتی دەنگی حەیرانبێژەکە وا دەکات کەوا حەیران دابەشی دوو جۆر بکەین:

أ– سەرچیایی: ئەم جۆرە حەیرانە بەهەوایەکی بەرز دەگوترێتو دەبێت چینەکانی دەنگی حەیرانبێژەکە بەهێز بنو بەدەنگێکی بەرز حەیرانەکە هەڵبدات. باشترین حەیرانبێژ لەم مەیدانەدا (عومەر گاوەرەیی)و خوالێخۆشبوو (حەمەد بەگی)ن ئەگەر گوێ بدەینە کاسێتە تۆمارکراوەکانیان بۆمان دەردەکەوێت کەوا تا چ رادەیەك سەرکەوتنیان وەدەست هێناوە.

ب– مەجلیسی: ئەم جۆرە حەیرانە تایبەتە بەمەجلیسو دانیشتنی نێو دیوەخانو کۆچكو سەرای پیاو ماقووڵانو بەدەنگێکی نزمو لەسەرخۆ دەگوترێت، تەنها دانیشتوانی نێو مەجلیسەکە گوێیان لێ دەبێت باشترین حەیرانبێژی ئەم بوارەش مام (خدر خەرەبەدراوی)یە.

* * *

یەکێتی بابەت لە حەیراندا

لێرەدا بەکورتی باسی ئەم لایەنە دەکەینو نامانەوێ درێژەی پێ بدەین. لەبەر ئەوەی تائێستا باسی ئەم لایەنە نەکراوە، ئەوا بۆ یەکەم جارە تیشکێکی

دەخەینەسەر. ئەگەر سەیری حەیرانە تۆمارکراوەکانی سەر رووپەڕی کتێب و گۆڤارو رۆژنامەکانمان بکەین، یا گوێ بدەینە کاسێتی حەیرانبێژەکانمان زۆر جار بۆمان دەردەکەوێت حەیرانبێژ ئەگەر درێژدادڕێش لەحەیرانەکەیدا بکات بەلاّم یەکێتی بابەتی پاراستووە هەندێ جاریش هەست دەکەین کەوا دوو بابەت لەیەک حەیراندا خۆیان شاردۆتەوە، ئەم دوو بابەتە هەردوو بەشێوەیەکی ڕێکوپێک لەلایەن حەیرانبێژەوە باسکراوە، بۆ نموونە حەیرانبێژی لێهاتوو (خدر حەیران) دەڵێ:

(دەمگۆ برام ئەوڕۆکە هێوارێ گەلەك نەخۆشم نەخۆشەکی گەلەگرانم کەتیمە نوینێ، جوابەکم لە بۆ بدەنە زالم بابەی ئەوڕۆ بەوێ ئێوارەی دەبا دەمەکێم بێتە سەرینێ، بە چاوان داببینی فرمێسکان بەدەستان داببینی پەرچەمان بەسینگان لە بۆ کاکی عەبدوڵلای بکاتن شینی، دەوجا دەمگۆتە برادەران برام ئەوسار بەوێ دەرێ بوارێ ئەمن گەلە ترسیەکیان دەکەم بمرم ئەگەر مردم بارێ من و بەملی بمشێرنەوە لە حوسێنی غازی سەرینێ قەبرم دەلاقەی لێ بی هەموو دانێ ئێواران حەیرانەکەی من دەچیتەوە دارو پووشکان تی چاوم لێ بی گیژ دەرێ: گەلینە گەلی دەستە خوشکینە کەسمان نما لە بابانیێ بابێ ئەنگۆ وەرن دەمەکێ لادەینە سەر قەبرێ کورەتیمە لاوەی، بیڕشێنین بە شوشەکی گوراوی، لەسەری بچینین رەشە رحان و سۆرەگور کەسمان نما لە بابانێ بابی دەبا بە عام بڕێین هەزار رەحمەتی لێ بی).

ئەگەر لەم حەیرانە وردبینەوە بۆمان دەردەکەوێ لەدوو بابەت پێکهاتووە کە پەیوەندییان بەیەکەوە هەیەو لەڕاستیدا یەك بابەتن، هەردوو بابەتەکەش سەربەندو دوابەندی خۆیان هەیە. بابەتی یەکەم باسی ئەوە دەکات کەوا کورەتیمە حەیران گەلە نەخۆشەو جوابان لە بۆ کچەتیمە حەیرانێ دەنێری دەمەکی بێتە سەرینێ و فرمێسکی لە بۆ ببارێنی و شینی لە بۆ بکات و ئەویش (کوڕەتیمە حەیران) وەسیەتی خۆی پێ رابگەیەنێت.

لەبابەتی دووەم کوڕەتیمە حەیران کۆچی دوایی دەکات و بەخاك دەسپێردرێت و کچەتیمە حەیران لەگەڵ گەلی دەستەخوشکانیدا دەچێتە سەر گۆڕی گراوی خۆی و

بەگوراویٚ گۆڕەکەی دەرشێنیٚو ڕەشەڕیحانو سۆرەگوری لەسەر دەچێنیٚو داوای بە بەهەشت شادبوونی بۆ لە خوای گەورە دەخوازیٚ!!

* * *

حەیرانو مێژوو

بێگومان هەموومان دەزانین کەوا حەیران تایبەتە بە خۆشەویستی ناتوانیٚ وەکو لاوك بەدرێژی باسی ڕووداوێکی مێژوویمان بۆ بکات، بەڵام حەیران ئەم لایەنەشی فەرامۆش نەکردووەو باسی چەندەها بەسەرهاتمان بۆ دەگێڕێتەوە وەکو شەڕی (حەبیباغەی سیاوی)و خۆشەویستی (ئەسمەریٚ کابایزیو مامەراغەیی)و چەندانی تر. نموونەش بۆ ئەم لایەنە، فەرموون لەگەڵ ئەم حەیرانە:

(حەیران گۆتمە دریٚ خۆم بەو سبیانەی لۆ هەندە کەسادی، وەرە دەستیٚ خۆمان تێکبگرین بچینەوە سەر چیایەکەی بێستوونی بزانین چیکردییە کورینکیٚ کاکە فەرهادی، سەتی وەکی منو توو چووینە بن گۆڕو گۆڕخانان بەشوونەکی ڕەش بە وچاغەکی کۆر سەری خۆیان نایتەوە بەبیٚ مرادی).

ئەم حەیرانەیە مێژووی خۆشەویستیو هەوڵو تێکۆشانی (فەرهادی دڵداری شیرین)مان بۆ دەگێڕێتەوە، هەروەها ڕوونی دەکاتەوە کە فەرهاد بە خۆیو قوڵنگەکەی کەوتۆتە گیانی کێوی بێستوون، کوڕەتیمە حەیران داوا لە کچەتیمە حەیران دەکات کەوا بەیەکەوە بچنە سەر کێوی بێستوون بۆ ئەوەی بزانن کاکە فەرهاد بەخۆیو قوڵنگەکەی چی کردووە!!

حەیرانو جوگرافیا

حەیرانبێژانمان لێهاتووانە ناوی ناوچەو مێرگو کانیو چیاو شارەکانی کوردستان دەزانن لەکاتی حەیران گۆتندا وەکو جوگرافیاناسێکی شارەزا یەك بەیەك

ناوی ئەو شوێن و ناوچانە دەبەن کاتێ حەیرانبێژانمان لەمەڵبەندی حەیران قەراتی پیرە مەخمووری بەڕێ دەکەون بۆ قەبرستانی (شێخ محەممەدی) و ئاویێ دەرماناویێ و جۆتە ئاشان و بنبەردی و کەرکێ حوسێنی غازی و گومبەتی برایمی بایزی و، لەوێ بەڕێگای بازاڕگەدا دەچنە سەر بیرێ مەحموودی سەنان لە بەینی گاوەرەو کاولە کەنداری و، هێواش هێواش شۆڕدەبنەوە لە بۆ دێبەگەو ئاقاری کەندیناویێ و تاوێك ماندووی خۆیان دەحەسێننەوە لەکانی داودەڕەشی و بیرێ حاجی رەحمانی عاڵلای لەوێش بەرەو زوورگەزراوی مل دەنێن و تا دەگەنە سەر گردی پیرداودی و دەڕۆننە ئاقاری شێراوەو کاولە قوچە برباسی، لەوێش بەڕێ دەکەون بەرەو بانی گردەسۆری و چەولنگی کاولە پردێ و سەلەی خەلیل ئاوڕەحمانی و بیستانەی گەورەو سەرێ گیرەش و بەستی شەلغەو گۆکتەپەو گۆمەشینی سەیدان و لە پاشان دەربەندی پیرە گۆمەسپانێ و دۆری حوشتر قوتان و لەدواییدا بەرەو سەر بەتاسێ خۆشناوان و قەراتێ دیوینێ و تەوسکەو کاموسەك و کۆلکەڕەشی و بابەگیسك و خڕێ عەلی بەگی لەدوایی لەکۆڕەکی غلۆر دەبنەوە لەگەڵ کیژە رواندوزی و بارەکیان تاوێك دەست لەملانێ و مەمك گوشین و گەوز گەوزانێ دەکەن لەپاشان هۆی دەدەنەوە بەرەو دارێ شەکرانێ و قەپەك و مام خاران و دارەبەن و ئاشۆکان، ئینجا لەگەڵ شەپۆلی زێی پیرە بادینان سووڕ دەخۆن و بەرەو عاویێ بشیریان و قوچەکی کەرەکی یاسیناغەو خەزنەو تەرجانی شەمامك و رنەی گوێڕی و کوشاف و زمارەو زماران و دێنەوە سەر گۆمێ سێ قولینجك لەبەینی معێجیلەو کاولەمشاری و دەچنەوە زیارەتی سوڵتان عەبدوڵلای عارەبی و لەپاشان گۆمێ گەڕیلەو مارواشان و دەراویێ بازنان و بستێ بەرازکوژان و خەندەکێ بابە خەلیفەی و لە پاش ئەم گەشتە دوورو درێژە بۆ دواجار لەکلکەی دارەبزماران و قەرەبۆتك و قەرەبێتکان شۆڕدەبنەوە لە بۆ مەخموورە گچکەلەی خۆمان.

نموونەش بۆ ئەم لایەنە فەرموون لەگەڵ ئەم حەیرانەی خوالێخۆشبوو (حەسەن حەیران):

(دەرێم: براینە بەچاوێ من برۆننێ گەوارەکی هینا چەند هورد دەباری، ئەوا شۆڕدەکاتەوە دەوزێیێ عارەبان دەگرتەوە دەشتی کاولە قەراجی سەرێ قەرەبۆتك و قەرەبێتكان دەراوێ قورینگان گۆمێ مارواشان دەوزێیەکەی بادینان گومبەتەکەی سوڵتان عەبدوڵڵای عارەبی سەرێ قەراتێ پیرە مەغمووری شۆڕدەبتەوە لەدەرکی بازاڕگەی خۆمان گەلە گەلە بەنازی تەڕدەکاتەوە سەرو پەرچەمێ شەنگەبێ گاورەو کاولە کەنداری، ئەمن دەرێم خۆزیا بە خۆزیداران باجگری ماچان بوومایە لەسەر پردەکەی کاولە رواندزێ ئەوەلەن لە کیژۆرە بارەکیان لە گەردەن کێلێ رواندزیان لەسەر بەتاسێ خۆشناوان هێقە بە سنجاقێ کۆییان سەر بە پۆشێ سولە یمانییان لەعەبا رەشێ هەولێرییان لە بسك قوتێ سارەیی یان لە کێژێ خێلەکی و رەوەندی و ئاکۆیی و مام سارو خەیلانیان لە شل و مل و چاو بەکل و باغەر شۆڕێ دزەیی یان ئەمان وەکی فەسرێ دەرەبواران دێنەوە لەسوڵتان عەوڵڵای عارەبی لە گۆمێ سێ قولینجکی لە گۆمێ معێجیلەی ناوەڵڵا لە کەندو لەندێ کاولە مشاری).

* * *

حەیران و ئایین

حەیرانبێژانمان لایەنی دینداری و ستایشی پێغەمبەر(د.خ)و پیاوچاك و ناودارانی ئایینییان لەیاد نەکردووەو، ئەم جۆرە حەیرانە تایبەتە بە دەروێشان لە کۆڕی زیکرو خواپەرستی و بۆنەی ئایینی بەئاوازێکی رێکوپێك دەگوترێت و باشترین حەیرانبێژی ئەم لایەنە (دەروێش ئیبراهیم)ە، فەرموون لەگەڵ ئەم نموونەیە بۆ ئەم لایەنە:

(حەیران خۆزی گورەك بام لە گورێ نەورۆزێ، شین ببام لەسەر کێوێ عەرەفات رۆژی عالفەی وەکی خێوەتی حاجییان هەردەدا لەو مقامێ عەرەفات لەناو غوبارو تۆزێ، ئەی گەلی موسڵمانان دەیاڵڵا بەعام بچینە خزمەتی شاهی مەدینەی ئەحمەدی موختار لەوێ لەگەر عەزیزو خۆشەویستان بکەین جێژنەو پیرۆزی).

* * *

حەیران و داشۆرین

حەیرانبێژانمان ئـــەم لایەنەشیان فەرامۆش نەکردووەو تائێستا فۆلکلۆرپەروەران باسیان لێوە نەکردووەو پێویستی بەپەردە لەڕوو لادانە. لایەنی داشۆرین لەحەیراندا دەبێتە دوو جۆر:

أ- بەزم‌و رابواردن: ئەم جۆرە حەیرانە بۆ پێکەنین‌و کات بردنە سەرەو لەکاتی شەوی درێژی زستانان جاحێلانی گوند کۆدەبوونەوەو دەستیان دەکرد بە گەڕەلاوژەو هەریەکە حەیرانێکی دەگوت بۆ ئەوەی شەوەکە بەخۆشی ببەنە سەر، نموونەش بۆ ئەم لایەنە فەرموون لەگەڵ ئەم حەیرانە:

(حەیران لە کەندیناوێ، بەفکرت نایێ وەکی دەچووینە راوێ، قەتێمان دەگرت بەداوێ، لێمان دەنا بە پراوێ، ئەوجا لۆ خۆمان لەسەر دەکردەوە ماستاوێ).

ب- سێکس: ئەگەر گوێ لە حەیران رابگرین بۆمان دەردەکەوێ زۆربەی حەیرانەکان باسی سینگی سپی‌و مەمکی قیت‌و گەردەنی زەردو ماچ‌و موچ دەکەن. بەلام حەیرانبێژی وامان هەیە کەوا بەشێوەیەکی تایبەتی باسی ئەم لایەنە دەکات‌و لەکاری ماچ‌و مۆچ کردن‌و گەوز گەوزانێ‌و مەمك گرتنی تێپەڕاندووە. نموونەش بۆ ئەم لایەنە فەرموون لەگەڵ ئەم حەیرانە سێکس ئامێزە:

(حەیران لە پەنا سەرگینێ، ئەوجا ئەمن دەرێم وەرە خۆمان مات کەین کەس نەمان بینێ، ئەتۆ سینگێ خۆت لۆم واراکە مەمکت لە بۆن بکە بالیف هەتا سبەینێ دەوت لەناو دەوی نێم‌و بگرم مەمکێ دیکەت ئۆخەی دەرێی هەرمێیە لەسەر ئەوێ سینگێ تووبەجۆت خەومان لێبکەوێ کەس هەرمان نەستینی).

* * *

فەرهەنگی حەیران

حەیران فەرهەنگێکی سەربەخۆیەو ناوی چەندان عێل‌و عەشیرەت‌و ناوچەو ئافرەتی شۆخ‌و شەنگ‌و گەورە پیاوانی کوردی بۆ پاراستووین، سەرەڕای ئەوەی

باسی داب و نەریتی ئەو خێڵانەمان بۆ دەکات و پێمان دەڵێ: ئافرەتی فلانە خێل ئاوایەو ئاوا نییە! بۆ نموونە:

باغەر شۆڕێ دزەییان، گەردەن گێلێ رواندزییان، سەر بەتاسێ خۆشناوان، هێقە بە سنجاقێ کۆییان، ســەر بە پۆشێ سولەیمانییان، عەبا رەشێ هەولێرییان، بسك قوتی سارەییان و چەندانی تر.

ئەگــەر لــەم ناوانــەی ســەرەوە وردبینــەوە بۆمــان دەردەکــەوێ کــەوا دەســـتووری ئافرەتی دزەییان ئەوەیە، کە کراسی بە باغەر لەبەر دەکەن و ئافرەتی خۆشناوان سەر بەتاسن و هیچ کۆییان سنجاقی لە یەخەی خۆیان دەدەن و ئەوانی تریش هەر بەم شێوەیە.

بەڵێ حەیران فەرهەنگێکی سەربەخۆیە بۆ زمان و ئەدەبی کوردیمان، هەروەها کە ناوی شوێنێ دێنێ لەناوچەیەك ئەوا ئەو شوێنە بەتەواوی دەست نیشان دەکات بۆ نموونە:

کـــە دەڵــێ بـچینە ســـــەر (بـیرێ مەحمـــوودی سـەنان) یەکسەر دەڵـێ لەبـەینی گاوەرەو کاولەکەنـــداری. ئـــــەوەی شایانی باسە ئەم لایەنە لەحەیراندا پێویستی بە لێکۆڵینەوەیـــەکی ســــــەربەخۆو فراوان هەیـە بـۆ ئـەوەی بەتـەواوی بـچینە نێـو بنـــج و بنـەوانی ئـەم باسـە، پێویـستە شـوێن بەشـوێنی کوردسـتان بگـەڕێین و ئـەم شـــوێن و ناوچانـــە بـــەچاوی خۆمـــان ببیـنین کـــەوا حەیـــران باســـــیان لێـوە دەکات.

* * *

مەڵبەندی حەیران

هەروەك روون و ئاشکرایە مەڵبەندی حەیران دەشتی هەولێرو قەراج و کەندیناوەیە. بەڵگـەش بـۆ ئەمـە ئەوەیـە زۆربـەی حەیرانبێـژەکان خـەڵکی ئەم ناوچـەیەن و نـاوی ئـەو

شـوێن و ناوچـانەی نێـو حەیرانـەکان هـەمووی هـی ئـەم دەشـتە پـان و بەرینەیـەو کـەم حەیرانبێـژ هەیـە نـاوی قـەراج و کەنـدیناوەو هـەولێر نـەهێنێ، بێجگـە لەمـە کاتێـک حەیرانبێژ دەست بەگوتنی حەیرانەکەی دەکات لە قەراج و مەخموور هەردەستێ بۆ هـەر کوێیـەک بڕوا هـەر دەگەڕێتـەوە ئـەو ناوچـەیە. لێرەدا نامـەوێ درێـژەی پـێ بـدەم لەبـەر ئـەوەی مامۆسـتا فۆلکلۆرپـەروەر (ئەسـعەد عـەدۆ) لـەژمارە (١١٠)ی گۆڤـاری (ڕۆشـنبیری نـوێ) بەدرێـژی باسـی لـەم لایەنـەی کـردووەو راو بۆچوونەکانیـشی زۆر جوان و بەجێن.

* * *

بەشی دووەم

کورتەیەك لەژیانی حەمەدبەگی

حەمەد بەگی کێیە؟

ناوی تەواوی (حەمەد ئیسماعیل ئەحمەد دێوانە)یە. لەنێو خەڵك بە (حەمەد بەگی) ناوبانگی دەرکردووە. ساڵی (١٩١٢) لەشاری مەخموور لەدایکبووە. ناوبراو لەعەشیرەتی (شێروانی)یە، ساڵی (١٩٣٣) باوکی کۆچی دوایی دەکات، لەلای برا گەورەکەی دەمێنێتەوە کە ناوی (خدر بەگی) دەبێت- ساڵی ١٩٣٥ کۆچ دەکات بۆ دێی (حاجی شێخان) لەناوچەی کەندیناوە، تا ساڵی (١٩٣٧) لەوێ دەمێنێتەوە. دوایی بۆ شاری مەخموور دەگەڕێتەوە، ژیانی منداڵی وەکو منداڵانی ئەو سەردەم بە مەڕو ماڵات بەخێو کردنو کاری تری کشتوکاڵی بەسەر بردووەو هەر لەتەمەنی منداڵییەوە لەدەوروبەری ساڵی (١٩٢٩-١٩٣٠) دەستی بەحەیران گوتن کردووە، لەساڵی ١٩٣٢دا کچێ دەخوازێ بەناوی (زەکیە)و دەبێتە هاوسەری ژیانی. ساڵی ١٩٤٤ کۆچ دەکات بۆ دێی (چەغەمیرە) لەناوچەی کەندیناوەو لەساڵی ١٩٦٣دا دەگەڕێتەوە بۆ مەخموور. حەمەد بەگی چەند کاسێتێکی لەچایخانەی (مەچکۆ) لەشاری هەولێر تۆمار کردووە، لەساڵی (١٩٥٤-١٩٥٥) چەند کاسێتێکی تری لەچایخانەی (حەمەد ئاغا) لەشاری کەرکوك تۆمار کردووە هەر لەو ساڵەدا (١٩٥٤-١٩٥٥) لەلای (کانەبی حەوێز ئاغا) لەناوچەی کەندیناوە سەرکار دەبێت.

حەمەد بەگی حەیران گوتنی لەباوکی بۆ ماوەتەوە، واتە (ئیسماعیل ئەحمەد دێوانە)ی باوکیشی هەر حەیرانبێژ بووە. خوالێخۆشبوو هاوڕێیەتییەکی زۆر پتەوی لەگەڵ هونەرمەندان (ڕەسووڵ گەردی)و (عوسمان حەیران)و (خدر حەیران)و هونەرمەندی گەل خوالێخۆشبوو (تایەر تۆفیق) هەبووە.

حەیرانبێژ شەش منداڵی هەیە چوار کوڕو دوو کچ:

(قادر- حەمید- عوسمان- خالید- قەدریە- بەدریە) ئێستا منداڵەکانی لەشاری مەخموور دادەنیشن.

مام (حەمەد بەگی) حەیرانبێژمان لەڕۆژی (١٩٧٦/٧/٢١) دڵی لەلێدان دەکەوێت و بۆ دواجار چاوی لێك دەنێت و ماڵئاوایی لەکۆڕی حەیرانبێژی دەکات و لەگۆڕستانی (شێخ محەممەد) لەمەڵبەندی حەیران لەشاری مەخموور بەچاك دەسپێردرێت. هەزاران سڵاو لەگیانی پاکی حەمەد بەگی و هەموو ئەوانەی خزمەتی هونەری کوردیمانیان کردووە.

* * *

ڕەوشتی حەمەد بەگی

چەندەی بڵێی مرۆڤێکی دەم بەپێکەنین و رووخۆش و نوکتەبازبووە. هەروەك لە هاوڕێیانی ئەو گوێ بیست بوومە، کاتێك دەچووە دیوەخان دانیشتوانی دیوەخان بێدەنگ دەبوون و چاوەڕوانی دەمی ئەویان دەکرد تاکو چیرۆکێکی خۆشیان بۆ بگێڕێتەوە یان حەیرانیان بۆ بڵێ. زۆر شەیدای بەخێوکردنی مەڕو ماڵاتیش بووە. حەیرانبێژ مام خدر گردگراوی بۆی گێڕامەوە گوتی (لەگەڵ حەمەد بەگی لەچیای قەرەچووغ و ماوەیەکیش لەحاجی شێخان شوان بووین، نەیدەزانی تووڕە بوون و تۆران چییە، زۆر دڵ ساف بوو لەبەر دڵ سافییەکەی خەڵك هەموو خۆشیان دەویست و ڕێزیان دەگرت).

لێرەدا ڕەوشتی حەیرانبێژمان بۆ دەردەکەوت، کوردیش دەڵێ: (مشتێك نموونەی خەروارێکە).

حەیرانەکانی حەمەد بەگی

حەیرانبێژ خاوەن دەنگێکی زۆر بەتین بوو، حەیرانەکانی هەمووی (سەرچیا)یین. دەگێڕنەوە دەڵێن: لەسەر سێ گردکانو بازاڕگەی حەیرانی دەگوت، لە مەخمووری گوێیان لێدەبوو (ئەم دوو شوێنەش واتە سێ گردەکانو بازاڕگە (٢-٣)کم لە مەخموورەوە دوورن).

زۆربەی حەیرانەکانی بە سەردەشتی قەراجو قەرەچووغو گەرێی سەنگەرانو ئاویێ بنبەردیو شارگەیێ سەفەریو کەرکی حوسێنی غازیو زوورگەزراوو کەندیناوەو شارە خنجیلانەکەی مەخموورو ئەو کۆچو کۆچبارانە دەگوت کە لەناوچەکانی ترەوە بۆ دەشتی قەراج دەهاتن. لەحەیران گوتندا خاوەن دەنگو ئاوازی خۆی بووەو لاسایی کەسی تری نەکردۆتەوەو وشەی گەردەن گێلو خەزێم شۆڕ لەزۆربەی حەیرانەکانیدا دووبارە دەبنەوە.

چەند نموونەیەك لەحەیرانەکانی حەمەد بەگی

(١)

خزمینە چبکەم دەرێم بوارم لێ خۆشبوو گەوارەکی دامەزراند لۆیێ گەلەکە سەردارم ناتگەمێ خەزێم شۆڕ لە بنەیێ پیرەشەڕگاتی، ئەمان تەڕی دەکرد کلکەیێ گەرعەو گەرعوساریان کلکەیێ مارواشان خەندەکێ خەلیفەی گۆمێ قورینگان دەراویێ بازنان کلکەیێ قەرەبۆتکێ لۆیێ لە بۆت نمام دارییێ بەرگوریێ قەپەکێ مام خاران چۆمێ کورە رەوەندان قەراتێ پیرە هەولێرێ ناتگەمێ گەردەن کێل سەرێ زوورگەزراوێ خۆمان خزمینە لە کاکێ تو تەڕدەکا کاولە وراتی،

بابە چبکەم دەرێم بەوێی پایزێ خودا بەتکارێ منو بەژنێ باریكو قەدو قامەتێ شلك بگری ناتگەمی گەردەن کێل وەکی بەوێ پایزێ بابە خزمینە دەرێم حەیرانەکەمیان لێ کردمە حەسرەتو قاتی.

(٢)

کاکە خزمینە ئەنگۆ بڕۆننێ دەرێم سبەینە لە مـن سـبەینە مـەڕۆ ناتگـەمێ گـەردەن کێـل دارکەرێ لە داران لە گەریێ سەنگەران،

ئەوجا حەیرانی کاکینگۆ مامز بـوو بابـە سـبەینان دەچـوومە دوێ دەسـتم دەداوە تفـەنگێ پارێزێ خۆم دەستاند سەرم دەبردەبن سێرەیێ تفـەنگێ قەدیمـە راوکـەران دەیـانگۆ وەتـیم حەیران حەیرانەکەی توو گەلەمنداره چ تفەنگانی مەگرێ سەرم هەردەگرت لـە بـن سـێرەیێ تفەنگێ ئاوڕێ خۆم دەداوە لە کۆمەرێ راوکەران، ئێوارە گەلە درەنگە خزمینە حەیرانەکەی من ئاوا دەبوو لە کۆسپەیێ حوسێنی غازی ئاوی خۆی دەخـواردەوە لـە ئـاویێ بنبـەردی دەلـەوەڕا لەشارگەیێ سەفەری سبەینان هەموو سبەینان بابە لە کاکێ تو دەڕۆییە خوارێ لـۆزەوی وزارێ مەحمەر ئۆمەران.

(٣)

کاکە خزمینە ئەمن دەرێم ئەستێرەکم لێ هەرات لە تاقی عاسمانی، مەڕۆ ناتگەمێ گەردەن کێل شەوقێ خۆی دەداتەوە لەسەرێ حەسەن موتریبو دار دێدەوانێ خزمینە دەرێم لە کاکینگۆ سۆردەکاتەوە جەولنگی پردێ لەگەدارێ شیلانێ، ئەوجا ئەمن شەدەکی لۆبەژنێ باریكو قـەدو قامەتەکی شلك دەکرم لە خمێ کارخانێ ماینەکی دەدەم لۆ گورینگ لێنـانێ هەسـپەکی دەدەم لۆسیم پێچانێ ئەوڕۆ سەرێ چەند رۆژانە کاکە خزمینە دەرێـم حەیرانەکـەی مـن لـێم زیـزە لەسەری نانێ.

(٤)

(کاکە خزمینە ئەمن دەرێم لە هۆزێ مەرزان لە غەرێ شاسواری، مەڕۆ ناتگەمێ گەردەن کێـل کێم شیرن دەدیت یەکیان حەسەناغەی دزەیی ئەویدکەیان ئەسمەرێ کابایزاغەی زراری، چەند شیرین بەوییێ سبیانێ رادەکێشێ سەرێ شێوەری بابە خزمینە نەرم نەرم دەباتە خوارێ لۆ سـەر

بیرێ مەحموودی سەنان مەڕۆ ناتگەمێ خەزێم شۆڕ هێواش هێواش بابە لە کاکینگۆ دەڕواتە خوارێ بە بەینی گاوەرەو کاولەکەنداری).

(٥)

(بابە ئەنگۆ بڕۆننێ سبەینان لە گەگەزەنگێ ڕۆژی بابە زەییینێ خۆ بدەنەوە سەفینا سەر بەتۆزە، ئەمن لۆت بمینێم گەردەن کێل لە ڕفتو ڕۆینێ گەلە بەلە نجێژە، زەینێ خۆ بدەنێ لەسەر بەتاسێ خۆشناوان لەشەنگو شۆڕێ خەیلانییان، لەبەرچەم سۆرێ سۆربەشییان لەخەزێم زەردێ دزەبییان بابە دەچوونە سەر کانییێ بنەسراوەی سەفیان دەبەستا بەڕێزە).

* * *

ئەوانەی خوێندتانەوە بەشێك بوون لە حەیرانەکانی حەیرانبێژی دەشتی قەراج و بناری چیای قەرەچووغ و مەخمووره گچکە لەو ئاوییێ بنبەردی خوالێخۆشبوو (حەمەد بەگی).

تێبینی: کاتی خۆی ژیان و حەیرانەکانی (حەمەد بەگی)م پێشکەش بە فۆلکلۆرپەروەر (سەعدوڵڵا شێخانی) کرد. لێرەدا بابەتەکەی من لێدوانێکە لەسەر حەیران و بە نموونە (حەمەد بەگی)م هێناوەتەوە. غ.م

ئەنجام

لەم کورتە باسەدا بۆمان دەردەکەوێت، کە حەیران جۆرە مقامێکی رەسەنەو تایبەتە بە میللەتی کوردو باسی زۆربەی لایەنەکانی ژیانی کۆمەڵی کوردەواریمان دەکات. سەرەڕای ئەوەی دەتوانین بڵێین کەوا گەیشووینەتە ئەو باوەڕەی، کە حەیران لەدەشتی هەولێرو قەراج و مەخموور سەری هەڵداوەو بەرەو ناوچەکانی تری کوردستان رۆیشتووە. بێجگە لەوەی کە باسمان کرد بۆمان روون دەبێتەوە، کە (حەمەد بەگی) حەیرانبێژێکی لێهاتوو شارەزا بووە لەکۆڕی حەیرانبێژیدا.

لەکۆتاییدا دەلێم هەر ئەوەندەم پێکرا. هیوادارم کارەکەم جێی رەزامەندیتان بێت و ئەمن مەمنوون!

غەفوور مەخمووری

هاوینی ١٩٨٨- مەخموور

فەرهەنگۆك

(ئـ)

ئەسمەرێ کابایزاغەی: ئافرەتێکی شۆخ و شەنگی هۆزی زراری بووە.

ئاشۆکان: گوندێکە لەناوچەی بەڕانەتی.

(ب)

بازاڕگـە: گەلییەکـە لـەنزیك قـەزای مـەخموورو ڕێگـای هـەولێرو مـەخمووری بـەناودا دەڕوا.

بێستوون: کێوێکە لەرۆژهەلأتی کوردستانە.

بنبــەرد: کانیاوێکــە لــەبناری چــیای قەرەچــووغ و ئاوەکــەی لــە بــن بەردێکــەوە هەڵدەقوڵێت.

بــیری مــەحموودی ســەنان: بیرێکــە لــەنێوان گونــدی گــاوەرەو کەنــدار لەدەشــتی کەندیناوە.

بیری حاجی ڕەحمانی عاڵڵای: بیرێکە لەگوندی عاڵڵای سەر بەناحیەی دیبەگە.

بانی گردەسۆری: بانێکە لەگوندی گردەسۆری سەر بەناحیەی قوشتەپە.

بیستانە: گوندێکە سەر بەناحیەی قوشتەپە.

بەستی شەڵغەی: بەستێکی پان و بەرینە لەدەشتی کۆیە.

بابەگیسك: گوندێکە سەر بە ناحیەی سەلاحەددین.

بستی بەراز کوژان: بستی، زوورگێکی نزم، ئەم بستییە لەدەشتی قەراجە.

بازگە: ڕێبازگە.

(پ)

پەرچەم: بەشێکە لەقژی ئافرەتان و دێتەوە سەر چاویان.

(ت)

تەرجان: گوندێکە لەناحیەی خەبات (کەڵەك).

(ج)

جامبێزار: جۆرە چەکێکی کۆنە.

جام: بادی.

جۆتە ئاشان: دوو ئاش بوون بە ئاو ئیشیان دەکرد لەنزیك مەخموور.

(ح)

حوسێنی غازی: چاکێکە لەخوار گەڵی بازاڕگە لەنزیك مەخموور.

حەبیباغە: یەکێك بوو لەکوڕەکانی برایماغای دزەیی لەشەڕێکی ناوخۆیی کوژرا.

حاجی شێخان: گوندێکە لەبناری قەرەچووغ.

حەسەن موتریب: گوندێکە سەر بەناحیەی قوشتەپە.

حاوی بشیریان: بشیریان، گوندێکە لەناحیەی بەردەڕەش لەپارێزگای نەینەوا.

(د)

دەرمانئـاوا: کانیاوێکـە لـەبناری قەرەچـووغ لەمـەخموور ئاوەکـەی دێتـەوە نـاو دێـی قەسران و جوتیارانی ناوچەکە بیستانی لەبەر دەکەن.

دەربەندی کۆمەسپانێ: دەربەندێکە لەگوندی گۆمەسپان سەر بەکۆیە.

دارێ شەکرانی: دارێکی مێژوویە لەنزیك گوندی مام خاران لەناوچەی زرارەتی.

دارەبەن: گوندێکە سەر بە ناحیەی عەنکاوە.

دەراوێ بازنان: گومێکە لەدەشتی قەراج.

دارەبزماران: کلکەیەکە لەچیای قەرەچووغ.

دەراوێ قورینگان: گومێکە لەدامێنی چیای قەرەچووغ.

دار دێدەوان: دارێکە لەنزیك گوندی بانەمورد سەر بەقەزای کۆیە.

(ڕ)

ڕنەی گوێڕی: ڕنە، تەلان، لێژاییەکە لەنزیك ناحیەی گوێڕ.

(ز)

زوورگەزراو: زوورگێکە لەکەندیناوە لەنزیك دیبەگە.

(س)

سوڵتان عەبدوڵڵا: چاکێکە لەسەر زێی بچووك و دێیەکەی چاکەکەی لێیە هەر بەم ناوەیە.

سێ گردکان: سێ لوتکەی بەیەکەوە بووی چیای قەرەچووغە.

(ش)

شێراوە: گوندێکە لەناحیەی پردێ (آلتون کوپری).

شارگەی سەفەری: گۆڕاییەکە لەدامێنی قەرەچووغ.

شەرگات: (شرقات): قەزایەکە سەر بە پارێزگای سەلاحەددین (تکریت).

(غ)

غەڕی شاسواری: غەڕە بەردێکە لەچیای قەرەچووغ.

(ق)

قوچە برباس: گوندێکە لەنزیك گردی پیرداود لەدەشتی ملکیە.

قەراتی دوینێ: قەڵایەکی کۆنە سەر بەناحیەی سەلاحەددین "پیرمام".

قەبرستانی شێخ محەممەدی: گۆڕستانێکە لە مەخموور.

قەپەك: ناوی گوندێکە لەناوچەی زرارەتی.

قەرەبۆتك و قەرەبێتك: دوو لوتکەی چیای قەرەچووغن لەڕۆژهەڵاتی مەخموور بەرزترین شوێنی قەرەچووغ لوتکەی بێژینگ بەسەرە، کە بەرزاییەکەی دەگاتە (٧٩٨)م لەئاستی رووی دەریاوە.

(ك)

کەساد: زوڵم لێکراو.

کەندار: گوندێکە سەر بەقەزای مەخموور.

کوشاف: گوندێکە سەر بە ناحیەی گوێڕ لەقەزای مەخموور.

کۆلکەڕەش: گوندێکە لەناوچەی خۆشناوەتی.

کۆڕەك: چیایەکە لەنزیك گەلی عەلی بەگ.

(گ)

گومبەتی برایمی بایزی: گۆڕی خوالێخۆشبوو برایماغای دزەییە لەخوار گەلی بازاڕگە.

گاوەرە: گوندێکە سەر بە قەزای مەخموور.

گردی پیرداودی: گردو گۆرستانێکە لەسەر ڕێگای هەولێرو مەخموور.

گیرەش: سەرە زوورگێکە لەلای هەرەجەو بیستانەی.

گۆمی گەریلەو مارواشان: دوو گۆمن لەدەشتی قەراج لەگوندی مارواشان.

گەرعە: گوندێکە لەدەشتی قەراج.

گەری سەنگەران: گەلییەکە لەچیای قەرەچوغ.

گۆکتەپەو گۆمەشین: دوو گوندن سەر بە کۆیە.

گومی سێقولینجك: دوو گۆم بەم ناوە هەیە یەکیان لە گەرەسۆرو ئەویتریان لەنێوان معێجیلەو مشارە.

(ن)

نۆین: سەنگەر، خەندەك.

(م)

مەچکۆ: چایخانەیەکی کۆنی شاری هەولێرەو ئێستاش ماوە، خاوەنەکەی ناوی (مەجید) بووە، لەبەر ئەوەی مرۆڤێکی روح سوك بووە خەڵك لەخۆشەویستیان ناویان ناوە (مەچکۆ).

مامەراغە: ئاغایەکی هۆزی زراری بووە.

مام خاران: گوندێکە لەناوچەی زرارەتی.

معێجیلە: گوندێکە سەر بە ناحیەی گەیارە (القیارە).

مشار: گوندێکە سەر بەقەزای مەخموور.

چاوپێکەوتنەکان

١- دانیشتنێك لەگەڵ حەیرانبێژ (خدر گردگراوی) شوباتی ١٩٨٨ لەکۆمەڵگای قەراج.

٢- چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێزان:

أ- حەمید حەمەد بەگی.

ب- قادر حەمەد بەگی، لەشاری مەخموور.

٣- دانیشتنێك لەگەڵ حەیرانبێژ (پووره خوجێ) لەڕۆژی ١٩٨٨/١/٢٩ لەشاری مەخموور.

٤- دانیشتنێك لەگەڵ حەیرانبێژ (مامندی شێخ محەممەد) رۆژی ١٩٨٨/٢/٢٢ لەشاری مەخموور.

٥- دانیشتنێك لەگەڵ شاعیری میللی (رەفیق راوچی) لەرۆژی ١٩٨٨/١/٢٨ لەمەخموور.

٦- دانیشتنێك لەگەڵ هەردوو حەیرانبێژ (حاجی خولە)و (قادری حاجی عوسمان) لەمەخموور رۆژی ١٩٨٨/١/٢٠.

ئەمانەو چەندانی تر وابزانم پێویست بەوە ناکات ئەم هەموو ناوە ریزکەم.

سەرچاوە

١- لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، د.عزالدين مصطفى رسول.

٢- دیوانی حەیرانبێژان، ئەحمەد حەیران.

٣- رۆشنبیری نوێ، ژ (١١٠)، لاوك و حەیران لە فۆلکلۆردا، اسعد عدۆ.

٤- گۆرانی، کوردیو مەریوانی، بەغدا، ١٩٣٢.

بناری قەرەچووغ

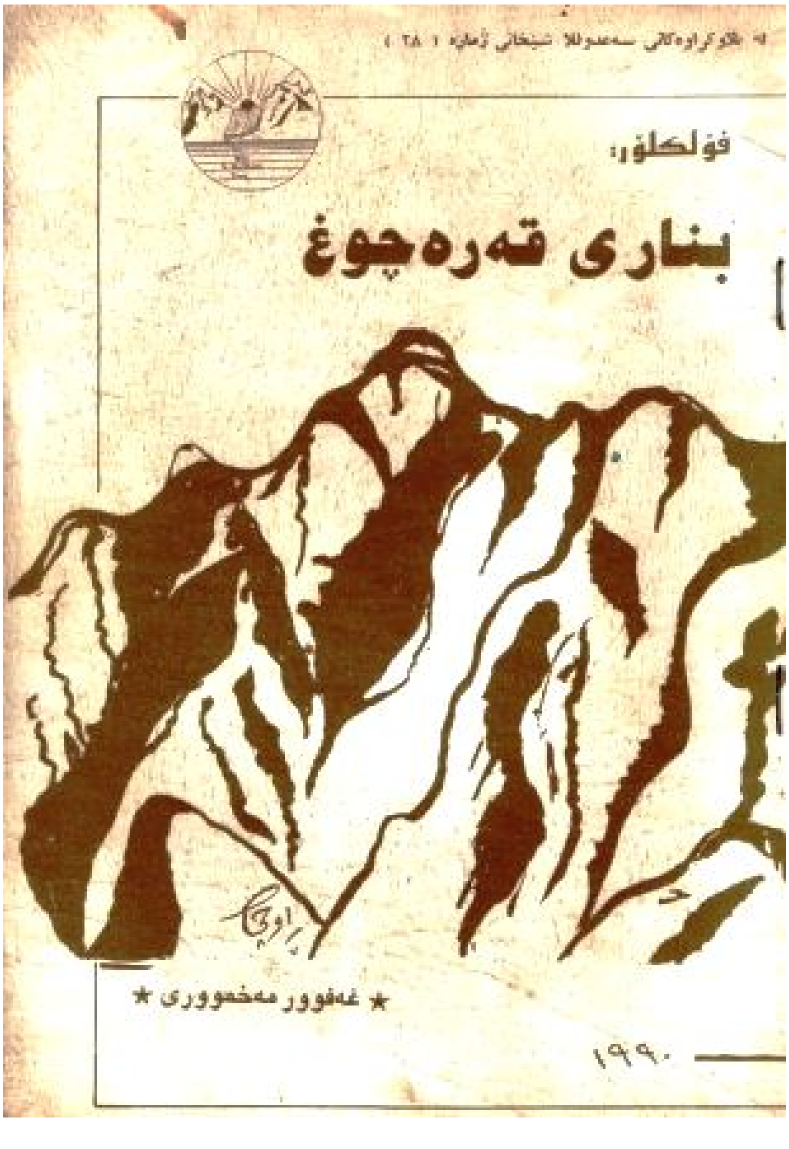

چرپەیەك!!

خوێنـەری خۆشەویست: ئـەم بەرهەمـەی بەردەسـتت بریتییـە لـە کۆمـەڵێ هۆنراوەی فۆلکلۆری‌و چەپکێ حەیران، ئەم هۆنراوەو حەیرانانەش تایبەتن بە دەشتی قەراج‌و مەخموور... واتە بناری چیای قەرەچووغ، بۆیـە بەرهەمەکەش هەر بەناوی (بناری قەرەچووغ)ەوەیە.

هیـوادارم شـتێکم بـە شـتێك کردبێـت‌و تـوانیبێتم ئـەم هـۆنراوەو حەیرانـە فۆلکلۆرییانە لە فەوتان رزگار بکەم‌و ئەمن منون!!

غەفوور مەخمووری

زستانی ۱۹۸۷

کۆمەڵێ هۆنراوەی فۆلکلۆری

هە ڕاوە ڕاوە

هە ڕاوە ڕاوە...
هێ برام چ ڕەشە ڕاوە
ئەو شینکەی ناوقەد بارێك
لە نواران پاری داوە
درم نەهات چی بڕێمێ
دەوم لە هەوکی ناوە
هە ڕاوە ڕاوە...
ڕاو لە بستێ سەلماسی[1]
هەسپان زین و لغاو کەن
تاژیان نێچیر نە ناسی
هێ برینانم تیمار کەن
بە دەستێ ناو مەیاسی
هە ڕاوە ڕاوە...
ڕاو لە چۆم و چۆم بەستان
هەسپان زین و لغاو کەن
تاژییان بگرن لە ڕستان
هێ برینانم تیمار کەن

١- سەلماس: گوندێکە لە دەشتی قەراج.

بەدەستێ کەونە دۆستان
هە ڕاوە ڕاوە...
ڕاو لە بستێ گەزۆکی[1]
هەسپان زین و لغاو کەن
تاژییان بەردەن چەپۆکی
هێ برینانم تیمار کەن
بەدەستی ناو عەیشۆکی
هە ڕاوە ڕاوە...
ڕاو لە چۆمێ زمارێ[2]
هەسپان زین و لغاو کەن
تاژییان بەردەنە کارێ[3]
هێ برینانم تیمار کەن
بەدەستی کەونە یارێ
هە ڕاوە ڕاوە...
ڕاو لەدەورەی قەراتێ
هەسپان زین و لغاو کەن
تاژییان نێچیر ناگاتێ
هی برینانم تیمار کەن
بەدەستی پوورە فاتێ

١- گەزۆك: گوندێکە لەدەشتی قەراج.
٢- زمارە: گوندێکە سەر بە ناحیەی گوێڕ لەقەزای مەخموور.
٣- کار: کارمامز، کارئاسك.

دەلێم گەڕێ

دەلێم گەڕێ لێم گەڕێ
بترازینم کەمبەرێ
بەیانی ڕۆن کردووە
لۆ خۆم زوو بچمە دەرێ
هاتووە لەلای هەندێزێ
بە لیرەی دەکەم ڕێزێ
با لەسەر تۆ بمکوژن
وەك مام (ساڵح)ی تەورێزێ
چاوت ئەستێرەی ڕۆژێ
هەردێ لەلای گاورکان
ناوێرم ئەو کچەی ماچ کەم
لەبەر مندارە وردکان
هاتووە لەلای تەم تەمێ
دوو خاری لەسەر دەمێ
بە قوربانی تۆی دەکەم
گەورەو گچکەی عەجەمێ
بەری عاسمان بە هەورە
سپییە وەکوو بلەورە
بە جدی بابی گەورە
دوونێ کەم ئەو کچە ماچ کرد

جیٚ شویٚنی سمیٚرم چەورە
هاتووە لەلای هەورازی
بە کراسی چیتی غازی
تەگبیریان لە یاریٚ کرد
مەمکی بگرن بە گازی
هاتووە لەلای بیتویٚنیٚ
لیٚم زیزە و نامدویٚنیٚ
بە چاوان چاوم لیٚ کرد
بە برۆیان دەمدویٚنیٚ
هیٚ کچیٚ بینە ماچت کەم
برندیٚ چاو شەهیٚنیٚ
هەموو جەرگم کون کونە
پاکی خین دە دەریٚنیٚ

ماچ

سبەینەکێ دای بەیانی
کیژان دانان کۆرو کانی
سوبحانەڵلا چەندە جوانی
دەرێێ گوریێ ناو باغانی
لەگە توومە لفکە شۆڕێ
بەسمان بە غەزەب بنۆڕێ
بەسمان بنۆڕێ بە غەزەب
ماچەکت لێ دەکەم تەرەب
تەرەب دەکەم لە هی گەردەنێ
تۆقێ دەگۆتنە بەر بەنێ
یەك لە یەکێ ناکەین فەنێ
هەتا رۆژێ پێ مردنێ

هێ کاکە سەرێ من دێشی

- ١ -

هێ کاکە سەرێ من دێشی
دەردێ لە درم گرانە
دەچم لۆ عەلی رەشی[1]
جێی کیژو کارانە
نەینۆک لەگەر کڵدانە
بە منی دەدا نیشانە
سوندی دەخوا بە قورعانێ
کرێم لە عەتارانە
کانییەکی پێ دەزانم
لەسەر لوتکەی شاخانە
وەرە لۆ خۆمان بچین
شک نابەن ئەو خزمانە
دەچوومە سەر کانیێ
گازم دەکرد حەیرانە
چاو ڕەش بەوێ دا دەهات
دەمانکرد گەوز گەوزانە
سوسن و هەرارە و بەیبوون
هاتن گەیینە چۆکانە

١- عەلی ڕەش: گوندێکە لەدەشتی قەراج.

هێ برام گەلە عاجزم
دەچمە ناو عارەبانە
یەغبارم گەلەك ڕەشە
لۆم نایێ دەغرو دانە
دەچم لە بۆ مەغمووری
هەمووی کۆران کۆرانە
ئەورۆ دێمە مارێنگۆ
جێژنەو رەمەزانە
چاو ڕەش لە مارێ نەبوو
چوو بوو لۆ سەر قەبرانە
کەواکەی گەلە شۆڕە
عەردی ئاگر بارانە
دەیگۆ کۆرەبی چاوم
نەمزانی کوڕ مێوانە
لۆیێ ئەو کچەم خۆش دەوێ
چونکە مارمان جیرانە
لەخۆفی خودای ناوێرم
هیچ بکەم حەرەکانە
نەکو کیژە ناتوانێ
بە من برێ قسانە
دەمنی قەلە باشوکەی
مەیمونی ناو کیژانە

دوو مامز ئەوا دیارن
وا لە عەردێ تەهانە
تاژیم بەردەدا غەزالان
دایانگرت بە سەرانە
لە کێیان لە عاردیدا
لەناو تاقمەی کیژانە
شل و مل و چاو بە کل
کردیان چەپرە کوتانە
بیژی لە چ دەگەڕێی
جەرگم وەرە ئێرانە
ماچ بکە گەردەنێ زەرد
بگرە جۆتێ مەمکانە

– ٢ –

کاکە سەرێ من دێشی
دەردێ لە درم هەلایە
ئەشقی کیژەکی لێ دام
سەر چەنەگەی کوترایە
لە خوار قۆرتی گەردەنێ
مامزەکی لێ نووسرایە
خەناوکەی حەفت کەر مەرجان
لە گەردەنێی شەتایە

بەینی هەردوو مەمکۆران
ناویٚ منی لیٚ نووسرایە
چاو ڕەش دیٚ لۆ سراویٚ
پێناوی لەگەر دایە
کیژیٚ لۆ وا عادزی
دەریٚ کلم نەمایە
ڕەبی ڕووی داکت ڕەش بی
زوو خەبەری نەدایە
مەمکت کوراگە[1] عەتێرە
لە جۆتە هەریان دایە
دیتم دوو پیارەی گور سۆر
سەرا و قون داندرایە
کوڕ پێی دەرێن مەمکە
ماشەللا چۆن ڕسکایە
دەستت لەسەر هەر ناگرم
کوشتنی خۆم فرِیٚ دایە

- ٣ -

کاکە سەریٚ من دێشی
ئێبرا لۆ وا مەغدووری

١- کوارگ: قارچك.

ماریٚ حەیرانیٚم لیٚنا
ئاوا دەبوون لە زووری
سینگ و رشماریان هەردا
لەبنەی کاولە مەغمووری
لە بەینی هەردوو داران
دەبڕی گورینگی مافووری
پیٚم گۆ بینە ماچت کەم
دەیگۆ هیٚشتا لیٚ دووری
ئەوسار ساریٚ چەند ساران
چاو ڕەش لۆ وا مەغرووری

– ٤ –

کاکە سەریٚ من دیٚشی
دەردیٚ لە درم بە ژانیٚ
حەیفم لۆ کەندیٚناوەی
چۆڵ بوو پیٚرار زستانیٚ
دەغرو دانیان لۆ نەهات
مەڕو ماریان بەردانیٚ
هیٚستر و بارگینیان بار کرد
بەر لە کیٚلیٚ کیستانیٚ
مزریٚ کۆچیٚیان دادەنا
لە خوار داریٚ شەکرانیٚ

دەستێ حەیرانێم دەگرت
دەمبرد لۆ سەر دوکانێ
شەدەکم لۆ دەکڕی
بە پێنجەو دوو قڕانێ
دە دینارم پێ دەما
هەقێ گورینگ لێدانێ
ژوانمان شێخەڵلاّ بی
رۆژی جێژنەی قوربانێ

هەی مەمان

هەی مەمان مەمان
فاتمۆکێ مەمان
گەردەنت زەردە
کوریکێ گۆگەمان
ئەگەر نەتبینم
بە هەموو دەمان
سێ بووریم نایێ
بە چ عالەمان
هەی میران میران
فاتمۆکێ میران
سینگێ فاتمۆکێ
باخچەی هەنجیران
عەیشۆکم دۆستە
فاتمۆک دەزگیران
لەسەر فاتمۆکێ
لێم دەن بە شیران

سوسن و هەراران

سوسن و هەراران
دەراویان گیران
سوسن و هەراران
دەراو بەتەنیٚ
جۆتیٚ شەمامان
لە خوار گەردەنیٚ
حەیران هی خۆمە
لۆچی نامدەنیٚ
سوسن و هەراران
دەراویان دڕی
کۆمەریٚ سییان
لە گۆلا فڕی
جۆتیٚ زەرد مەمکان
کراسیان دڕی
سوسن و هەراران
دەراویان کانی
کۆمەری کیژان
چوونە سەر بانی
تەشی دەڕێسن

به شلکەی ڕانی
حەیران هی خۆمە
عالەم دەیزانی
سوسن و هەراران
دەراویان ئاوە
گەییمە حەیرانێ
doownێ ڕۆژ ئاوە
سەلامم لێکرد
عەلێکەی داوە
چ ئێشت پێمە
هێتیمە لاوە
هەر ئیشی هەبێت
بەسەر ئەو چاوە

توتی شیرن کەلامە

توتی شیرن کەلامە
لۆم هات لەچیای دوینێ
بەژنت کۆشکی حەماغەی[1]
ئاغەو بەگلەر با بچینێ
گەردن کۆتری هاشمی
دوونێم دیت لە فڕینێ
حەجاج بە دیاری دێنن
لەلای مەککەو مەدینێ
ناتبەمە سەر خەرمانان
لەبەر تۆزێ جۆخینێ
کەپرەکیت لە بۆ دەکەم
لەبەر گەرمای هاوینێ
لێف و دۆشەك و بن سەر
هەمووی لە بن سەرینێ
* * *
توتی شیرن کەلامە
لۆم هات لەلای بەغدایێ
بەژنت دارێ عەنابی

١- حەماغە: حەماغەی کۆیێ.

شلکەی دەکا بە بایێ
دوو لیمۆی زەردیان پێوە
بۆنیان بۆنی بیزایێ
روومەتت خۆخێ کورکن
سیس بوو لەبەر گەرمایێ
چەند جاران مەمکم گرتی
چاو ڕەش بە فکرت نایێ

شایی

لەگەر ڕەویٚ کیژوکاران
شاییەکمان کرد لەلای ماران
لێی هەرکردین تەزرە و باران
رێمان بزر کرد چووینە شاران
لەبەر دوکانیٚ باش بەقاران
دەستم دەبرد لۆ هەناران
شەشم هینا بە دوو جاران
لە بۆ نەخۆش و تاداران

دوعا

نەخۆش نیمە تای دەگرم
شەو لە رۆژێ خرا ترم
دوعام لۆ بکەن وەز نەمرم
نەخۆشێ مەمکێ خرم
دوعای توم لەسەر زارییە
ددان ڕیزی مرواریيە
لێو ئەترەسی فەرەنگییە
چی ئەوهالەم نەدیتییە
* * *

جۆگەی مەغمووری

لەسەر جۆگەی مەغمووری
کیژ دەشۆن دەست و چاوان
روومەتیٚ خۆ زەرد دەکەن
لۆ ماچی کورە لاوان
ئەوسار یاریٚ هەردەگرم
دەچمە دۆریٚ خۆشناوان
ئەگەر چایەشمان نەبوو
دەخۆین مێوژ و دۆشاوان

دیاری

رۆژەك بە ئەمری ڕەبیە
شێرەك لە دەحلێ غەزریە
ڕێی لە ڕێ داران گرتیە
دەستی مەتارێی خواردیە
بە دەستێ دی گێی گرتیە
بەدیاری لۆ شای بردیە
شاهم گۆتی ئەوە چییە
ئەوە کێروشکە کیویە
بەدیاریم لۆ تۆ گرتیە
بمکە گاوانێ گوندیە
ڕەنگت هی گاوانێ نییە
دەتکەم بە کێخوای گوندیە
شاهم دەیگۆتە کوڕانە
بشکێنن دەرگەو هۆدانە
تێکەر کەن زێرو زیوانە

قاسیدی گوری باغان

قاسیدی گوری باغانم
سبەی دەڕۆم بەیانی
کارک و گۆریەم لەپێکرد
هەرم کێشایتە ڕانی
دەچمە سەر زێی بادینان
لێم دا بە مەلەوانی
قاقەزی یارێم پێیە
دەچمە دەرکەی سوڵتانی
ئەگەر سوڵتان نەیپرسی
دەچمە ناو گاورستانی

* * *

قاسیدی گوری باغانم
سبەی دەڕۆم گەلەکە
کارک و گۆریەم لە پێکرد
هەرم کێشایتە بەلەکە
دەچمە سەر زێی بادینان
بە گەمیٚ و بە کەرەکە
خەنەم دەینا بە باران
یاریٚ نەیگۆ گەلەکە

کلم دەبڕی لە شاران
لە بۆ چاویٚ بەرەکە

* * *

قاسیدی گوری باغانم
دەچمە کۆییٚ بە دارە
یاریٚ جوابان دەنێری
هەر دەمەویٚ گوارە
وەستا لەو چاوەت کەوی
لێی نەبم شەرمەزارە

* * *

قاسیدی گوری باغانم
دەچم موسریٚ دەبینم
گوارەکی بە شۆرابە
لە بۆ زێڕینۆکیٚ دەینم
هەستە گوارەت لە گیٚ کە
تێر لە بەژنت رامینم
دنیا مەرگ و مردنە
نەکو بمرم نەت بینم
ئەگەر دەچییە شاییٚ
لە گێیان دەشەتینم
لە ناو گەڕیٚ شاییٚ
یەک ماچت لیٚ دەستینم

هەرچی دۆستە پێی خۆشە

دوژمنان دەپسینم

* * *

قاسیدی گوری باغانم

دەچمە کۆیێ و کەرکوکە

یەکەك لەو لای گازی کرد

لۆ دەڕۆی بە تالوکە

دەرێن خۆرت وەسەری

زێڕینۆکیان برد بە بوکە

ئەگەر دەچیە شایێ

ئەگەر دەچیە شایێ
خۆت بەسۆر بغەمرینە[1]
شەدەی بە گورینگ و سیمان
لە ملی خۆت بئارینە
چەند حەجاجی رێی حەجێ
بەرەو ماریان بهینە
چەند دەروێشی تۆبەکار
تۆبەیان پێ بڕەوینە
چەند جولەکەی غەیرە دین
شادەی حەقیان پێ بینە

١- بغەمرینە: برازێنەوە، نیشان بدە.

لە کێم دێت

لە کێم دیت و لە کێم دیت
هیٚ برا لە نوارەی کۆییٚ
بینن بۆرەم[1] لۆ زین کەن
دەمەك پێش نیوڕۆییٚ
کار مامزەکم چاو پێکەت
وا لە پەرێزە جۆییٚ
مەمکی چەپەی گۆواینە
لەبەر هەرمی مەرۆییٚ
بسكو پەرچەم تێکەر بوون
لەگەر ماریٚ برۆییٚ
دەرێی عەسکەری تورکە
دارڕژا قشرەی زاخۆییٚ
* * *
لە کێم دیت و لە کێم دیت
لە شینکەی نۆغەرانیٚ
کێروشکەکم هەردەستاند
جۆتە تاژیم بەردەدانیٚ
بەستە باریکەی دەگرت

١- بۆرە: ناوی ماینێکە.

سەر تخوبی ڕەشوانێ
بە جۆت سەریان لێدەدا
پێیان دەکرد تۆپانێ
هێ سراو لە منێ قەلەندر
کوشتیان لەوێ دووڕیانێ

* * *

لە کێم دیت و لە کێم دیت
لەبن قاناتی بیرێ
مەمکی یارێ گچکۆکە
بە دوو پەنجان ناگیرێ
یارێ بەکێ دەشپێنم
بەو خانزادی هەریرێ
چاو کار مامزێ دوو مانگی
دەڕوا لۆ لای جزیرێ
تیرەکت لە جەرگی دام
بابانت بە قوڕێ گیرێ
گۆتی لە کۆرم گەڕێ
خۆم داوێمە دوڕ بیرێ

* * *

لە کێم دیت و لە کێم دیت
لە بن پێوانێ ڕەزێ
ئاگرەك بەربووە قەراجی

دەیسوتاند کفر و گەزی
با بچینە سوڵتان عەوڵڵای[1]
جێی مەخسودو مرازی
شەدە شلم لە کێ دیت
لەسەر حوسێنی غازی[2]
ڕاموسان لە کێ خۆشە
لەسەر کەندێ شێ قازی

١– سوڵتان عەبدوڵڵا: چاکێکە لەسەر زێی بچوك و ناوی دێیەکشە. کە چاکەکەی لێیە لە نزیك مەخموور.

٢– حوسێنی غازی: ناوی چاکێکە لەسەر ڕێگای هەولێرو مەخموور لەخوار گەڵی بازارگەو کەوتۆتە بناری قەرەچووغ و نزیکەی (٢کم) لەمەخموور دوورەو خەڵکی ناوچەکە بڕوایان پێیەتی و دەچنە زیارەتی.

کەژێ

هەی کەژێ عەمرم کەژێ
هەرکە دەڕوا دەهەژێ
ئەمن گوارە ئەتوو گێ
ئەمن خڕخار ئەتوو پێ
ئەمن کاروان ئەتوو ڕێ
هەی کەژێ بچینە خەجێ
بەژنت دەرێی نمامە
مەمکت دەرێی نارجە
پێم گۆ بینە ماچت کەم
خەرکی دەشتی قەراجە
کاکە ڕێگام دوورە
هاتم لەلای ئەم ژوورە
بە کراسی دەسڕی زەردە
چارۆکەی دەسرۆکەی سوورە
پێم گۆ بینە ماچت کەم
خەرکی قەزای مەغموورە
ئەورۆ سەرم زۆر دێشی
نەختێک یارم لێ دوورە

کارە گەل

کارە گەلان دەچەلینم
کارە گەلێ وان برباسان[1]
بەرم داینە ناو ڕێواسان
وەرنە سەیری سەر بە تاسان
کارە گەلان دەچەلینم
کارە گەلێ وان مەنگوڕان[2]
بەرم داینە سەر کۆندڕان
وەرنە سەیری مەمك خڕان

١- برباس: بڵباس، هۆزێکی کوردە.
٢- مەنگور: هۆزێکی کوردە.

لە تەیران

لە تەیران تەیرێ سپیمە

لە باغان هەر نیشتیمە

لەسەران وەز هەوریمە

عاشقێ سینگێ سپیمە

* * *

لە تەیران تەیرێ ڕەشم

لە باغان گورێ گەشم

لەسەران وەز مامەشم

عاشقێ سینگ بە نەقشم

* * *

لە تەیران وەز کوڕ کوڕم[1]

بە چەنگ و بار دەفڕم

عاشقێ مەمکێ خڕم

لە بۆ وی دەمرم

* * *

لە تەیران وەز تەیرۆکم

لە باغان گورێ کۆکم

لە سەران وەز دەسرۆکم

عاشقی ناو عەیشۆکم

١- کوڕ کوڕ: جۆرە باڵندەیەکە.

نازدار

نازدارو نازدار نازدارەی داکێ
گەردەنت برند کە بۆتکەم خەناوکێ
ئارەقەی مەمکان ئاوێ فەڕاکێ
نازدارو نازدار نازدارەی شووشە
ئاگرت تێپەردام سووتام وەک پووشە
وەرە مارێمە دەمەک ڕوونیشە
ڕووی داکت ڕەش بێ لێینابڕووشە
نازدارو نازدار نازدارەت کردم
لەو کاولە گوندەی بێ مرازت کردم
فرمێسکی چاوان ڕوومەتیان بردم
وەک ڕۆیشتی لۆ چی نەتبردم
نازدارو نازدار نازدارەی بابی
وەکی کۆترۆکەی بار بە شۆرابی
لە درم تاقیقە توو لۆ من نابی

ئەو سەفەرە

ئەو سەفەرەم سەفەرە
لۆ دیبەگەی[1] بە خێریٚ
یارم ڕەئیسی کیژانە
دانیشت ئەمری دەگێڕیٚ
مەمکت فنجانیٚ قاوەی
سینگت سعاتی زێڕی
خۆ من نەبوومە قاوەچی
لە بۆ هەرگێڕ وەرگێڕی

١- دیبەگە: ناحیەی دیبەگە سەر بە قەزای مەخموورەو (کەندیناوە)شیٚ پیٚ دەڵێن.

ئەڕۆ دوو ڕۆژە

ئەڕۆ دوو ڕۆژە درم لێم زیزە
لە یاریێ فکریم ڕەنگی زۆر سیسە
قافرەو بازریگان دەچمە بە تلیسە
لۆ یاریێ دەکرم بەرگ‌و ئەلبیسە
مالم سوند دەخوا بە دینی موسا
دیان سوند دەخوا بە دینی عیسا
ئەو چیتە چاکە هاتیە لە ڕووسە
چەند گەزی دەبرن زیرەك بنووسە
یارم کۆترە دائیم لە لیسە
بە کراسی کتان لەسەر پەنجانی
قۆندەرەی مۆدە دەگری پانیانی
سوخمەی گورباتمان لەسەر مەمکانی
زولفی چەند شۆڕن کەوتنە گیرفانی
تاقە گورەکەی خۆم گوریێ بیبانی
لە چەنگم بەربوو قەدرم نەزانی

مەمانێ و مەمانێ

مەمانێ و مەمانێ
ئەسمەر خەو گرانێ
خۆزیا وەز تیسک بام
لە تیسکێ بەرانێ
خواردنمان لێراو با
لە دارێ قەزوانێ
چاو لە خەوێ شیرن بام
دەست لە ملێ حەیرانێ
خۆزیا وەز تیسک بام
لە تیسکێ کارۆکێ
خواردنمان لێراو با
لە دارێ کروکێ
چاو لە خەوی شیرن بام
دەست لە ملی نۆبۆکێ
خۆزیا وەز تیسک بام
لە تیسکێ مەرەزێ
خواردنمان لێراو با
لەدارێ دارگیزێ
چاو لە خەوێ شیرن بام
دەست لە ملێ مامزێ

فاتمێ تۆم فاتمی

فاتمێ تۆم فاتمی
شۆڕ دەلالێ فاتمێ
فنجانەی دەست حاکمی
شۆڕ دەلالێ فاتمێ
نەمری و بژی هەر لۆ منی
شۆڕ دەلالێ فاتمێ

* * *

لە پشتێ خۆی بەست کەمبەرە
شۆڕ دەلالێ فاتمێ
لە جەرگی دام جۆت خەنجەرە
شۆڕ دەلالێ فاتمێ
دیتنی ئاخ و کەسەرە
شۆڕ دەلالێ فاتمێ
ماچیشی حەج و ئەکبەرە
شۆڕ دەلالێ فاتمێ

چەپکێ حەیران

- ١ -

حەیران دەشتێ قەراجی کاکی بە کاکی، سەلام بە بار بی لە بەژنێ باریک لە پیرە داکی، ئیوییێ[1] بەژنێ باریک دانانێم هەتا خڕەی بێرانم لەسەر سینکی دێ هەتا تەسلیمم دەکەن بە گۆڕو خاکی.

- ٢ -

حەیران لە دەراوێ شەبەکان، بازم هەر فڕان لە کەر سیو وەردەکان، سەلام بە باربی ئەوسارەکە بوارێ وەکی شۆڕدەبوونەوە لە زووری سولتان عەبدوڵلای عارەبی لە لیفکە شۆڕان لە چاو بەرەکان.

- ٣ -

حەیران خەمان هەرمەگرە چ بە خەمان پێك نایێ، ئەوسار بوارێ وەرە بچینەوە سەر سولتان عەبدوڵلای عارەبی هاوار بکەین غەوسەکەی مار لە بەغدایێ. وەرە ئەمنو توو تۆبەکی بکەین خالیس و موخلیس لەسەر دەستی شێخ عەبدولکەریمەکەی دارە خورمایێ[2].

١- ئیوییێ: هیوای- ئومێد.

٢- دارە خورما: گوندێکە لە بناری قەرەچووغ.

– ٤ –

حەیران لە خەلان و باوە خەلان، دەست دەوە تفەنگیٚ خۆت ئێواران و سبەینان لۆمن وەرەوە ڕاویٚ سیو پۆڕو خەرتەلان، ئەمنیش خۆت لۆ دەکەمە بەردیلٚەکی بەدامەنو بەرۆك لۆت دێمەوە لەدوای هەموو مێگەلان.

– ٥ –

حەیران قەراجۆك دێمە، ئەوسـار چەند سارە بە چۆلی لێمە، کیژ دەریٚ: زێرەکم هەیە مسقالەك کێمە[1] نازانم ئەوڕۆ بیانیٚ لۆت بکەمە زنجیریٚ سعاتی نە لە بۆ خۆ بکەمە گوارەو خەزێمە.

– ٦ –

حەیران خۆخیٚ لۆ گۆتمە هەناریٚ، بە ژنیٚ باریك وەرە ئەمن و تۆو دەستیٚ خۆ تیکبگرین بچینەوە کەرکیٚ حوسێنی غازی بزانین چی کردیە فەسری بواریٚ، نازانم بەژنیٚ باریك لە مانگیٚ نیسانیٚ نە بکەمە داکیٚ لانکیٚ نە بیکەمەوە کابانی ماریٚ.

– ٧ –

حەیران ڕۆژم لیٚ هەرات لە قەراتی هەولێریٚ، لۆم دەدا لە قەرەچووغەکەی خۆمان ڕۆن دەکا کوندەکی دێریٚ، نازدار حەیرانم چەند شیرین دەدیت لە مەعبەینی دارە بازەی تەونی ناوەڵلا وەکی هێواران مەنجەری بەلامليٚ خۆدادە دا شۆڕ دەبیتەوە لۆ گەرووی بێریٚ.

١– کێمە: کەمە.

- ٨ -

حەیران دەرێم: کێژۆرە جوانێ، دەست بە بازنێ مل بە مێروو مەرجانی، مارەبابێ توو لێنارۆییە خوارێ بە گەریێ عەلی بەگی ئەوجا نەرم نەرم پاش بارێ خۆی دادەنا لە دۆرێ خانێ"[1].

- ٩ -

حەیران سەرم دێشی درم بە بارێ خەمان دەنارێ، موریدو دەروێش سەرێ دوو سارانە چەند عەبدارن لەدوو بابێ عەبدول کەریمی[2] شێخەکەی کاولە مشاری[3]، بەخۆی ڕۆیشت ئەمەشی بەجێهێشت لە خەمو تاری.

- ١٠ -

حەیران لەمێژە لێم براینە جوابە، هەناوم سووتاینە لە جەرگم دراینە زەردە قولابە. دیتنێ بەژنێ باریكو ناوقەدێ زراوو زەندێ بە بازن لەمن بووینە حەزرەتو کابە.

- ١١ -

حەیران لەسەرێ سەفینی لەبرندا پیرە تارینی، بابێ شەمارە شێتەی دەبزێوی دەدا لە شازولفێ حەیرانێ سەبر سەبرۆکە لەپەڕێ خەزێمێ دارینی، ئەوجا ئەمن دەرێم خۆزی بە خۆزی داران باجگرو باجەستینێ ماچان بام لەسەر پردەکەیا پیرە ڕواندزێ لەشلو ملو چاو بە کلو نێك بەکەمبەران لە خەزێم شۆڕێ خەیلانیان لە یەکە یەکەیێ گەردییان لە پەرچەم سۆرێ خۆشناوان ناوەڵلا فەسرێ دەرە بواران لەسەر بیرەکەیێ مەحمودی

١- دۆرێ خانی: دۆڵێکە لەنزیك گەلی عەلی بەگ.
٢- بابێ عەبدول کەریمی: مەبەست شێخ (یوسف سلێمان)ە کە ناسراوە بە کاك مەلا پیاوێکی ئایینی بەناوبانگی دەشتی قەراجو مەخموورو هەولێر بوو.
٣- مشار: گوندێکە لەدەشتی مەخموور.

سەنان[1] لەچاو بەرەکیٚ دزەییان ناوەڵلا لە حەیرانەکەی خۆم کە دەمشبهاند بە خاتوونە پەری خوشکیٚ یەحیا بەگی کە سەریٚ چەند ساران ئاشق بوو لە چیایەکەی مەلا زیٚندینان ناوەڵلا لە بە کەیفیٚ دریٚ خۆمو برادەران بە جەواهیٚریٚ ئەحمەد بارینی.

— ١٢ -

حەیران لە سپیلکان لە سپیلکیٚ سەرخانیٚ، لەگەر کۆمەرەکیٚ برادەران دەگەڕاین لەڕاویٚ کیٚروشکەکم هەردەستاند لەبن مارە کەبەرەکی جۆتە تاژییەکی گیٚ بەڕیشۆرەی چار پەل بەخەنەم بەردەدانیٚ، سەرەکیان لیٚ دەدا لە دەشتی پیرە قەراجی خەندەکیٚ مامە خەلیفەی دەیان هیناوە خواریٚ قەرەبۆتكو قەرەبیٚتکان زووری شیٚخ سمایلی دەیان هیناوە خواریٚ کلکەییٚ چارداغی دەوراو پشتی قەراتی پیرە هەولیٚریٚ هیٚوارە درەنگە لەعاردیان دەدا لەبن گومبەتەکەی میٚرەمە دیانیٚ.

سەرنج:

هۆنراوەو حەیرانەکانی ئەم کتیٚبەم لەم بەڕیٚزانە وەرگرتووە. ئەگەر ناوی بەڕیٚزیٚکم لەیادچووبیٚت ئەوا داوا لیٚبووردنی لیٚ دەکەم:

١- مام رەفیق مەلا محەممەد مەلا ئەحمەد چنیٚرانی، تەمەن (٦٢) سالٚ.
٢- مام عیزەدین نادر سفر، تەمەن (٧٠) سالٚ.
٣- پوورە خوچیٚ، تەمەن (١٠٠) سالٚ.
٤- مامەند سەعید، تەمەن (٤٠) سالٚ.
٥- چەند زاتیٚکی تر...

١- بیری مەحموودی سەنان: کەوتۆتە سەر ریٚگای نیٚوان هەولیٚر- مەخموور، لەنزیك گوندی (کەندالٚ)و (گاوەرە).

سێ تیشك
لەپەنجەرەی شیعرەوە

بەحری غەزەلم پڕ لە دوڕو گەوهەرە ئەمما
غەواسی دەوێ یەعنی بە تەعمیقی بزانە
پڕ دانەیە ئەمما نەوەکو دانەیی چەڵتووك
بەحرم گوتووە نەك وەکو گۆلی مەرەزانە
نالی

ئەنوەر مەسیفی:

* بینای شیعری جیایە لەگەڵ بینای وتاری سیاسی یان وتاری کۆمەڵایەتی.
* شیعر هێزێکی رۆشنبیریی مەعنەوییە، ماددەیەکی بەرجەستە نییە.
* ئیشکردن لە کەلەپوور لەکاتە ترسناکەکانی شیعر نووسیندا پەیوەندی بە هۆشی مرۆڤایەتییەوە هەیە نەك بە عەشائرچێتی

سەباح رەنجدەر:

* هەر واقیعێك زیندەوەری جۆرێك نوێخوازی لەشکرێتی.
* شیعر پێویستە بۆشایی رۆحی کارەساتەکان داگیر بکات نەك پەراوێزی کارەساتەکان لەخۆی بخشێنێ.
* کەلەپوور موچڕکی بەردەوامی جەستەی شیعرە.

قادر ئیبراهیم مینە:

* حەفتاکان نەیانتوانی شیعری لەواقیع گەورەتر بەرهەمبێنن.
* تەوژم سەرەتاو کۆتایی خۆی هەیە، بەڵام نوێخوازی کۆتایی ناناسێ.
* ئەو شاعیرەی دێرو کۆپلەی فۆلکلۆر دەگوازێتەوە هەرێمی شیعر جاڕی بێ دەسەڵاتی خۆی دەدا.

پێش هەموو شتێ

سەدەی نۆزدەهەمو بیستەم بەسەدەی دۆزینەوەو داهێنانو پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا ناودێر کراون، لەم دوو سەدەیەدا جیهان بزووتنەوەیەکی شارستانی گەورەی بەخۆیەوە بینی، بەتایبەتی دوای بەرپا بوونی هەردوو شەڕە گەورەکە. لەم دوو سەدەیەدا پێشکەوتنێکی خێرا هەموو بوارەکانی ژیانی بەمانا فراوانەکەی داگیر کرد لەجێگای چرا رۆناکی کارەبا دۆزرایەوە ترۆمبێلو فڕۆکە شوێنی پیادەڕۆیی و ئەسپو... یان گرتەوە. لەجیاتی ئەوەی دەوڵەتان بە چەکی کۆنو شیرو تیر بەرەنگاری یەکتر بن پەنا دەبەنە بەر نوێترین جۆرە چەکی تازەی ئەتۆمو جۆرەها چەکی کیمیاوی... بەڵێ جیهان لەبەردەوامی دایەو هەمیشە هەنگاوی بەگوڕ بەرەو پێشەوە دەنێت.

هەر شۆڕشێك سەرەتا کە هەڵدەگیرسێ پێویستی بە پشتگیرییەکی لەرادەبەدەر هەیە لەلایەن ئەو چینەی کە لەپێناویدا هەڵدەگیرسێ، پێویستە پێش هەڵگیرسان نەخشەو پرۆگرامی لەبار بنەخشێندرێو چەكو تەقەمەنییەکی باش رێکبخاتو رامیارییەکی بنکەیی دەست بخاو راو بۆچوونو ئامانجە سەرەکییەکانی بۆ جەماوەرەکەی روون بکاتەوەو تێی بگەیەنی مەبەستی چییە لەم شۆڕش بەرپا کردنە!

بێگومان ئەم تەکتیکە شیعرییەی ئەم برا شاعیرانەی ئەمڕۆی شیعری کوردیمان لەم جۆرە شۆڕش بەرپا کردنە نزیکەو چەکی شۆڕشەکەی زمانەو بەزمانەکەی خۆی لەجیلی شیعری کوردی پێش خۆی جیاکردۆتەوە.

ئەمەش نوێترین چەکە چەکی بۆچوونەو دەچێتە ریزی چەکە کیمیاوییەکانو پێی بەرەنگاری دوژمن دەبێتەوە!! دوژمنانی نوێخوازی..!!

ئەم سێ دەنگە (ئەنوەر- سەباح- قادر) سێ دەنگی سەربەخۆن لەگۆڕەپانی ئەمڕۆی شیعری کوردیداو تەکانێکیان بەشیعری کوردی داوە کە جیایە لە جیلی

پێش خۆیان. مەبەستی ئەم چاوپێکەوتنەم ئەوەیە کە روئیای ئەو شاعیرانە بگەیەنمە خوێنەر تا لە بۆچوون‌و وەڵامدانەوەی پرسیارەکانی نێو ئەم چاوپێکەوتنە لەمەبەست‌و ئامانجیان بگات ئەمە یەك. دووەم کە ئەم تەکنیکە سەریهەڵدا زۆر کەس بەتوندی بەرەنگاریان بووەو نووسینی نابەجێ‌و نابابەتییانەی لەرووگیرکردن، ئەوانیش تائێستا هەلێکی لەباریان بۆ هەڵنەکەوتووە بەرپەرچیان بدەنەوە.

ئەم چاوپێکەوتنە بەرپەرچدانەوەیەکە بۆ دوژمنانی ئەم تەکنیکە ئەدەبییەو نەتەوایەتییە پیرۆزە.

جا ئێمەش با بەچاوێکی فراوان‌و دڵێکی زیندوو و مێشکێکی کراوە بۆچوونەکانیان بخوێنینەوە لەکاتێکدا چۆن شایەنی رێز لێگرتنە بەهەمان شێوەش رووبەری بۆچوونەکانیان جێگای هەموو رەخنەیەکی پیرۆزی لێ دەبێتەوە، فەرموون بۆچوونەکان‌و سەرنجی بنیاتنەرانەی ئێوە.

غەفوور مەخمووری

مانگی ١٩٨٩/٦

هەولێر

شیعر لەنێوان حەفتاکان و ئەمڕۆدا

بۆچی ئەم تەکنیکە؟ ئایا لـەم هـەنگاوە گلـۆپی ویـستتان داگیرسـاوە؟ شیعری کوردی قەپێلکی حەفتاکانی شکاندووە؟

*** ئەنوەر مەسیفی:**

کە ڕۆشنبیری بەترسی جوگرافیا بوو، کۆمەڵە هەناسەیەکی وەکو ئاسنە ئیشارات دەردەپەڕن و لەشێوەی بینای شیعری نائاسایی یەکدەگرن و لەپاشان بینا شیعرییەکە دەمەیی.

بـەلام زەمـەنی مـەیینی ئـەو بینـا شـیعرییە دیـار نییـە. هـەموو ئـەو زەمەنـەی کـە دەکەوێتە نێوان دەرپەڕینی ئاسنە ئیشارەتەکان و مەیینی بینا شیعریە نائاساییەکە بەزەمەنی نائاسایی ناودەبردرێ.

بۆیێ ئەم تەکنیکە چونکە ئەو بینا شیعرییانەی کە هـەبوون یـان کە هەنە زەمـەنی مەیینیان لەگەرمایی بکەوێ و ساردببنەوەو هێزی بەرۆحیشیان لا نـەمینێ کە بتوانن فووبدەنە بێ هۆش بوونی ئەو ڕۆشنبیریەی کە بەترسی جوغرافیا بووە. هـەروەها بـۆیێ ئـەم تەکنیکـە چـونکە ئـەو بینـا شـیعرییانەی کـە هـەبوون یـان کـە هەنـە بـە کەفـەزمانن. کـەفیش زۆر بەتەمـەن نییـە. بـەڵێ بـۆیێ ئـەم تەکنیکـە، ئـەم تەکنیکـەی ئێمەمانان لەو ئاسنە ئیشارەتانە دروست بووە کە باری نەفسی شاعیرێتیمان فرێیـان دەداتــە دەرێ. بــەڵێ گلــۆپی ســیحری ویــستمان لەبــەردەوامی ئاســنە ئیــشارەتە گەرمەکانمان پێبووەو زۆر هێزی کەفداریش پێی سارد بووینەوە.

لـە هـیچ لەحزەیـەکی شیعر نووسـینمدا نەچوویمە نـاو خـەیاڵی کـاروانی شـیعری پێش خۆم. هەموو ئارەقە کردنێکم لـەکاتی نووسـیندا ئـەو خەیاڵە بەهێزەمـە کە چۆن بتـوانم بـەدوای ماڵی کردنـی یـاری نەفسی خـۆم بگـەڕێم. تـۆ دەتـەوێ باسـی شـیعری حـەفتاکان بکـەم. مـن رای خـۆمم دەربـارەی شـیعری حـەفتاکان لەپێـشەکی کۆمەڵـە شیعری (جارێکی تر خۆر باران) دەربڕیـوە. گوتوومـە: (سـەرەتای حـەفتاکان شـیعری

کوردی رقاوی بوو، کۆتاییەکەش کەروێشکەی دەکرد). لە هەردوو حاڵەتدا شیعری حەفتاکان بەدەربوو لەو هێزە گەرمەی کە بتوانێ بۆ زەمەنێکی درێژخایەن بمێنێتەوە. هەر ئەم دوو تایبەتییەی شیعری حەفتاکانیش بوو کە بووە هۆی دروستکردنی رەخنەی عەشائر هێز.

هێزی شاعیر لەوەدانییە کە بتوانێ بەدوای تێپەڕاندنی پێش خۆی بگەڕێ، بەڵکو هێزی شاعیر لەوە دایە کە بتوانێ جوغرافیا بە ترسەکەی کە گەمارۆی داوە بێنێتە ناو باری نەفسی شاعیرێتی خۆی.

شیعری کوردی قەپێلکی حەفتاکانی شکاندووە یان نەیشکاندووە ئەمە ئیشی من نییە. کام لەرەخنەگرە عەشائر هێزەکان هەتا ئێستا توانیویەتی مەعایری هونەری شیعری حەفتاکان لەمەعایری هونەری شیعری گۆڕان جیابکاتەوە! بۆ خاتری خوا بینای شیعری جیایە لەگەڵ بینای وتاری سیاسی یان وتاری کۆمەڵایەتی. ئەم قسەیە ئاراستەیە بۆ ئەو قەڵەمە عەشائرانەی کە پڕ دەدەنە بینای شیعری ئاسنە ئیشارات.

* سەباح رەنجدەر:

هۆکارو بنەمای بینای ئەم تەکنیکە واقیعە! واقیع بەپێوەری رەگەزە هەمەلایەنەکان:

١) من (الانا).

٢) ئەو (هو- هي).

٣) منی باڵا (الانا الاعلی).

هەر واقیعێك زیندەوەری جۆرێك نوێخوازی لەشکرێتی. حاڵەتەکانی کزانەوەو سۆراخکردنی کێشە نائاساییەکانی بەجێدەهێنن. گوزارشتی گشتگیری ئەم چینەن واقیعێکی دژوار پێخوستی کردوون. منیش زیندووی هەمان واقیعی نائاسایی و گەڕاپێچەی پێخوست. مەبەستمە هونەری شیعر بوەشێنم و بیگەیەنمە ئەو کەوانەیەی بای هەمیشەیی بۆماوەیی دەستبەرێتی، -جاك بریڤەر- شاعیرێکی چرکەیی بوو

هاوکات توانی دووریەکی هەمیشەیی لەچرکەییەکانی بهێڵێتەوە ئەم چرکەییانە خانەییێك لەجەمسەری نادیاری هەمیشەیی سێبەری ئاڵان.

بەڵێ دوای بریسکانەوەی چوار شیعری هونەری هەمەلایەنی دژایەتییێکی ناپێویست بیننرا- جلوبەرگ- جمکەکان- زێوان- ئاژن- ئەوەشیان خاڵێکی روونو ئاشکرای نیشانەکانی پێبوونمانن.

شیعری حەفتاکان وەك دێرو کۆپلەو شیعری تاك حاڵەتی دەگمەنیان بندەستکرد، بەڵام بەشێوەیەکی تایبەتمەندی لەهێزیاندا نەبوو واقیعێکی هونەری باوێنە ناو واقیعی چڕی جوغرافیای حاڵەتەکان لەچەند جوڵانەوەیەکی باوڕەت نەبوون ئەمباوانەش شاشییەکی گەورەیان لەئەتڵەسی شیعر جێکردەوە.

باری ناهەمواری ئەمڕۆی نەتەوەکەمان گونجاو نییە بۆ ئەدیبێك کە تەنیا کەمەییێکی کەمی ئەم خەڵکە تێیگەن ئەوە جگە لەوەی کە نەیارانی نەتەوە ساڵانی ساڵە باری ئێمەیان ئاڵۆزو تەمومژاوی کردووەو هەوڵی ئەوە دەدەن کە خۆمانمان بۆ نەدۆزرێتەوە جا راست نییە ئێمەش ئەوەندەیتر جزئیەتی ئەم واقیعە بدۆڕێنینو تەنها جووڵانەوە دیارەکانی دەستگیرکەین لەبنەڕەتدا خۆیان دەستگیرن... پێویست نییە هێما لەواقیعی رووکەش بگیرێت پێویستە لەگەڵ واقیعی رووکەش ئاستێکی جیاواز کێشەیان بێ.

من لەگەڵ ئەو وەچەیە هاتووم پێویستە بۆ ئەم وەچەیەش ماندوو بم بەشێوەیەك جزئیەتی باری ژیانیان بەمانا فراوانەکەی بخەملێنم بۆشم نییە بۆ وەچەییێکی تر ماندووبم، دواتر یا پێشتر. هەر سەردەمێك کوڕی فیکرو هونەری خۆی پەروەردە دەکات کەسێکیش پێش یا پاش سەردەمی خۆی نایەت ئەوە شتێکی رەهایە.

مایکۆفسکی: (هەر شاعیرێك راستەوخۆ لەشێوەی کۆن شیعر داڕێژێت پێویستە بە خزمەتکارو بەردەستی نەوەی پێش خۆی ناوببردرێ) سەرهەڵدانی هەر رێبازێك کۆمەڵێك ئەڵقەی لێکگرێدراوی پێش خۆیانن. رۆمانسیەت رەگی کلاسیکیەتی تێدا دەبریسکێتەوە ریالیزم سیماو ئەدگاری جوڵانەوەی رۆمانسیەتی تێدا پشکفتیە، بەڵام دروستبوونو بەکاربردنی رابردوو لای ئێمە بەجۆرێکی تر لەئاوێنەمان تیشکی تەڕ

کـردو وەك پاڵپـشتێکی ڕۆشـنبیری بـۆ خۆمـان هێـشتۆتەوە بـە هـیچ جۆرێـك خـاڵێکی هاوبەش لەنێوان دەسکردی ئێمە:

((تێکە

بیرەوەری کەڵی لە دووکەڵ گرت

لەپ

تاڵی توتنی گۆتنی پەڕیێ

شیشی بای نامە هێن نەیگوشی

زمانی غوربەتی

تێهەڵکە

کەتنە

با کوڕێنیم لە بیابانا

داڵی تێڕوبێن

بێور کچێنیت پەلدەن

خۆپێگرتنێك

ئاوبەردەم

تەزی تەزیم بێتێ

دیواری کۆڵیتی لەبەردی پێدروست نایێ

پێی ناو

نە ئەدگارم دەگرتێ

نەبەنتکی ڕۆحم توڕدەدا)

دەسکردی ئەوان:

(ببە ئاسمانێ.. ئاسمانی ئەوین

من دەبم بە مانگ

ببە بە دوو چاو.. دوو چاوی شین شین

من بەدەوریاندا دەبم بە برژانگ

ببە بە لێویٚ
دەبم بە خەندەو پێیەوە دەنووسێم
ببە بە کێویٚ
دەبم بە دارگوێز لەدوندیا دەڕوێم).

نادۆزرێتەوە چی وەك شێوە، ناوەڕۆك، بینای درامی، هێڵی دڵەڕاوکێی، پاڵەوان، دروستکردنی حاڵەتی نادیاریو بەردەسکردنو تێکەڵکردنی تێکڕای هەستەکان لە بێدەنگییێکی کامڵدا. شیعر لەجارانی درووشمدار پڕژانتربووە، -ترۆتسکی: (شیعر هەڵچوونە بەر لەوەی مەسئەلەیەکی ئاوەزی بێت) ئەم وتەیە بۆ رۆژگارێکی کورتخایەن گونجا بۆ ئەمڕۆی ئاسنو بۆن پایدۆز، پێشبینی لەئەدەبدا دیاردەیەکی نادروستەو شیعریش بەهەڵچوون بچوێندرێت کەواتە بەس سۆزو رك ئالای شیعرنو هەستەکانی دی چش، شیعر بەتاڵکردنی هەڵچوونی چرکەیی نییە زۆر حاڵەتی نائاسایی ئەمڕۆ لەشیعردانو لەناو شیعردا بەدەستهێنراون بەلام بە گۆڕانو چمکی تەبایی رۆحیو تێکەڵکردنی کەشو نەخشەگرتنو پرۆگرامی خۆ ئامادەکردنو گەشتکردنی رامانی ناو کێشە کۆمەلایەتییەکانو بەرزبوونەوەی پلەی خودو باری دەروونی شاعیر.

* قادر ئیبراهیم مینە:

کە ئاووهەوا لەژێر پەستانی چەند هۆیەکی دیارو نادیار شێوەی ئاسایی خۆی بەرداو جوغرافیا دەستەمۆی سێبەری ترس، برسییەتی وەرکەوتن لەجێی بێجیٚ بوو ئەوا ناچار چەند رایەڵەیەك لە قەپێلك دەردەپەڕنو دەست دەدەنە ماوەڵ لۆشکاندنی بەردی شوورەی مەئلوفو بیناکردنی ئەدەبێکی نائاسایی بەهیوای بەرز کردنەوەی واقیعی نائاسایی ژەنگبەخش.

ئەم تەکنیکە، چونکە ناودالآنی دەبدەبە شیعرییەکان جێی کارەساتە فیلەتەنەکانی ئەوڕۆیان تێدا نابتەوە، دەبدەبەش خۆ دەبەر زەبری ئاووهەوای نائاسایی ناگریٚ!.

لەئاکامی وەدەنگ هاتنی چەند دەقێکی دوور لەعەقڵی باو، مۆسیقای لەقوڕێدا چەقیو، چێژی مردوو، زمانی فەرهەنگی، هەست بەدژایەتییەکی بیٚ تخووب کرا

لەپاش ئەو دژایەتییەش هەندەك لەو برا شاعیرانەی لەخەنجەر سویندا بەشدار بوون‌و قەبریان لۆ ئامادەبوونی شیعری خۆیان لێدەدا، هەنووکە لەبەر تیشکی گلۆپی ئەو فۆرمە شیعرییە خەریکی خۆ نوێکردنەوەو کاژداماڵین‌و بەخۆداچوونەوەن، ئایا ئەمە نیشانەی پێبوونی گلۆپی ویست نییە..؟!

حەفتاکان هاوشان دەگەڵ گۆڕانی ئاووهەوا شیعریش بە جلوبەرگێکی نوێ لەخاکی واقیع هەڵیدا، کۆزی پیرۆزی شیعر ئامێزی بۆ زۆر شتی نوێ کردەوە، بەڵام بەگشتی حەفتایەکان نەیانتوانی شیعری لەواقیع گەورەتر بەرهەمبێنن.

حەفتایەکان –ماچی رەزامەندی دەگرمە هەندەك شیعری باش– لەگەڵ ئەو ئیجابیەتەشدا مێگەلی شیعر بەرەو بنێسی چوو، چونکە لەبازنەی لەوەڕگەیەکی دیاریکراو دەلەوەڕا.. لەشیعردا پێویستە وشەکان ئاووس بن.

ئەوان شاعیری نەمێرد بوون‌و زگی شیعریان پێ پڕ نەکرا بارانی چەندایەتی تەڕیکردن، چەپڵەو ڕەزامەندی خەڵك چاوی بۆچوونی ڕاکێشان‌و هەرێمی شیعریان بەلەشکری (ئازیزەکەم، نەشمیلەکەم، شیرنەکەم، خۆشەویستەکەم، دڵدارەکەم، وڵاتەکەم...) گەمارۆدرا، هەروەها شیعر بەرگی سیاسەتی پۆشی‌و زمانی ناشیعری لەبن تاوڵی شیعرەکانیاندا لێیداکوتا. بەڵێ زۆربەی شیعری حەفتاکان خوناوی وەسیلەگەری لێ دەتکا –ئەدۆنیس–: (ئەوکاتەی شیعر دەبێتە وەسیلەیەکی سیاسی یان خۆشەویستی ئەوە بەهای خۆی دەدۆڕێنێ) چونکە شیعر خۆی سیاسەتەو خۆی خۆشەویستییە.

بەکورتی لێڕی چری شیعریان بەرەو شاڵی برد، شیعر بووە زمانی بەرژەوەندی، وەسفی ناپێویست، شاعیر ئەمری دەکردو وتاری دەپڕژاند دەیگۆ: شیعر دەبێ نانی برسییان‌و گوللەی چەکی ئازادیخوازان بێ‌و خەڵکی لەسەرمای تووشی زستانێ بپارێزی. کە ئەمانە هیچیان چالاکی شیعر نین.

چالاکی شیعر چالاکییەکی بەرجەستە نییە، چالاکییەکی ڕۆحی مەعنەوییەو شەقامی خودی مرۆڤ لەپۆخڵەواتییەکان پاك دەکاتەوەو پەردە لەسەر شتە نادیارو

شـاردراوەکان لادەدا، شـیعر سـەماو گریـانی رۆحـە. ئەوەیـە گرنگییێتـیو قودسـیەتی شیعر..!!

ئێمـە ئەگـەر توانیمـان خـودی ئـادەم لەپۆخڵەواتییـەکان پـاك بکەینـەوەو نیگـای بگوێزینەوە سەر لایەنە نادیارو نابەرجەستەکانو کلیلی هەندێك سەرچاوەی بدەینێ کەواتە توانیمان لە هەموو بوارێکەوە تەکان بە کۆمەڵ بدەینو پەنجەرەیەکی تازەی لەڕوودا بکەینەوە سبەینێی پڕ لەبەرهەمو رەشبەڵەکی هەڵکشانی مێژوو و رۆشنبیری خۆی تێدا بەدی بکات.

لـەم کولانکەیـەوە حەقمـە بڵـێم: شـیعری کوردی قـەپێلکی حـەفتاکانی شکاندووەو خەریکـە دەچـێتە بـن کـەپری هـەوری ئەکزۆتیـەت. براگیـان، چـاو مـەدە لێشاوی ئـەو نووسـینانەی بـەناوی شـیعر لـەگۆڤارو رۆژنامـەکان یەکتەختـە رادەکـشێنو لـەکۆڕە رۆشـنبیرییەکان ملوانکـەی چـەپڵیان لـە مـل دەکرێـت چـونکە ئـەو دەقانـە نـەك هـەر قەپێلکیان نەشکاندووە بەشکەم هەموویان نیشتەجێی دڕون بەرگی ساقۆی شاعیرانی حەفتان.

شاعیر دەبێ خۆی کوتەك شکێنی رێگا بێ.

شیعرو پاشەکشێی خوێنەر

- چۆن نیگا دەگرنە شیعری دوێنێو ئەمڕۆو پاشەکشێی خوێنەر؟

*** سەباح رەنجدەر:**

بەڵگە نەویستە شیعری ئەمڕۆ:

(نێمی باخچان دزرا
لاقی ماینان بەجێ ما
ئاوەدانی فافۆنی کەون
کورکی ناو دڕیان
هێسکی بن جادان
ماڵێ لە مەمکدانی دەگەڕێ
گەرا پیێچە لەناو کاولان
تەرمی بادەف خۆیان پینەدەکەن)

جیاوازییەکی بەردەستەو ئاشکرای هەیە لەگەڵ شیعری دوێنێ:

(دڵدارەکەم...!
تریفەی مانگی بێ گەردی
سەر لێوی فێنکی بەفری.. بەهارەکەم..!
من ئەمەوێ
کۆترێکی چاو شیرین بی
لە پەنجەرەی ژوورەکەما
بۆم بخوێنی).

بەڕووی بابەت- ناوەڕۆك- شێوە- یان زمان- داڕشتن- وێنە- کێشەی سەردەم بەجۆرێك نادیار بووە لەتەمی چەوری ئاسنو خزینی جەلاتینو ژەنگی ئاوو کەڕووی

خـاك داواكـراون دەربڕینەكـەش لەئاسـت ئـەم رووداوە نادیـارو تێكپەڕیوەكانیانـدا هاوتـەریب بێـت پـتر نزیـك بوونـەوەی جیهـانی خـەون‌و فەلـسەفەی رۆح‌و ئەفسانەی رامـان‌و مۆسـیقای هەسـتكردن‌و راوی خـودو پێداویـستییە نەبینـدراوەكان كـە باستاییان لـەزەمین یـەك ئاسـت نییـە. شیعر پێویستە بۆشایی رۆحی كارەساتەكان داگیر بكات نـەك پـەراوێزی كارەساتەكان لـەخۆی بخشێنێ چۆكۆفسكی (من هـیچ شیعرێكی تـۆم نـەدیووە لـە "قەرەجـەكان" كاملتر بێت، هـاوڕێی خۆشەویست نیـازی چیتە؟ پـێم نـاڵێی بـەهۆی ئـەم پاڵەوانەتـەوە دەتـەوێ چـی بـسەلمێنی؟ نیـشتیمان پێویستی بەوێنـەی نموونـەیی‌و بـەرزە؟ ئەی ئەگـەر پێچەوانە بێت چی لـەوە خراپتر) ئەگەر ئەمڕۆ لەدوێنێ‌و دوێنێ لە پێرێ لەبەر سێبەرێك هاوسەنگیان كەین سبەینێش دەستەوەستان‌و نائاشكرا كەواتە مرۆڤ كە بوونێكی زیندووە لەگەڵ هەوڵیدا هیچیان لـە هـیچ كەڵەكـەبوونی رۆژانیش لـە تـەنافی هێڵێك مایـەی رشانەوەی نەخۆشییەكی درمـەو مەترسـی رووخـانی شارسـتانییەتی لـێ دەكرێـت، بەلێكدانـەوەو پێـودانگی پەرەسەندنی هەمیشە ئامێز لەباردۆخە سرووشتییەكاندا تێكڕا جوڵانەوەكانی ئەم بوونە چاوفراوان‌و هەنگامەو سەرهەڵدانە بەرەو گۆڕانی باش‌و ساغتر دەڕۆن‌و هـەوڵ‌و هـەواڵی نـەهێنی توێـژەكانی زەوی‌و چینەكانی ئاسمـان گۆڕانیانـە لاریـم لـەوە نییـە جیاوازی‌و پەنجە هەڵدەبڕن لەنێوان شیعری دوێنێ‌و شیعری ئـەمڕۆ نموونـە زۆرن من لێرەدا تـەنها یـەك نموونـە فرێدەدەمـە بەرچـاو ئـەمیش پاڵەوانـە لەشیعردا، پاڵـەوان لەشیعری حەفتاكاندا وەك باوكێك ئامۆژگاری دەنواند ئەوە بكەو ئەمە مەكە كەچی لەشیعری هەشتایەكان ئەم جۆرە راسپاردەیە نابیندرێ پاڵەوان مرۆڤێكی كەسادە لـە بستێك تێكـەڵ بگـرەو بـەردەی رۆژگـار دەبـێ‌و لەبستێكی تـردا لـەم بگـرەو بەردەیـە دەبێتـەوە واتـە كەسـی دووەم كـە خوێنـەرە هەسـت بـە پاڵەوانییـەتی خـۆی دەكـات. شیعری هەمەلایەنی خوێنەری هەمەلایەنی دەوێت خوێنـەری هەمەلایـەنیش دەگمـەنن. خوێنەری شیعری لەئاست دەقدا نین. خوێنەرو دەقی مەزن یەك ئاست نابن.

رەخنــەگر پێویــستە بەشــێوەیەكی شــیكاری كیمیاویانــە هەڵــسێت لــەهۆكارو سروشـتی پێكهـاتنی‌و دیـاردە تایبەتییـەكانی ئـەمجۆرە شـیعرە بتوێژێتـەوە نـەك

بەشێوەیەکی هەرزەکارانە پارچە قوماشی کفنی خۆی‌و نەخۆشییە دەروونییەکانی‌و نەقسە کۆمەڵایەتییەکانی بەدەقێکی شیعری سەردەم دابدات بەبیانووی ئەوەی ئەم شیعرە سوریالیزمە سەرووی واقیعە یان سەرووی سروشتە، بۆچوونی ناشیرین پەیوەستە بەهۆشیاری‌و هەستی جوانناسی کەسەکەوە بۆیە بەلای منەوە رەخنە بەهەردوو دیوەوە سلبی ئیجابی– لێ زیاد بوونێك یا داشکاندنێك نییە بۆ سەر کارە ئەدەبییە بنیادنراوەکە. چیخۆف: (رەخنەگر لەو مێشە دەچێ کە بەدەوری کلکی ئەسپدا گیزەی دێ بۆ ئەوەی وەرسی بکات‌و ئارەزووی حیلاندنی تێدا بوروژێنێ... چونکە ئەو مێشەش دەیەوێ بۆ ئەسپەکەی بسەلمێنێ کە ئەویش هەیە)، هایمن: (پێویستمان بەو پردە هەیە کە دەبێ خوێنەرو دەقە ئەدەبییەکە پێك بگەیەنێ).

رەخنە لای ئێمە بەلای یەکەمیان دەکەوێت لای دووەمی بەتاڵ سوریالیزم لەپەنجەی دادایزم نینۆکی لێ هاتن توانی بە نینۆکەکانی شوێنێك بۆ کارەکانیان لەدیواری ئاو بڕی. ئەراگۆن: (زۆر کەس وا لەسوریالیزم گەیشتوون کە حاڵەتێکی حەبەسیانەیەو لەناو خەون‌و ورێنەی بێهودەییدا خنکاوە ئێمە "مەبەستی بریتۆن– ئێلوار– ئەراگون..."ە سوریالیزممان وەکو چەکێك دژی بۆرژوازی‌و شەڕی وێرانکاری‌و دەستبەسەردا گرتن بەکارهێنا خەباتمان کردو بانگی سوریالیزممان دا بۆ ئەوەی سەربەستی لەچاوی منداڵەکانماندا بمێنێ). سوریالیزم راستگۆترین شیعری سەردەمە گوزارش کردنی واقیعە، واقیع بەهەردوو دیویەوە (سپی‌و ڕەش) نەك وەك ریالیزم واقیعێکی درۆداری سپی ببریسکێتەوە لەکاتێکدا لایەنی رەش بەسەر لایەنی سپی زاڵە لەپێناوی رازیبوونی خوێنەرو فیکری باوو ئاسایی لەهەمان کاتدا ئەم خوێنەرە پێویستییەکانی خۆی بزر کردووەو لەجوزئیەتی واقیعی خۆی نەگەیشتووە تەنها جووڵانەوە دیارو بەرچاوەکان هەست پێ دەکات لەو کاتەشدا جووڵانەوە بەرچاوەکان پێویست نییە بخرێنە ناو شیعر چونکێ مرۆڤ واقیع دەخوێنێتەوەو هەست بەجووڵانەوە بەرچاوەکان دەکات شاعیری داهێنەر کاری ئەوەیە لەجوزئیەتی واقیعدا پرسیاری لێپرسینەوەی وەڵام بداتەوە.

* قادر ئیبراهیم مینە :

ئەو ناوبڕیکردنە لۆ شیعر لە کن زۆربەی نووسەران بوویتە باو، هەندەك کەس واتێدەگەن کە گوترا شیعری دوێنێ واتە شیعری کەونو لەکار کەوتوو، بەڵام من کە وشەی دوێنێم بەسەر زاردا دێ مەبەستم بە کەلەپوور بوونی نییە رۆشنایی ئەوەش نابەخشم کە دەگەڵ رەتبوونی بارودۆخی ئەو کات شیعرەکانیش رەتبوونەو تەنها بەهایەکی مێژوویی دەبەخشنو بەس، نەخێر چونکە شیعر لەلای بابا تایەر- جەزیری- نالی وەشاندنی هونەر بوو، سیحری وشە دەبیندرا، تائێستا کێ پیاسەیەکی تەواوی بەکۆلانی شیعرەکانیاندا کردووەو گەمارۆی شیعرییەتی دەقاکانی داون لەتێڕوانینی دەرەوەی دەق زیتر..؟! "نالی" بەم شێوەیە دەنگ هەڵدەبڕێ:

لەم شەرحی دەردی غوربەتە لەم سۆزی هیجرەتە
دڵ وەختە بێ بە ئاوو بە چاووما بکا عوبوور
ئایا مەقامی روخسەتە لەم بەینە بێمەوە
یا مەسلەحەت تەوەققوفە تا یەومی نەفخی سوور

زۆر شیعریش هەنە ئێستا دەنووسرێنو بۆ رازیکردنی زەوقی خەڵکیو ناودەرکردن پڕ دەکرێن لەرەمزی وەك -دار بەڕوو، چیا، هەڵۆ، کاوە، گیڤارا... بێگومان ئەمجۆرە شیعرانە چەپڵەو رەزامەندی خەڵك زامندەکەن، بەڵام لەڕووی هونەرییەوە هیچ بایەخێکی شیعرییان نییەو لەگەڵ رۆیشتنی "ظروف" عیزرائیل سواری ملیان دەبێت، کە ناوی شیعری ئەمرۆم بەسەر زاردا دێ ئەوانە مەبەستدار نین. جیاوازی لەنێوان شیعری ئەمڕۆو دوێنێ جیاوازی ئەو زەمەنە قورسو نائاساییە دەگەڵ ئەو زەمەنەی ئەوان تەمەنیان تێدا ڕژا. ئەوان هەر ئامادەن.

بەڵام ئامادەبوونیشیان نەبوویتە هۆی دەستدەچۆك وەرینانی شاعیرانی ئێستا، چونکە لەم سالانەی دوایی ژیانی خۆی لۆ بارانی چەند گۆڕانێکی نابووت راێخستو کێشەکان ئالۆزو ئالۆزتر خۆیان پیشانداو مۆسیقای دەرەکی ئاگری گرت.

نوێخوازی لەخاکی واقیعی ئەم پەنجەنمایەی ژۆردا خوڵقا نوێخوازی هەرچەندە زەمەنێك، زەمەنی بۆن و بەرەژووبوون خوڵقاندی، بەڵام لەقەپوچکەی ئەو زەمەنە ئارام ناگریٚ و تەنکە سێبەری ئایدیۆلۆژییەت دەبڕێت و بەرەو بێ سنووری و کۆتایی نەهاتن هەنگاو هەڵدەگرێت.

بەڵێ؛ نوێخوازی هەموو زەمەنەکان لەناو خۆدا کۆدەکاتەوەو لەم سەردەمەو هەموو ئەو سەردەمانەی دادێن زەنگی ئامادەبوونی خۆی لێدەدات.

دەڵێن کە پێغەمبەر(د.خ) (وحی) لۆ دەهات لەساردترین رۆژی زستاندا ئارەقەیێکی زۆری دەکردو رەنگی ئاسایی خۆی بەردەدا کە قامکی پێغەمبەرایەتیشی هەڵبڕی و دەستی بە بڵاوکردنەوەی قورئان کرد خەڵك بە شێتیان چواندو بەرەنگاری بۆچوونەکانی بوونەوە، چونکە پێیان ناخۆش بوو ئایینێك بێ جێ بە ئایین و بیرو باوەڕەکانیان لەق بکا. پێغەمبەر(د.خ) بۆ بڵاوکردنەوەی قورئان گەلەك کارەساتی دژواری دی و زۆر لە لایەنگرانیشی لەو رێیەدا گیانیان لەدەستدا..!!

ئەمەش ئایینی شیعرە..!! –ئایینێك بە بەردەبوون ناناسێ– ژانی شیعر نووسین لەو ئایینەدا نزیکە لەژانی داباریني (وحی) لۆ پێغەمبەر.

بڵاوکردنەوەی ئەو ئایینە شیعرییەو –نسخ– کردنەوەی ئایین و بیرو باوەڕە شیعرییەکانی دی باجبەخشینی دەوێ، شیعر خەون بینینە، پێشبینی کردنە، دەرچوونە لەهۆدەی بەرتەنگی بەئاگایی و هەناسە دان و چێژوەرگرتنە دەنێو دونیای تخوبڕی بێ ئاگایی و بە کیمیا بوونی زمانە. شیعر تەنها بۆ رازیکردنی زەوقی باوی خەڵك نانووسرێ، ئەمڕۆ گەڕان و پشکنین خاڵی دیاری شیعرن تێگەیشتن و چێژ وەرگرتنی جەماوەریش لەشیعر بەندە بەڕۆشنبیری خۆیانەوە (ئەدۆنیس) ئەو رۆشنبیرییەش نەك شیعر بەڵکو نیزامیی پەروەردەو فێرکردن دەیخوڵقێنێ، بوونی ئەو رۆشنبیرییەش مەرجی سەرەکییە بۆ تێگەیشتنی شیعرو هونەر بەشێوەیەکی گشتی.

ئەوانەی لەمەڕ ئەو ئایینە شیعرییە دەنووسن دەچن زەنگی دەرگای ماڵی سیاسەت، ئابووری، کۆمەڵایەتی لێدەدەن و تەرازووەکەیان بە ئەمانەت لێ وەردەگرن

تا شیعری پێ بکێشن. براینە، شیعر بەو تەرازوانە ناکێشرێت تەرازووی تایبەتی خۆی هەیە وەك چۆن گەرما، سەرما، كارەبا، ئاو، هەوا پێوەری تایبەتی خۆیان هەیە.

ئەوانەی دژی ئەو فۆرمە وەدەنگ هاتن لەدوورەوە بەتێڕوانینێکی بەسەرچوو نیگای بۆچوونیان تێگرت، بێگومان تا خودان ئەو عەقڵو رۆشنبیرییە سنووردارە چەقیوەشبن کلیلی دەرگەی حەوشێشیان پێ نادیترێتەوە نەك کلیلی هۆدە لەژمارە نەهاتووەکانی ناوەوەی ساختمانی شیعر.

شیعر پڕە لە نهێنی هەر نهێنییەو مۆسیقای تایبەتی خۆی هەیە مۆسیقای شیعر نابیسترێ دەبێ لەپاڵ گردی پەیڤەکان بدۆزرێتەوە!!

گومانم لەوە نییە کە شیعر ئارمانجی مەزنترو گرنگێتییێکی زۆرتری هەیە لەوەی لۆیفرێدەدرێت، ئەو شاعیرەی باس لەتەنیایی و بێ جێی و بێ دەرامەتی خۆی دەکات ئەو باسکردنە بە لایەنە گشتییەکەدا دەشکێتەوە –مایکۆفسکی– (کە گوتم من واتە مرۆڤایەتی بەگشتی و روسیاش بەتایبەتی).

خوێنەری شیعری کوردی تەمبەڵە، تەمبەڵییەکەشی دەگەڕێتەوە لۆ:

١– رووکەشی و خۆ بەدەستەوە دانی ئەو دەقە شیعریانەی بەپێشی وەرکراون و فرچکی پێوە گرتوون.

٢– ئەو فۆرمە شیعرییە بارانی هەمەلایەنی تەڕی دەکا –ئێلیوت–: (شیعر چڕکردنەوەی تێکڕای زانیارییە مرۆڤایەتییەکانە) لە جنسەوە بگرە تا دەگاتە فیزیا، کیمیا، دەروونناسی، ئایین، ئەفسانە.. هتد خوێنەری کوردیش دەیەوێ کار نەکاو بخوا ئەم هاوکێشەیە بەسەر شیعری کاتی و ئاسیاییدا دەسەپێ، بەڵام لەبەرامبەر فۆرمی گران و ئایینی شیعر دەپووکێتەوە بۆیە پێویستە خوێنەر رۆشنبیرییەکی مەوسوعی پەیدا بکات تا بتوانێ لەدەرگای ئەو جۆرە هونەر وەشاندنە بدات و پەی بە نهێنییەکانی ناوەوەی ببات، پێویستمان بە خوێنەری هەمەلایەنی و گشتگیری و زیرەك هەیە.

نەك خوێنەر بگرە زۆربەی شاعیرو نووسەرەکانیش هێشتا نازانن چۆن ئەو تەکنیکە شیعرییە دەخوێننەوە هەر بۆیەش وایلۆدەچن کەڵەکە کردنی وشەیە بەسەر

یەکەوەو پێشانگای پێشاندانی وشە بریقەدارەکانەو بەس..!! گومانم لەوە نییە کەوا ئەو فۆرمە پێشانگایە بەڵام کام پێشانگا؟! پەیڤەکانی زمانی ئیشارەتن و وێنەکان زمانی ڕووداوی پڕ ڕووداو..!!

زۆر جار لەحاڵەتی شێتبوون (مەبەست کاتی شیعر نووسینە) دەگەڕێمەوە گوندەکەم ئەو گوندەی منداڵیم تێدا زەرد کرد، لەناو کاولان دەست دەکەم بە وشە خڕکردنەوە ئەو وشانەی لۆ فەرهەنگان ماڵی نەبووینەو، ئەو وشانەی بۆنی منداڵی و گوندەکەمیان لێدیٚ.

لەهاوکاری ژمارە (١٠٧٧)ی ٢٢/٥/١٩٨٩دا گوتم: (شیعری ئەم برادەرە نوێخوازانەمان رووباری بەلرفەو هاژەو هەڕەشەی بیٚ پردن و ئەوەی بیەویٚ لەشیعرەکانیان تیٚ بگاو چێژیان لیٚ وەربگریٚ دەبیٚ مەلەوان بێت.. هەڵبەت ئەوەی هەر لە "پرد"یش راهاتبیٚ پێویستە خۆی فێرە مەلە بکات..!!

ڕەنگە زۆر براگرژی دایانبگریٚو بڵێن چۆن ڕەوایە گەنجێك کە هێشتا بۆنی شیری لەزاری دێت و دەقێکی بلاو نەکردۆتەوە بێت و "تصریحات"ی وابدات..!!

شیعر بە تەمەن ناپیوریٚ.

لۆتریامۆن: لەتەمەنی هەرزەکاریدا (سروودەکانی مالدۆرۆری) وەشاند رامبۆ: لەتەمەنی حەڤدە ساڵی (بەلەمە سەرخۆشەکە)و لە تەمەنی نۆزدە ساڵیشدا (وەرزێك لەدۆزەخدا)ی نووسی. ئەم دوو هەرزەکارەی ئەدەبی فەرەنسی (لۆتریامۆن- رامبۆ) گیانێکی تازەیان بە شیعر بەخشی و توندوتیژترین هێرشیشیان کردە سەر شاعیرانی سەدەی نۆزدەهەم، لەڕوانگەیەکی تازەو چاوەڕوان نەکراوەوە تیری ئیشارەتیان گرتە کێشەکان. ئەدی لۆتاوانبێت لەم دواداوای سەدەی بیستەمەو لەواقیعێکی هەژاوو کمێمبەخشدا گەنجێکی کورد بێت و بڵیٚ: شیعرە ئاساییەکان بۆشایی رۆحم پڕ ناکەنەوەو ئاگری گڵپە سەندووی ناوەوەم نامرێننەوە.. تۆ بڵێی گۆتن لەمەڕ شیعر تەنها لۆ ئەو کەسانە بیٚ کە یەك دوو (شیعر..) یان بلاوکردۆتەوەو لە (گازینۆ)یان باسی (پڕۆژە) نەنووسراوە خەیاڵییەکانی خۆیان دەکەن؟ یان ئەوانەی بە (طن) شیعریان بلاوکردۆتەوەو تائێستا دێرە شیعرێکیشیان نەگووتووە؟!

* ئەنوەر مەسیفی:

شیعر هەر شیعرە ئەگەر بینای هونەری هەبێ. بەڵام ئەو شیعرەی کە چێژی رەشە خوێنەرەکە لەناودەبا ئەمەیان شیعرترە. پاشەکشەی خوێنەر بەرامبەر بە شیعر ئەگەر هەبێ ئەوا دوو هۆ هەن: یەکەمیان یا ئەوەتا وەکو لەسەرەتای وەڵامی پرسیاری یەکەم باسمان کرد بینای لەکەفەزمان پێکهاتووە. دووەمیشیان یان بیناکەی لە ئاسنە ئیشارات دروست بووە.

لەهەردوو حاڵەتدا گلەیی لەخوێنەر ناکرێ. چونکە شیعر هێزێکی رۆشنبیری مەعنەوییە. ماددەیەکی بەرجەستە نییە!

من نازانم بۆ فیتەرێ ناچار بکرێ لەبینای شیعری ئاسنە ئیشارات بگا؟!

لەهەمان کاتیشدا بۆ لاوێکی رۆشنبیری فەلسەفە ویست ناچار بکرێت گوێ لە شیعری کەفە زمان بگرێ؟!

ڕێبازە ئەدەبیو هونەرییەکان

- نوێخوازی تەوژمە؟ تێڕوانینان بۆ ڕێبازە ئەدەبیو هونەرییەکان؟ بۆ کەلە پوور؟

*** قادر ئیبراهیم مینە :**

نوێخوازی تەقینەوەی بورکانی سندمکراوی ناوەوەی مرۆڤە، دۆزینەوەی زمانە لەنێو زماندا، ڕەتکردنەوەی واقیعە چونکە ڕازیبوون بە واقیع گەیشتنە بەویستگەی خەسان..!! تەوژم سەرەتاو کۆتایی خۆی هەیە. بەڵام نوێخوازی کۆتایی ناناسێ.

تا دڵی کەون ترپەی بێ بای گۆڕان لەڕووی سرووشت دەدا گۆڕانێك لەسەر ڕووی دەسەڵاتی مرۆڤ، کۆتایی هاتنی نوێخوازی یەکسانە بەدیماهی هاتنی دونیا..! هەر ڕێبازێکی ئەدەبی یان هونەری ئەدگارو خاسیەتی تایبەتی خۆی هەیەو واقیعێك دەریدەدات، تێڕوانینمان بۆ ڕێبازە ئەدەبیو هونەرییەکان تێڕوانینێکی هونەریو جوانیلۆژییە.

ئەو زەمەنەی ئەو فۆرمە قورسە شیری تێدا هەڵکێشا جوڵانەوەیەکی تەشکیلی گەورەشی خوڵقاندو شانۆی لەقاوغە تەسکە مەئلوفەکە قوتار کردو دڵنیام کە مۆسیقاش بەرەو حاڵەتی تەعبیر کردن لەڕۆح دەڕوا، مێگەلی دەیان ڕۆمانی چاکیش چاوەڕێی ئەوەن کە بە پاوانی مێشکی خوێنەر وەربن پیرۆزە..!!

گەڕانەوە بەرەو دنیای دوور لەدووکەڵی فۆلکلۆر، ئەفسانە، طەقسی ئایینی کارێکی شیاوو پێویستە ئەگەر گەڕانەوەکە بە عەقڵێکی نوێو تێڕوانینێکی نوێبێ.

ئەو شاعیرەی دێڕو کۆپلەی فۆلکلۆر دەگوازێتەوە هەرێمی شیعر جاڕی بێ دەسەڵاتی خۆی دەدا.

شاعیری هونەرمەند رۆحی سرکی دەق یان ساتێکی ئێشێنەرو ئازار گەیەنەری دەق دەستەمۆ دەکاتو قەپێلك بەجێدێڵن، کەلەپوور لەقاوغێکی نوێو بۆ مەبەستێکی نوێ بەکاردێنێتو دەیەوێ هونەر بوەشێنێ.

* ئەنوەر مەسیفی:

نوێخوازی لەشیعردا تەکنیکێکی نوێیە لەناو باری نەفسی شاعیر گەشە دەکا، گەشەکردنێکی یەکسان بەزەمەنی نائاسایی.

زەمەنی نائاساییش لەئەنجامی تێکەڵاوبوونی چەند بارودۆخێکی لێکگرێدراو دروست دەبێ.

هەر بۆیەشە شاعیری نوێخواز پەنا دەباتە بەر رۆشنبیرییەکی تێر بۆ ئەوەی بتوانێ هێزی زمان بتەقێنێتەوە، هەتا تەقینەوەی زمانە شیعرییەکەی یەکسان بێت بە زەمەنە نائاساییەکە. واتە هەوڵدەدا دەقە شیعرییەکەی خۆی وەها بتەقێنێتەوە کە بەئاسانی لەگەرمایی نەکەوێو زووش نەمەیێ.

من پێکەنینم بەو شاعیرە دێ کە فەرهەنگی شیعری شاعیرانی پێش خۆی لەبن هەنگڵ ناوەو هاواری نوێخوازیش دەکا! ڕێبازی ئەدەبیو هونەری کۆتاییان نایێ، هەتا لەمابەینی مرۆڤ (قاسم مشترك) مابێ. ئەوانەی دەڵێن سەردەمی ڕێبازی ئەدەبیو هونەری نەماوەو ئەو چەند هێزە ئەدەبیو هونەرییەی کە ئێستا لەناو هەندێ میللەتانی غەیرە ئەوروپایی هەیە چاولێکردنەوەی ڕێبازە ئەدەبیو هونەرییەکانی سەردەمی نێوان هەردوو شەڕە گەورەکەیە. بەڕای من ئەم رایە قسەیەکی موعەلەبە، چونکە ئێستاش لەئەورووپاو ئەمریکا ڕێبازی ئەدەبیو هونەری لەئارادان. بەڵام ئەوە هەیە کە ئەوان واتە ئەورووپاییەکان پێشی میللەتانی تر توانای تیۆردانانو لەیەك گەیشتنیان بەهێزتر بووە وەك چۆن هەر ئەوان پێشی میللەتانی تر شۆڕشی پیشەسازییان بەرپا کرد. بەقسەی قەڵەمە موعەلەبەکان بێت نابێ هیچ میللەتێکی

تری غەیرە ئەوروپایی داریٚ لەسەر بەرد دابنیٚ، ئیدی میٚژووی میللەتانی تر کۆتایی هات.

دەبیٚ فەرهاد لاسایی بنجمالیۆنی کردبیٚتەوە! ئەی نیتچە بۆ پەنای بردە بەر زەردەشت؟ هیٚرمان هیسە بۆ موحتاجی بوودابوو پاوندی شاعیر چ پالٚی پیٚوە نا بەرەو ئاوو هەوای چین بڕوا؟ ئەدی بە (قاسم مشترك)ی نیٚوان نالی و سالم و کوردی چ دەلٚیٚن! پڕ بەدلٚ پیرۆزبایی لە ئەزموونگەرانی ئیٚستای شانۆی کوردی دەکەم. پڕ بەدلٚ پیرۆزبایی لەهونەرمەندە تەشکیلییە نویٚدارەکان دەکەم. لەگەلٚ ئەوەی کە شانۆو تەشکیل دوو هونەری مەکانین و شیعریش هونەریٚکی زەمانییە، بەلاٚم سەرهەلٚدانی ئەم تەکانە سیٚ قۆلٚییە لەمیٚژووی ئیٚمەدا لەئان و ساتیٚکی نزیك لەیەکتر مانای چییە؟

لای من کەلەپوور لە جیٚی ئەو قولٚغەیە کە منی لیٚ هاتووم هەزاران سالٚە منی لیٚوە بەڕیٚکەوتووم. بەلاٚم مانای ئەوەش نییە کە بەهەمان چەك و تفاقی (صلاح الدین) دیسان بەرەنگاری خاچ پەرستەکان ببمەوە. هەروەها لەگەلٚ ئەو تەمبەلاٚنەش نیم کە کەلەپوور لەناو شیعرەکانیان وەکو کەل و پەل دادەنیٚن. ئەگەر شاعیریٚ نەیتوانی کەلەپوور بگوازیٚتەوە بۆ حالٚەتیٚکی شارستانی خۆی بخنکیٚنیٚ باشترە نەوەکو دەست بۆ کەلەپوور دریٚژ بکا، چونکە ئیشکردن لەکەلەپوور لەکاتە ترسناکەکانی شیعر نووسیندا پەیوەندی بەهۆشی مرۆڤایەتییەوە هەیە نەك عشائرچیٚتی. رۆژو زەوی و مرۆڤ لەگەلٚ ئەوەی کە وەکو پەیدا بوون کە لەپوورن بەلاٚم هیٚشتا نەکەوتوون و هیٚشتا زەمەنی مەیینیان دیار نییە.

* سەباح رەنجدەر:

هەر تەوژمیٚك بنەڕەت و دنیای بالاٚبری خۆی لەگەلٚ خۆیدا هەلٚگرتووەو واقیعیٚك دەسپیٚشخەریەتی و دەبیٚتە بنچینەی دروستبوونی، بەلٚیٚ خالٚی هاودەنگ هاوڕەنگە

لەنێوان دروستبوونی تەوژمی رەمزییەتی فەرەنسی -هیرۆدیاد- شیعری فراوانی -مالارمێ- بەشێوەیەکی رەمزی ناڕاستەوخۆ لەدووریێکی نادیارەوە بۆ دووریێکی دیار بووە هێزو پاڵپشتی ئەستووری سورياليیەکان هەروەها -سروودەکانی مالدۆرۆر-ی (لوترايامۆن)یش- جلوبەرگ- زێوان- دیاریکردنی سیمای فیکری ئەم تەوژمەن‌و هێزێکی فرە باڵای کاریگەرن بۆ سەلماندنی، ئەم تەوژمەی ئێمەش لەڕووی رەتکردنەوەی لای جەماوەر هاوڕەگەزن کە کۆمەڵە شیعری -گوڵە بەدەکان-ی -بۆدلێر- دەرچوو چینە رۆشنبیرەکەی فەرەنسا بوونە دوو چینەوە:

١- چینێك بەرگری.

٢- چینێك بەرپەرچ.

شاعیری گەورەی فەرەنسا -رامبۆ- فەرمووی (بێگومان) -ڤێرلین -شاعیرێکی گەورەیە بەڵام هیچ دوودڵیەك لەوەدا نییە -بۆدلێر- باڵاترین شاعیرە، یان: "ڤیکتۆر هیگۆ"ی رۆماننووس‌و شاعیر بەجۆرێکیتر چاوی سەرسامی گێڕاو پەنجەی دڵنیایی لەچاوە رژدەکان هاوێشت‌و فەرمووی: (بۆدلێر- لەرزەیەکی تازەو موچرکەیێکی نەبینراوی خستۆتە ئەدەبی فەرەنسییەوە) کەچی چینە پەراوێزە ئەدەبییەکان بەمجۆرە ئەم شاعیرە دڵگرو هەستگەییوەیان نرخاند.

(ئەم کتێبە "واتە گوڵەبەدەکان" بریتییە لە نەخۆشخانەیەکی دەروازە واڵای گشت ئاژاوەییێکی فیکری -گۆستاف بۆردین-) کەچی خۆشی -بۆدلێر- لەنامەیەکدا کە بۆ دایکی نووسیوە فەرموویەتی: (ئەم هێرش‌و شاڵاوەی کە کردیانە سەر دیوانە شیعرەکەم باشترین بەڵگەیە بۆ سەرکەوتن‌و نرخە راستەقینەکەی) جا دژایەتییەکە هەمان دژایەتییە کە ئەمڕۆ ئێمە دەئێشێنێ‌و چینە رۆشنبیرەکەی کوردیش بوونەتە دوو کەرەتەوە: کەرتێك ئەوانەی لەنەهێنی ئەستێرەو جوغرافیای بنباڵی شیعر گەیشتوون لایەنگری ئەم تەوژمەن چینە پەراوێزە ئەدەبییەکەش بەجۆرێکیتر کەوتوون ئەوان دڵنیان ناتوانن لەگەڵ واقیع هاوشان بن‌و لەکێشوەری ئەدەبدا

بەتاڵبوونە ئەمجۆرە بەر پێنەگرتنەش بەلایانەوە ڕەوایە! بۆ؟ تا نەقسی خۆیان پڕ بکەنەوە.

جووڵانەوەیێکی زۆر ئاساییەو پێویستیشە ئەوانەی دوای ئێمە دێن نەتوانن لەم هەوایە بمژن کە سییەکانی ئێمەی پێڕاهاتوون بەختیاریشم کە لای چینە پەراوێزە ئەدەبییەکە ڕەتدەکرێمەوە دیارە لەبازنەی لەبارچووی چێژی ئەم پەراوێزە ئەدەبییانە دەرچوویمەو لەبینینیاندا بوویمە خاڵێکی دوورو لێکدانەوەیان بەرامبەر ئەم حاڵە دوورە بۆ ناکری دووبارە بەختیارترم.

کەلەپوور لەشیعردا خاڵی سەرەتاو کۆتایی نییە بەقەد ئەوەی چۆنییەتی وەشاندنی هونەرییەکەی لەپێشترە.

-ئەلیووت- لە (وێرانە خاك)دا ٨١ سەرچاوەی موتوربەی فیکری خۆیکردو ئەوکات هێڵکاری وێرانە خاکی کێشا (سان جۆن بێرس) تێکڕا ئەفسانەی دەریای لەرۆخی گەشتەکانی بەردەستکردو ئاوێنەی چەنگاڵی چاوی کردنو ئەوکات ڕەنگی دەریای ڕەنگڕێژی (ئەنابان) کرد.

دادایزم لەئاژاوەی شەڕی جیهانی یەکەمدا لەسویسرا لەشاری (زوریخ) دروستبوو "ئێلوار" ئەفسانەی کەلەپووری بەرەواژی بەکارهێنا داهێنانی تێدا بەرپا کردو تا لەرێزی دادایزم مابوو هێزی داهێنانی لەگەڵ خۆیدا هەڵگرتبوو دوای ئەوەی لەم ڕێبازە لایدا شیعری بەتاڵو ڕۆژانەی نووسیو هەناسەی شاعیرییێتی دۆڕاند، لەئەفسانەدا (خدری زیندە) نامرێتو ئاوی نەمری خواردۆتەوە:

(گرمۆڵە بوون ژوورێکی لا پەڕی دێیە

گۆڕی خدری زیندەیە

لەتاسانی دووڕیانێکدا چووە بەر ئاوێنە

پنجی ڕۆحی هەڵقەنا)

من دوو شێوە بەکار بردن لە کەلەپوور دەبینم جۆری یەکەم:-

رووداوو هەڵسوکەوتی پاڵەوانەکە دەقاودەق دەگوازێتەوە بێ لێزیاد بوون ئەوە دەچێتە خانەی دووژمنداری کەلەپوور.

جۆری دووەم:-

جۆرێکە هونەری لێزیاد بوون دەخاتە تەوەری رووداوەکانو بەشێوەیەکی دەستەمۆ نەبوو رووداوەکە لەتەوەرییێکیتردا دەسورێنێتەوە.

کەلەپوور موچڕکی بەردەوامی جەستەی شیعرە. شیعر بەخشندەی چەرخەکان.

تەکنیکفراوانی بینینو بیستن ئازاد دەکا: جوانخوازی وشیاری سیحر چەمکی ورۆژاوی دووری لەچرکەی رەها هەلایسان سەقامگیر دەکا شاعیری بەخشندە ئەم ئەنجامدانەی دەستگیرئارا دەبێ.

ئەنوەر حوسێن حەسەن -مەسیفی-

* لەدایکبوون: ١٩٥٢ کۆڕێ.

* چاپکراو:

١- خۆرباران- شیعر- ١٩٧٨، چاپخانەی صلاح الدین- هەولێر.

٢- جارێکی تر خۆرباران- شیعر- ١٩٨٤، چاپخانەی شەفیق- بەغدا.

٣- جلو بەرگو جمکەکان- شیعر- ١٩٩٠، چاپخانەی الحوادث- بەغدا.

سەباح سابیر حەسەن -رەنجدەر-

* لەدایکبوون: ١٩٦٥ هەولێر

* چاپکراو:

١- زێوان- چامە- چاپخانەی حسام ١٩٨٨ بەغدا.

٢- ئاژن- چامە- چاپخانەی الحوادث ١٩٩٠ بەغدا.

٣- گرێزینگ- چامە- چاپخانەی گەل ١٩٩١ شەقلاوە.

قادر ئیبراهیم مینە

* لەدایکبوون: ١٩٧١ وەرتێ.
* هەوڵو کۆششی لەڕۆژنامەو گۆڤارەکان نواندووە.

شیعرو هەڵوەستەیەك

شیعر و هەڵوێستەیەک

لێکۆڵینەوەی ئەدەبی

شیعرو هەڵوەستەیەك[1]

غەفوور مەخمووری ١٩٩١

ئەدەب بەشێوەیەکی گشتی رووی دیاری بەخششی پێشکەوتن‌و پاشکەوتنی شارستانی‌و بوونەوەری ئامادەبووی نەتەوایەتی بۆ دوورو دەوروبەر دەسەلمێنیٚ!!

شیعریش لکێکی زیندووی سەرسامییە!! ئەلبەتە دووڕووی بەخورد بوونەوەی لکاوە، رووی یەکەم، رووی دووەم، پێشکەوتن، پاشکەوتن، لەم روانینەین لەم بارودۆخە پێویستیەدا ئەزموونی بەرجەستە نەبووی ئەم هۆکارانە بەرجەستە بکەین بۆتە تەوەری بنچینەیی پێشکەوتن‌و پاشکەوتن‌و تایبەتمەندی دۆزینەوەو سیماو خاسیەتی جیایی کەش‌و ئاووهەوای باری خودی‌و بابەتی تیرێژی کەمۆ نە بووی شەپۆلی شیعری ئیمڕۆی تازەخوازی نەتەوایەتیمان!!

١- خاڵی لەبیر رووتی رومانسییانەی دەسەلاٚت کەم مەودا..!!؟

٢- گواستنەوەی جولاٚنەوەی واقیعی راستەوخۆی دوورەدەست لەهونەری لیٚ زیاد بوون...!!؟

٣- سۆزی گەرم‌و گەف‌و کوڵی پەیدەستی نیشتووەوەی کاتی..!!؟

١- ئەم وتارە لەژمارە (٦)ی تەموزی ١٩٩١ی گۆ[illegible] دەردەچوو.

لەم سروشتە گونجاوە وشیارییەی شاعیرانی گەل ویستو شۆڕش نوێنمان (ئەنوەر مەسیفی- سەباح ڕەنجدەر- قادر ئیبراهیم مینە) خاوەنی ئەزموونێکی گشتگیرو جیاوازن لەشێوە باوەکەدا.

هەر لەم گۆشەی ئەزموونەیاندا نەینۆکی ئەوەیان بە ژن نومایە بە ئەندێشەی درەوشاوەی شیعری گەورەمەندی فۆڕم گرانی ناوەڕۆك خولقێن دابچۆڕین!!

(**تەمبوور قوڕ**
لەبەر بارانی کەون
سییەکانی
لەدێریٚ دانا) ئەنوەر مەسیفی

(**دەندە پرچی کەمان**
ئاوریشمی لم مۆسیقای شانی تارمایی
شیٚ هەتاوی بیست
بەردی پێپلیکانیٚ دەنگی بینی) سەباح ڕەنجدەر

(**شەقام**
پشتییە قەبری بیرەوەری
لە
پشت) قادر ئیبراهیم مینە

بەر لە گەشەکردنی ئەم سیٚ شمشالە لە کرۆکی باڵی بەڕوو ڕاچەنیوە سەردەم خوازە شیعری کوردیمان ڕەگی هونەریو شێوەی بێگانەو هاوسێکانمانی بەخۆیەوە گرێدابوو.

بەڵام دەتوانین دروست بوونی ئەم سیٚ دەنگە بە بنکەی مشتوماڵکردنی شیعری خۆماڵی لەڕووی گشتییەوە جێنشین بکەینو پێداویستییەکانی ئالوسکاوی هەمە چەشنەی خەونو ئارەزووی بەرفراوان ئەم کارەی وا شیاو ئەنجام داوە.

(شـيعر نمايـشی نهێنييـە... نهێنـی نـاوەوەی سـوڵتانی هەسـتو رووداوە نـا ئاشـكراكانی دەرەوەی مەرگـە دوو لايەنييـەكان، جووڵانـەوەكانی دەرەوە لـەناوەوە مووتوربە دەكاو جووڵانەوەكانی ناوەوە لەدەرەوە بەجێ دەهێنێ).

بەو پێودانگە بۆيان لەڕووە پەيامی مەزنی شيعر بانگەواز بدەن، دەنگدانەوەشی پێداويستييەكانی كاردانـەوەی فەرهەنگـەكانی كۆتـايی سـەردەمی ژەهـرو ئـەتۆمی بيستەم بن.

هـەردوو لكـی شـيعر (نـاوەڕۆك، شـێوە) گـەلای هەميـشە سـەوزی بـە بـالآی دا دەلەرێتەوە، شيعری ئەم دواييەش داستانو كەلەپووری بەرچاوی بەشێوەی لاسايی كردنەوەی رووت دوور لەخۆی پاراستووە بەڵكو خۆی لەناوخۆياندا دەمامكو دراماو دواندنو خۆدواندنو پرسيارو وەڵامی ئەفسانەيی مرۆڤی بەدرێـژايی مێژوو تايبەت بەباری دەروونـی شـاعيرو شـيتەلكردنی زەمـەنی هەمەلايـەنی بـەرپا كـردووەو گەشـە كردنێكی چونايەتيان بەشيعر پێشكەش كردووە. هاوشانی ئەم شمشاڵە خۆماڵيانە ئـەم بوونانـەش مايـەی لـێ زيـاد بـوونی شـيعرن (سـامان دزەيـی، محەممـەد حەسـەن باوەكر، ئازاد ئەحمەد، ئەحمەدی مەلا، بەهات قەرەداغی، فاتيح عيزەدين) ئەم فۆرمو جۆرە هونەرييە لەسێبەری پەلكەزێڕينەی بيرو پەنجەی هێمنـی ئەم سێ شمشاڵە پڕ دەنگـەدا بەديهێنـدراوەو كەوتـە نـاو هەسـتی هونـەر داوايـانی موچـرك گـەرمو كڵپـەوە شێن.

بەهـەمان شـێوەش ئـەم ناوەڕۆكـە كـەويكراوە كـە بەبـەردەوامی رامـان بەدەسـت دەهێندرێ!!

پێويستە شيعر لەئاست ئەم رووداوە تيژڕۆيانەی بەسەر كۆمەڵی كورد هاتووەو دێت يەك ئاست خۆ بنوێنێو كورت نەهێنێ، رووداوەكانی ميللەت هێندە بنچينەيين پێويستە ئەدەبەكەش لەكەللەسەری ئەم رووداوانە دەستنيشانی پەرەسەندنی بكات تائێـستا لەجەمـسەری سـەرو تـا خـواروو هـيچ نەتەوەيـەك خـەباتی درێژخايـەنیو ئازارەكانی بەقەد ئێمە ژەهراوی نين كەچی ئەدەبيان لەئێمە بالاترو ديارتر كەوتووە. بەڵام لەئەنجامی تێ وردبوونەوەم گەيشتوومەتە ئەو راستييە ئێمەی كۆتايی سەدەی

بیستەمی تەکنەلۆژیاو گۆڕانی خێرا ئەدیبی گەورەی هەمەلایەنیمان هەیە، بەڵام ئەو هۆکارانە چین بوونەتە دیارنەکەوتنیان سروشتی هەلومەرج و زەمینەیەکی وای بۆ نەرەخساوە ئەو تۆیە سەوزەی لایەنی بیوەشێنێ ئەم سێ دەنگە ئاواتیانە دەنگدانەوەیان لەئاست ئەم پێویستیەدا بڕواو ئەم زەمینە رێکبخەن بۆ خۆیان و نەوەی دادێ و لەهەمان کاتیشدا بڕوایان لەوەدایە ئەو نەوەیەی دوای ئەوان بەکاری شیعر هەڵدەستن نەتوانن لەم فەرهەنگەدا وشە ئارایی بکەن کە ئەوان شیعری خۆیان پێ رەنگرێژ کردووە. بەڵکو ئەوان لەسەریانەو پێویستیشە بیناییەکی باشتر لەجووڵانەوەی هێماو هێڵە پەنهانەکانی کەسێتی و پێکهاتەکانی رۆنان لەروومەتی سامالی ئێوارەو هەمیشە تەنیایی غوربەتی و نیگەرانی شاعیردا بنیات بنێن لەوەی ئەوانی پێش خۆیان بنیادیان ناوە!!

شیعری کوردی کاریگەریەتی لەگۆڕانی شیعری جیهانی بەشێوەیەکی سەرەکی بینیووە. بەپێی هاوسەنگی ئەم هاوکێشەیە (خەیام) سوودێکی لەرادە بەدەری لە (بابەتاهیر) بینیووە، (ئەزرا پاوەند) بەجۆرێك سەرچاوەی (خەیامی) مژیووە، تا کورەکەی خۆی بە (خەیام) ناودێر کردووە. (پاوەند) مامۆستاو رابەری (ئەلیوت) بووە (وێرانە خاك)ی (ئەلیوت) بە مۆنتاژی (پاوەند) بۆتە تەوەرەی دیاری شیعری جیهانی کەواتە لەبنەڕەتدا شیعری جیهانی بەتەوژم و جووڵانەوەی ئەم هاوکێشەیەی پەنجەمان بۆ برد دەموچاوی کوردانەی تێدا دەبریسکێتەوە. ئەوەش هۆشمەندی نەتەوەی کورد دەسەلمێنێ!!

(مەسیفی، رەنجدەر، قادر) گرو تێنێکی جۆشداریان بە شیعر بەخشیووەو کراسیان بەژنی گرفتەکانی کورد بڕیوە.

پیرۆزە... مایەی تێرامان و هەڵوەستەی هێمنە.

حەیران
چەمك - ناوەڕۆك - سەرهەڵدان

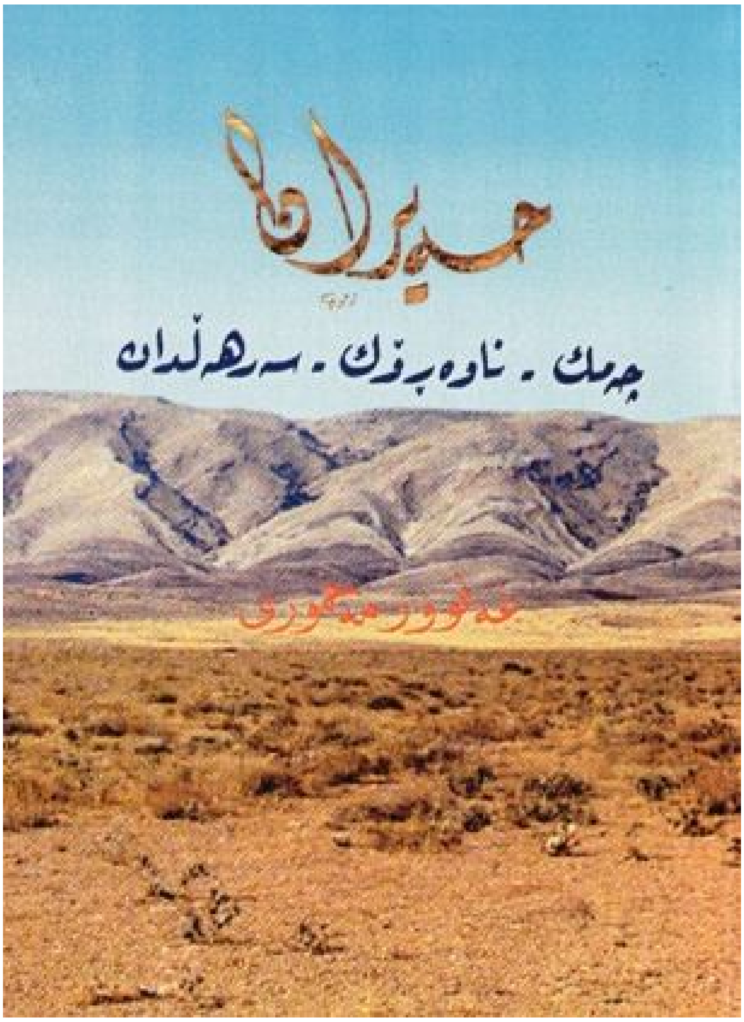

پێشەکی

بەدران ئەحمەد

حەیران جۆرێکە لەئاوازی کوردی، بەدەنگ هەڵکردنو ئای ئایەکی پڕ لەگەرووەوە دەگوترێو لەچەند رستەیەکی کورت پێك دێ کە تیایدا هەست بەئەوینێکی گەرمو پڕ لە کوڵ دەکرێ. حەیران، یان هەستی عاشق (کە زۆر جار حەیرانبێژەکە خۆیەتی) بەرامبەر ئەویندارەکەی دەردەبڕێ یان باس لەڕووداوو بەسەرهاتێك دەکات. حەیران، زۆر لەکورتی دەبڕێتەوەو، هەستێکی بروسکە ئاسا بەدەمارەکانی مرۆڤی گوێگردا سەر دەکاتو دەیهەژێنێ.

زۆر کەس لەوانەی لە حەیران دواون، هەروەها گوێگرانی حەیرانیش، حەیران بەئاوازێکی فۆلکلۆری تێ دەگەن. وا دەزانم ئەمە زۆر راست نییە لەبەر ئەوەی هەر حەیرانبێژێك حەیرانی خۆی هەیەو بەنازداری خۆیدا هەڵدەڵێ، یان باسی رووداوو بەسەرهاتێك دەکات کە بەسەر خۆی هاتووە یان بۆیان گێڕاوەتەوە. لەوانەیە هەندێك لەحەیرانبێژان حەیران لە ئەوانیتر وەربگرنو بیڵێنەوە بەڵام بەشێوەیەکی گشتی حەیران لەو جۆرە ئاوازانەیە کە وەکو دەق دەماودەم ناکەنو لەنەوەیەك بۆ نەوەیەکی تر ناگوازرێتەوە. ئەمەش بەپێچەوانەی پێناسەی فۆلکلۆرە کە دەماودەم دەکاتو لەزارێکەوە دەپەڕێتە سەر زارێکی تر. هەر حەیرانێکیش باسو بەسەرهاتی ناوچەی حەیرانبێژەکە خۆیەتی کە تیایدا ژیاوە یان پیایدا تێ پەڕیوە. واتە لەناوچەیەکیشەوە ناپەڕێتەوە بۆ ناوچەگەلی تر. گۆرانیو ئاوازی تری کوردەواری زۆربەی زۆریان هەر نازانرێ لەکوێ سەریان هەڵداوە. گۆرانیی هەڵپەڕکێو بەزمو گۆڤەند، یان لاوك "کە لەکرمانجیی ژووروودا (کلام)ی پێ دەگوترێ" لەسەرتاسەری ناوچەکاندا دێنو دەچنو لەهەر شوێنێکدا مۆرکی شێوەزمانو ئاخاوتنی ناوچەیی بەسەریاندا زاڵەو جیاواز دەبنەوە لەیەکتر، بەڵام زێدی سەرهەڵدانیان

دەست نیشان ناکریّ مەگەر میّژوو پیّمان بلّیّ ئەو رووداوە لەفلانە شویّن روویداوە، بۆیە بەبۆچوونی من دەبیّ حەیران بچیّتە خانەی ئەو جۆرە سامانە گەلیّرییەوە کە پیّی دەگوتریّ "میللی". ئەمەش هەر سامانیّکی نەتەوایەتییەو دەولّەمەندیی کەلەپووری کورد نیشان دەدات.

حەیران لەبنەڕەتی خۆیدا دەگەڕیّتەوە بۆ سەردەمی گەرمیان و کویّستان کردنی مەڕداران. بەتایبەتی ئەوانەی لەژیانی نیوەکۆچەری و نیوە دیّمانی "گوندنشینی و مانەوە لەدیّ"دا دەژیان. لەنیوەی بەهاریّوە لەدەشتە گەرمیّنەکانەوە بەخۆیان و پەزو مەڕو مالاّتیان لەگەلّ هەلّکشانی وەرزی بەهاردا ئەوانیش بەرەو ژوور، بەرەو چیاوو لەوەرگەو زەنویّرەکانی ژووروو هەلّدەکشان و پیّ بەپیّ لەگەلّی دەڕۆیشتن هەتا بەهاریان لەهەموو شویّنیّکدا تەواو دەکرد، ئەوجا لەناوەندی هاوین بەدواوە بەرەو ژیّر دەگەڕانەوەو دەستیان لەژیانی کۆچەرایەتی و رەشمالّ نشینی هەلّدەگرت و پایزو زستانی داهاتوویان بەنیشتەجیّیی لەخانوو و گوندەکان بەسەر دەبرد.

سەرنج دەدریّ کە حەیران خۆشی دوو جۆرە، جۆریّکیان کە ناوی نراوە (سەرچیایی)، لەمەیاندا حەیرانبیّژ بەهەموو فرەوانیی گەرووی تیّ هەلّدەکاو بانگ رادەهیّلّیّ، بۆ ئەوەی کاتیّك کە بەریّوەن و لەکۆچدان دەنگی بگات بەگویّی خەلّکەکە، یان لە هۆبەو رەشمالّەکاندا کە دوور لەیەکتر هەلّدەدران و خەلّکەکە پەرت و بلاّوو لەیەك دوور کاریان دەکرد یان پشوویان دەدا. دیارە ئەمەیان لەکۆچ و کۆچباری کویّستان و گەرمیان کردندا گوتراوە. دوور نییە زۆربەی ئەوینە گەرم و گوڕەکان لەمەیاندا هاتبنە سەر زار. شوان و مەڕلەوەڕیّن، ئەوانەی حەیرانیان دەچڕی و، بەتەنیا بەدەشت و کەژانەوە دەمانەوەو گڕی ئەوینی گراوییەکانیان، بەحەیرانی (سەرچیایی)و دەنگ هەلّبڕین و هاوارو نالّەیەکەوە دەردەهیّنا.

جۆرەکەی تری کە ناویان ناوە (مەجلیسی)، ئەمەیان لەماڵان و کۆڕو کۆبوونەوەی پیاوان و ماقووڵان یان لەدیوەخانی ئاغاو بەگاندا بەدەنگێکی نەرم و هێور گوتراوە، هەڵبەتە حەیرانبێژان کە دەنگیان خۆشە، گەروویان گونجاوە بۆ گوتنی هەردوو جۆرە ئاوازەکە بەلام لەوانەشە هەندێکیان هەر جۆری (مەجلیسی)یان بەلاوە پەسندو گونجاو بوو بێ بەتایبەتی هەندێك لەو حەیرانبێژانە کە پیاوی ناوسەرەو ماقووڵ بوونەو شایەنی ئەوە بوونە لەجڤات و ناو پیاواندا دانیشن و گەرمیی ژیان و ئەوین و بەسەرهات و رووداوە کۆمەڵایەتی و قارەمانەتییەکان بەردەنە ناو دڵی دانیشتووان و دەروونیان بەجۆش بێنن.

هەڵبەتە نابێ ئەوەمان لەبیر بچێ کە حەیران تەنیا پاوانی پیاوان نەبووە، زۆر ئافرەتیش هەن حەیرانیان گوتووە، بەتایبەتی لەپرسەو تازیمانەدا کە بەکۆچکردووانیاندا هەڵداوەو بەحەیران شینیان بۆ گێڕاون و، کۆڕی گریان و فرمێسك باراندنیان بۆ گەرم کردوون.

بەبۆچوونی من، مەفتەن و شوێنی سەرهەڵدانی حەیران بۆ دەشتی هەولێرو بەتایبەتیش ناوچەکانی کەندیناوەو قەراج دەگەڕێتەوە لەبەر ئەوەی کۆچی مەرداران و هەوار گواستنەوەیان بۆ کوێستانان لەوێوە دەستی پێکردووە. هەرچەندە دەشتەکانی ئەو ناوچانە هەتا بڵێی بە پیتن و بڕیاری دەغل و دانیان لەوپەڕیدایە، بەڵام لەماوەی سەدەکانی رابردوودا مەڕداری بڕبڕەی پشتی ژیانیان بووە. ئەو ناوچانە لەچاو ناوچەکانی سەرەوەتر، گەرمن، بەهار زوو دێ و زووش بەجێیان دەهێڵێ. ئیتر تا بەهار هەڵدەکشا لەوەڕگەکانیش کەم دەبوونەوە بەتایبەتیش کە هەموو ئەو دەشتانە دەچێندران و شوێنی لەوەڕی مەڕو ماڵات نەدەما، بۆیە روویان لەبەرپاڵی چیاکان و زەنوێرەکانی کوێستان دەکرد. هەتا بەهار بە بەرەوە دەچوو و دنیا گەرمتر دادەهات ئەوانیش پێ بەپێ سەرەو ژوورتر دەبوون و ئەوجا لەو سەرەوە کە بەهار لە هیچ شوێنێ نەدەما

ئەوانیش دەستیان بەگەڕانەوە دەکرد، لەم جێگۆڕیی و هەوار گواستنەوەیەدا، داوو نەریت و هونەرەکانیشیان جێگۆڕی دەکردو، شەقڵ و مۆرکی خۆیان بەسەر خەڵکی ناوچەو ڕێپێڵگەکانەوە بەجێ دەهێشت. بۆیە دەبینرێ کە حەیران لەناوچەکانی قەراج و کەندیناوە دەست پێ دەکات و لەناوچەی موکریان بەکۆتا دێت. ئەمەش ڕێگەی کۆچ و کوێستان و گەرمیان کردنی مەڕدارانە. لەم کۆچ و هەوار گواستنەوەیەشدا مەڕدارەکان دوو ڕێگەیان گرتووەتە پێش یەکەمیان لەقەراج و کەندیناوەوە دەست پێدەکات و بەرەو سەفین و ڕەواندزو لەوێشەوە بەرەو ئەودیو. ئەویتریان لەقەراج و کەندیناوە یان دەشتەکانی خوارووی هەولێر بەگشتییەوە بەرەو کۆیەو ناوچەکانی بیتوێن و پشدەر ئینجا ئەودیو، واتە ناوچەی موکریان.

ڕێگەی یەکەمیان سەرەکیتر بووە لەوەی دووەم لەبەر ئەوەی کۆچەرەکان بەماوەیەکی کەمتر گەیشتوونەتە چیاو ناوچەی زۆزان و کوێستانەکان. هەر لەبەر ئەوەشە کە سەرنج دەدرێ حەیران لەم ڕێگەیەدا جۆرێکی ڕەسەنترە. هەروەها زیاتریش باوەو ژمارەی حەیرانبێژەکانیشی زیاترو بەرفرەوانترن. بەڵگەیەکی ترم بۆ ئەم بۆچوونە ئەوەیە، لەحەیرانی حەیرانبێژەکانی ناوچەی هەولێردا بەردەوام ئەم ناوانە بەرگوێ دەکەون: دەشتی کاولە قەراجی، جۆگەی مەخمووری، بازاڕگەی خۆمان، کەڵکی حوسێنی غازی، زوورگەزراوی خۆمان، قەڵاتی پیرە هەولێرێ، سەربەن و داری شەکران، سەرێ سەفینی، چیای بنی هەریرێ، زینەتیرو پردی رواندزێ و... هتد.

کۆمەڵە حەیرانێکی حەیرانبێژی ناودار (حەسەن حەیران) هەیە، ڕووداوو بەسەرهات و پێداگوتنەکانی لەسەرتاسەری ئەم ناوچانە دێن و دەچن. هەڵبەتە وەك لەپێشەوە گوتم ئەمە ڕێپێڵگەی ماڵە کۆچەرو کوێستان و گەرمیان کەرەکانی دەشتی هەولێر بووە. لەبەری ڕۆژئاوای ئەم ڕێگەی کۆچەرییەدا حەیران نییە لەبەر ئەوەی خەڵکەکەی بەزاراوەی کرمانجیی سەروو دەدوێن.

لەبەری رۆژهەڵاتی، حەیران هەیە بەڵام وەك گوتمان تۆزێك کاڵترەو ئەو گەرمەو گوڕییەی نییە.

ژمارەیەکی زۆر لەحەیرانە کۆنەکان، ئەوانەی تۆمار کراون باسی کۆچ و باری وەرزی بەهاران و بەرەو کوێستان رۆیشتن دەکەن بەڵام هەندێك حەیرانیش هەن باسی گەڕانەوە لەکوێستان دەکەن.

نابێ خوێنەر لەم قسانەی سەرەوە وا تێ بگات کە حەیران تەنیا باس لەکوێستان و گەرمیان کردن دەکات. نەخێر مەبەستم ئەوە نییە هەرچەندە ناوەڕۆکی بەشێك لەحەیرانەکان ئەم باسانەن. بگرە مەبەستم ئەوەیە کە زێدی سەرهەڵدانی حەیران لەدەشتی خوارووی هەولێر بووە بەتایبەتی کەندیناوەو قەراج، پاشانیش بەهۆی ماڵ گواستنەوەو کوێستان کردن، بەرەو ناوچەکانی سەروو رۆیشتووەو لەو ناوچانە بڵاوبووەتەوە، بەڵام وەك گوتمان بەشێوەیەکی کەمترو کاڵتر.

حەیران بەرهەم و زادەی ژیانێکی گوندەکییانەو کۆچەرییانە بووە. زۆربەی فۆلکلۆرو سامانی زارەکیی نەتەوایەتیمان هەر وایە بەڵام حەیران جیاوازییەکی هەیە ئەویش ئەوەیە کە بەباشی لەگەڵ ژیانی شاراندا هەڵی نەکرد. بەشێوەیەکی گشتی حەیران دوای نەمانی ئەو جۆرە ژیانەو کوێربوونەوەی گوندەکانی دەشتی هەولێر، ئەویش بەرەو نەمان و فەوتان ملی نا. هەرچەندە (رەسوول بێزار گەردی) زۆر حەیرانی خۆشی گوتووە بەڵام دوای ئەو هونەرەکە بە یەکجاری فەوتا. هەندێ لەگەنجە گۆرانیبێژەکانی وەك (عارەب عوسمان) تاك و تەرا حەیرانیان گوتووە، بەڵام وەك گوتم حەیران لەگەڵ ژیانی شاراندا هەڵی نەکردو ئەو بایەخەی جارانی نەما. هەڵبەتە زۆر جۆری سامانی زارەکی لە لاوك و قەتارو ئەڵڵا وەیسی و... هتد، ئەمانەش هەر بەرەو فەوتان دەڕۆن. رەنگە لەمەدا گلەیی لەدەنگخۆشان و مۆشیقاژەنانی کورد بکرێ کە روویان دایە جۆرە ئاسانەکانی گۆرانی و پشتیان لەم هونەرە رەسەنانە کرد کە سەرەوەت و سامانێکی گەورەی نەتەوایەتیمانن.

لـەبارەی مێـژووی پەیـدابوون و سـەرهەڵدانی ئـەم هونـەرە زارەکییـە لـەناو کـوردەواری، نـاتوانرێ شـتێکی بـڕاوەو یـەکجارەکی بگـوترێ. وەك گـوتم حەیرانبێژان هەریەکەو حەیرانی تایبەت بەخۆیان هەبووە، حەیرانبێژان تەنیا هونەرەکەیان لەیەکترو پشتاوپشت وەرگرتووە ئەگینا حەیرانی حەیرانبێژانی کۆن هەمووی ون بووەو لەگەڵ خۆیاندا چووەتە ژێر گڵ. پیشەی نووسین و خوێندەواری و رۆشنبیریی نەتەوەیی زۆر درەنگ لەناو کورددا بڵاوبووەوە، بەشی هەرە زۆری سامانی زارەکی و زمانمان فەوتاو، نووسین و گۆڤارو کتێب تەنیا بە بنکرێکی راگەیشتن، حەیرانیش لەسامانە فەوتاوەکانەو کەمێکی لەم دووا دووابیانە نووسراوەتەوە یان تۆمارکراوەتە سەر کاسێت.

بەبڕوای من، مێژووی لەدایکبوونی ئەم هونەرە زۆر کۆن نییەو رەنگە بۆ ٢٠٠–٢٥٠ ساڵێك لەمەوبەر بگەڕێتەوە. بۆ ئەمەش ئەم بەسەرهاتەی خوارەوە بەبەڵگە دەهێنمەوە.

زستانی ١٩٧٦ لەمانگی شوبات، ئەوکاتە کە قوتابیی پۆلی سێیەمی ناوەندی بووم، شەوێکیان گۆڤارێکی (رۆشنبیری نوێ)م بەدەستەوە بوو. باپیرم میوانی ئێمە بوو، گوتی ئەم گۆڤارە چیی تێیدا نووسراوە، منیش هەندێك سەرباس و باسەکانی ناو گۆڤارەکەم بۆی خوێندەوە، یەکێك لەوانە وتارێك بوو لەبارەی حەیران، بەبیرم نایە کێ نووسیبووی بەڵام بابەتی نووسینەکەی ئەوە بوو ئاخۆ حەیران لەکەندیناوە سەری هەڵداوەو چووە بۆ موکریان یان بەپێچەوانەوە. لەم بارەیەوە باپیرم شتێکی گێڕایەوە –کە دوای ئەوە بەدوو هەفتە یان کەمتر کۆچی دوایی کردو چووە بەردڵۆڤانیی خودا– پوختەی قسەکانی ئەمانە بوون:

مام برایم هەبوو لەگوندی ئێمە، گوندەکەمان ناوی دوشیوان و لەکەندیناوە بوو، ئێستە ئەو گوندە نەماوەو کوێر کراوەتەوە. من خۆشم (مام برایم)م دیبوو، ئەوکاتە پێش ساڵی ١٩٧٠ تەمەنی گەیشتبووە سەرووی سەد ساڵ، خەڵك

وایان دەگوت. ئەم مام برایمە یەکێك بوو لەمێژووزانو بیرەوەری گێڕەوەکانو بیرێکی یەکجار تیژی هەبوو، دەنگوباسو بەسەرهاتو رەگو رەچەڵەکی رەنگە ٢٠٠-٣٠٠ ساڵی خەڵکی ئەو ناوچەیەی زانیبێ. زۆر رووداوی مێژوویی و بەسەرهاتی کۆمەڵایەتیی دەگێڕایەوە، یان خەڵکی دەبردەوە سەر بنەچەکەو بناوانیان. وادیارە خەڵکی تریش هەبوون لەجۆری مام برایمو پێشی ئەو ژیابوونو قسەکانیان جێی متمانە بوو، چونکە هەندێك لە بەسەرهاتو رووداوو قسەکانی خۆی دەخستە پاڵ خەڵکانی تر کە لێی بیستبوون، هەڵبەتە ئەو خەڵکانەش پیاوی بیرتیژو لێزانو جێ باوەڕ بوون، ئەمانە مێژووزانو رەچەڵەکناسی سەردەمی خۆیان بوونو کۆڕو دیوەخانی گوندانیان بەم باسو بەسەرهاتانە گەرم رادێنا. جا با بێینەوە سەر مەبەست.

لەبارەی پەیدابوونی حەیرانو جێگەی سەرهەڵدانیەوە، مام برایم گوتبووی لەفلانەکەسم بیستووە (کە بەداخەوە من ناوی ئەمەیانم لەبیر نەماوە) یەکەمین حەیرانبێژ کە حەیرانی داهێناوە یەکێك بووە بەنوی (حەمەد حەیران)و شوانی گوندی گاوەرە بووە. ئەم حەمەد حەیرانە شوانە، مێگەلی خۆی لەبناری قەرەچووغو لەداوێنەکانی گوندی مەلاکاغاو گردەشینە لەوەڕاندووەو دوای رۆژئاوابوونو دەمەدەمی شێوان مێگەلەکەی بەرەو گوندەکەی گەڕاندووەتەوە. لەو کاتانەدا تێی هەڵکردووەتە حەیرانو دەنگێکی هێندە پڕی هەبووە کە لەگوندی دووشیوان خەڵك گوێیان لێ بووە.

مام برایم گوتبووی: ئەم حەمەد حەیرانە یەکەمین کەس بووە کە حەیرانی گوتووەو ئەم هونەرەی هێناوەتە ئەم ناوچەیە، بەڵام زیاتر وا پێ دەچێ خۆی داهێنەری ئەم هونەرە بووبێ، بەقسەی مام برایم ئەمە یەکەمین کەس بووە کە حەیرانی گوتووە.

قسەکانی مام برایمیش زۆر جێگەی باوەڕ بوون، ئەم مێژووزانو رەچەڵەکناسی سەردەمی خۆی بوو. وادیارە ئەو کاتەش پرسیار هەبووە ئاخۆ

کێ یەکەمین جارو لەکوێ حەیرانی گوتووە. مایەوە ئەوەش بڵێم کە گوندی (گاوەرە) لە زۆر حەیراندا ناوی دێو گوندێکی ناسراوە، دوورنییە کە ئەمەش هەر بۆ یەکەمین حەیرانبێژ بگەڕێتەوە کە خۆی خەڵکی ئەوێ بووەو لە زۆر حەیراندا ناوی گوندەکەی هێناوەو لەوانەیە دڵبەرو "حەیران"ەکەی لەوێ بووبێ.

هەندێك بۆچوونی تر ماوە لەبارەی ئەم هونەرە زارەکییە. چەند جارێك ئەم بۆچوونانەی خۆم لەلای بەڕێزان مامۆستا شوکور مستەفاو د.کوردستان موکریانی و کاك غەفوور مەخمووری و هونەرمەند کاك خەلیل لۆقا باس کردووە. هەموویان پەسندیان کردووەو هانیان داوم کە بیانووسم. سوپاس بۆ کاك غەفوور مەخمووری کە لەپێشەکی ئەم نامیلکەیەدا دەراوو دەلیڤەیەکی بۆ رەخساندم ئەگینا لەوانەبوو هەرگیز نەیاننووسمەوە.

ئەو هێڵەی لەقەراجەوە دەست پێدەکات و بەرەو کەندیناوەو دەشتی هەولێرو سەفین و دەشتی هەریرو خۆشناوەتی و تادەگاتە رەواندزو ئینجا کوردستانی ئەودیو واتە بەری موکریان، وەك گوتمان حەیران بەم هێڵەدا لەگەڵ کوێستان و گەرمیان کردنی کۆچەری و مەڕداران سەرو خواری کردووە، هەروەها هێڵەکەی تریش کە دەچێتەوە دەشتی کۆیەو هەیبەت سوڵتان و پشدەرو بیتووێن و ئینجا ئەودیو، ئەم دوو هێڵە بریتین لەهێڵی گەواڵەی بارانی بەهاران کە ئەوکاتانە خەڵکەکە لەکۆچدا دەبوون یان لەتاوڵ و رەشماڵاندا دەژیان و مەڕیان دەلەوەڕاند. ئەگەر گوێ لەحەیرانەکان بگرین گەلێك جار گەواڵەیەك لەئاسمانی قەراجەوە دەیهێنێ و بازارگەو کەڵکی حوسێنی غازی دەگرێتەوە (کە گۆڕی پیاوچاکێکە لەو شوێنەو مەزارگەی نیازگرتنەوەی عاشقان بووە). ئەم گەواڵەیە هەندێك جار لەدەشتەکانی ئەم دیوەی زوورگەزراو دەیڕژێنێ و هەندێك جاریش لەبناری سەفین یان لەبەنی هەریر یان لەزینەتیر (کە کلکەی چیای بەنی هەریرەو لەوێوەوە کۆچەرەکان بەرەو دۆڵی بالیسان

ئاودیو دەبوون)و هەندێك جاریش گەواڵەكە بەرەو ئەودیو بردیوویەتی و لەوێ بارانەكەی باراندووە.

بۆ هێڵەكەی تریش هەر وایە. هەڵبەتە گەواڵەی بەهار رووداوێكی فیزیایی و جوگرافییەو ئەم هەورە ئاوسانە بەباران بەهۆی (با)وە لەباشوورەوە بەرەو باكوورو باكووری رۆژهەڵات ملیان دەنا.

هێڵی گەواڵەی باران هەمان هێڵی بڵاوبوونەوەی حەیرانە. گەواڵەكان لەخوارەوە بەرەو ژوور دەڕۆن، حەیرانەكەش هەروا بووە. سەیرە، لەم رێكەوتە جوانەی سروشت و كۆمەڵایەتی كە رەنگە یەكەمجار بەدی بكرێت و ئاوها تێك بكاتەوە.

گوێگری حەیران سەرنج دەدات، حەیرانبێژ زۆر جار كتومت وەك گەواڵەی هەوری بەهاران چۆن لەجێگەیەك شریخەو گرمەی لێ هەڵدەستێ و دەست پێدەكات و بەڕێوە بەرەو باكوور نمەبارانێك دەبارێنێ، بەڵام رەهێڵەو رێژنە بەخوڕو تاوەكە لەشوێنێكی زۆر دوور دەبارێت. هەندێك جار حەیرانبێژیش وادەكات، دەسپێكی قسەكانی لەشوێنێكەو، دەڕوا هەتا لەشوێنێكی دوور، مەبەست دەسپێكی كە ئەمە خۆشی و بزەو سەرسامییەك بەگوێگرەكە دەبەخشێ و گەلێك جار لە كۆڕو دانیشتنان (ئوو...)ەكی دوورو درێژ لەدەمی گوێگر دێتە دەرەوە، ئەم هونەرەی حەیرانبێژیش شان بەشانی هونەرو رووداوە سەیرەكەی سروشتە.

هەولێر: ١٨ نیسان ٢٠٠١

پێشەکی

نەتەوەی کورد وەك هەر نەتەوەیەکی تری سەر رووی زەمین خاوەن فۆلکلۆرێکی زیندوو و رەسەنەو، یەکێکە لەنەتەوە دەوڵەمەندەکانی جیهان لەفۆلکلۆرداو، بەهۆی ئەو فۆلکلۆرە رەسەنە شارستانێتی و دابونەریت و مێژوو و کلتووری خۆی پاراستووە.

فۆلکلۆر بەردی بناغەی ئەدەبیاتی هەر نەتەوەیەکە (بناغەی ئەدەب لەفۆلکلۆر دایە، فۆلکلۆر کەرەسەیەکی خاوی مەزنەو سەرچاوەیە بۆ هونەرو بوێژان، ئەگەر بەباشی لەرابردوو بگەین، بەرهەمی ئەمرۆمان زۆر رەنگین دەبێ و ئینجا زۆر بەوردی لەگرنگی فۆلکلۆر دەگەین – گۆرکی).

گۆرکی مەزن بەم شێوەیە چاوی سەرسامی دەداتە فۆلکلۆرو مەزنی فۆلکلۆر دەنرخێنێ، ئێمەش بۆ ئەوەی لەڕابردوومان بگەین و بەرهەمی ئەمرۆمان رەنگین بکەین پێویستە لەفۆلکلۆری نەتەوەکەمان بکۆڵینەوە.

(حەیران) کە بەشێکی هێژای ئەم فۆلکلۆرەیە، تائێستا زۆر کەمی لەسەر نووسراوەو بایەخێکی ئەوتۆی پێ نەدراوە، کە لەڕاستیدا بابەتێکی وادەبوا تائێستا چەندین لێکۆڵینەوەی زانستی لەبارەوە بکرابووایە، بەڵام بەداخەوە جگە لەهەندێ هەوڵ لەبواری کۆکردنەوەو چەند هەوڵێکی سەرەتایی بۆ لێکۆڵینەوە شتێکی تر شك نابەین. ئەمە لەلایەك، لەلایەکی ترەوە گەورەیی و پیرۆزی حەیران وایان کرد کە ئەم لێکۆڵینەوەیە بۆ ئەم بابەتە ئەنجام بدەم. لێکۆڵینەوەکەم دابەشی سەر سێ فەسڵ کردووە:

فەسڵی یەکەم: لە سێ بەش پێکهاتووە، لەبەشی یەکەمدا وشەی (حەیران)م لێکداوەتەوەو پێناسەم کردووە، لەبەشی دووەمدا تائێستا چی لەبارەی حەیران نووسرابێ وەبەرچاوم خستووە، لەبەشی سێیەمدا باسی جۆرەکانی حەیرانم کردووە.

فەسڵی دووەم: لەدوو بەش پێکهاتووە، لەبەشی یەکەمدا لەفۆڕمی حەیران و لەبەشی دووەمدا لەناوەڕۆکی حەیران دواوم.

فەسڵی سێیەم: کە ئەویش لەدوو بەش پێکهاتووە، لەبەشی یەکەمدا لەسەردەمی سەرهەڵدانی حەیران و لەبەشی دووەمدا لەمەڵبەندی سەرهەڵدانی حەیرانم کۆڵیوەتەوە.

ئومێد دەخوازم بەم کورتە لێکۆڵینەوەیەم سواڵەیەکم خستبێتە سەر گیشەو گەلاوێژی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی و چەند روبەیەکم لەڕاستە رەوسەی حەیران دەورکردبێتەوە.

غەفوور مەخمووری

هەولێر ١٩٩٥/٥/١٥

فەسڵی یەکەم

بەشی یەکەم

پێناسەی حەیران

وشـەی حـەیران وەك دانەیـەکی فەرهـەنگی مانـای (سەرسـوڕماو، سـەرگەردان، بـەلاگێڕ) دەگەیـەنێت، جگـە لـەوەش واتـای جۆرە مـەقامێکی کوردی دەبەخشێت کـە لەسەر مەقامی بەیات دەگوترێت.

لـەزمانی عەرەبیشدا (حـەیران) لـە (الحیرة)ەوە هـاتووە کـە کەسێك لەکارێکیدا یـا لەهەڵوێستێکیدا دووچاری وڕیو گێژی بێتو سەری لیٚ بشێویٚ ئەو کەسە (حائر) یان (حەیران)ی پێدەڵێن.

هـەردوو وشـەی (حـەیران)ی کـوردیو عـەرەبی هەریەکـەیان دانەیـەکی فەرهـەنگی زمانەکـەی خۆیـانن‌و بەنـدن بەزمانەکـەوە، جۆرە لێکچوونێك لـەنێوان هـەردوو وشـەکە هەیـە، ئـەویش زۆر جـار حەیرانبێـژ لـەدووری خۆشەویـستەکەیدا وڕو گێـژ دەبـیٚو ئاگری ئەڤینی گراوەکەی سەری لێدەشێوێنیٚ، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیـەنیٚ کە هـەردوو وشـەکە یـەکن، لەبـەر ئـەوەی (حـەیران)ە کوردییەکـە کوردییـەو لای کـورد بۆتـە نـاوی مـەقامێكو چـەمکێکی تایبـەتی هەیـەو ئـەوەی لای عـەرەبیش ئـەوا تایبەتـە بەعـەرەبو لەفەرهەنگی عەرەبیدا واتای خۆی هەیە کە لەسەرەوە باسمان کرد.

تائێـستا زۆر کـەم لـەبارەی (حـەیران)ەوە نووسـراوە، بۆیـە پێناسـەکردنی حـەیران بەپێی ئەو سەرچاوەو نووسینانە دەکەین کە تائێستا بڵاوکراونەتەوە.

(د.مـارف خەزنـەدار) بـەم شـێوەیە لەحـەیران دەدویٚ: (وشـەی "حـەیران" بـۆ ئـەم بابەتــە شــیعرە بــەکار دەهێنــریٚ کــە بەشــێوەی کرمــانجی خــواروو "ســۆرانی"

هەڵدەبەستریێ، وە زیاتر لەناوچەکانی هەولێرو کۆیەو رەواندزو مەهابادو سنە، بەتایبەتی لەناو خێڵەکاندا باوە)[١].

(د.مارف خەزنەدار) تەنها لەڕووی دەرەوە سەیری حەیرانی کردووە لەبەر ئەوەی باس لەکێش و قافیەی حەیران دەکا لەکتێبەکەیدا (کێش و قافیە لەشیعری کوردیدا) بۆیە باس لەناوەڕۆکی حەیران ناکات، جگە لەمەش (حەیران)ی بە بابەتێکی شیعر داناوە، کە ئەمەش پێچەوانەی رای زۆربەی زۆری لێکۆڵەرەوانی حەیرانە، زۆربەی زۆری لێکۆڵەرەوانی حەیران حەیرانیان بە (پەخشانە شیعر) داناوە. (لەبەشی یەکەمی فەسڵی دووەمی ئەم لێکۆڵینەوەیە بەوردی باس لەم بابەتە کراوە) (خالد جوتیار) دەڵێ: (حەیران پارچە پەخشانێکی پاراوو ناسکە، بەزمانێکی سادەی خۆمانە نووسراوە دەشێ "پەخشانە شیعری" پێ بگوترێو دەستوورو ئاکاری تایبەتی خۆی هەیە، ئەگەر سەربەندو دوابەندی یەك نەگرنەوە بەحەیران دانانرێت، حەیرانیش بەشی زۆری دڵداریو وەسفە لەم دواییەشدا هەستی نەتەوایەتیو مەسەلەی شەڕو کارەساتەکانی لەئامێزی خۆی گرتووە)[٢].

هەروەها (رزگار خۆشناو) بەم شێوەیە حەیران دەناسێنێ: (تایبەتە بەناوچەی "سۆران" بەتایبەتی لەم هەرێمانەدا بنچی خۆی داکوتاوەو بووە بەزمانحاڵی خەڵك: "دەشتی هەولێر- بەشێك لەخۆشناوەتی- بەشێك لەهەرێمی پشدەر")[٣].

هەروەها دەڵێ: (رستەکانی حەیران رەوتی شیعری تەواوی نییە، لەمەدا باس لەدڵداریو وەسف و جوانیو شۆخ و شەنگی ئافرەت و سروشت و کەلچەری نەتەوەی کورد دەکات، هەروەها بەشێوەیەکی گشتیو لەقالبێکی تەرزو پڕ لەسۆزی خەیاڵیو دڵگیری کە بەتەواوی گوێگر دەخاتە دەریای خۆشەویستیو ژیانێکی نوێوە)[٤].

١- مەعروف خەزنەدار- کێش و قافیە لەشیعری کوردیدا- الوفاء- بەغدا- ١٩٦٢- ل٣٨-٣٩.

٢- خالد جوتیار- کورتە سەرەتایەك- حەیران، رۆشنبیری نوێ- ژ (٦٣)- ل٤٢.

٣- رزگار خۆشناو- مەقامە تایبەتەکانی کورد، رۆشنبیری نوێ- ژ (٨١)- ل٤٠.

٤- سەرچاوەی پێشوو... ل٤١.

(ئەسعەد عەدۆ)ش لەپێناسەی حەیراندا دەڵێ: (حەیران جۆرە مەقامو ئاوازێکی تایبەتە، ئاوازی شمشاڵی شوانەکانی دەشتو دۆڵو پاڵ شاخەکانی کوردستانە، ئەو دەنگە زولالە رەسەنی کوردە، ئەو پەخشانە رازاوەی سەرو بن گرێدراوەیە، ئەو دەنگەی کە مرۆڤی کورد دەگەڕێنتەوە جیهانی بەرفرەوانو رەسەنی نەتەوەی کوردو بەئاسمانی کوردستان باڵە فڕکێ دەکا...)[1-2].

(ئەحمەد حەیران)یش لە(دیوانی حەیران بێژان)دا دەڵێ: (جۆرێکە لەجۆرەکانی مەقام، تایبەتە بە نەتەوەی کورد، جۆرە ئاوازو هەڵبەستێکی تایبەتی خۆی هەیە، لەلادێوە سەری هەڵداوە، شێوەی داڕشتنی زیاتر دەچێتەوە سەر پەخشانە هۆزان، چونکە هەموو دوا بەندەکانی بەیەك قافیە کۆتایی دێت، بەزۆری باسی جوانی ئافرەتو، دڵداریو، وەسفی سروشتو کەمێکیش ستایشو پیاهەڵدان دەکات)[3].

سەعدوڵڵا ئیسماعیل شێخانی کە ئەویش یەکێکە لەوانەی بایەخ بەم بوارە دەدا دەڵێ: (لەنێو دەریای هونەری گۆرانی کوردی حەیران شەقڵێکی تایبەتی هەیە لەپاڵ مۆرکێکی رەسەنانەی کوردیدا هەردەم گۆشکراوی خەمو پەژارە بووە)[4].

(نامق هاوکار)یش وا لەحەیران گەیشتووە: (حەیران ئەم وشە ناسكو پاراوانە، ئەم وشە پڕ جۆشو خرۆشانەی، ئەم وشە سادەو دەروون تەزێنانەیە کە حەیرانبێژ لەسەر بەندو دوابەند لێکی دەداتەوەو بەسەروایەکی وەکو یەك دەستی پێدەکاو کۆتایی دێنێت)[5].

ئەم پێناسانەی سەرەوە، تێگەیشتنی ئەو کەسانەیە کە لەحەیرانیان کۆڵیوەتەوە، دیارە چێژ وەرگرتنو تێگەیشتن لەلای هەر خوێنەرو نووسەرێك بەشێوەیەکەو

١- ئەسعەد عەدۆ- لاوكو حەیران لەفۆلکلۆردا، رۆشنبیری نوێ- ژ (١١٠)- ل١٥٢.

٢- ئەسعەد عەدۆ- لیرەیەك لەگەنجینەی نەتەوەی کورد- علاء- بەغدا- ١٩٨٤- ل١٣.

٣- ئەحمەد حەیران- دیوانی حەیران بێژان- ئەسعەد- بەغدا- ١٩٨٨- ل٥.

٤- سەعدوڵڵا شێخانیو خالد جوتیار- حەیرانو مەرگی غەریبان- الحوادث- بەغدا- ١٩٩٠- ل٦.

٥- هەمان سەرچاوە- ل٤٧

چەمك و دەلالەتی خۆی هەیە، هەر بۆیەشە هەر یەك لەو نووسەرانە بەجۆرێك لەحەیران گەیشتوون. هێنانەوەی ئەم پێناسانەش بۆ ئەوەیە کە خوێنەر بەوردی سەرنجیان بدات و لەمەوە لەچەمکی حەیران بگات.

بەلای منەوە حەیران ئەو ئاوازە بەسۆزەیە کەوا لەگەرووی شمشاڵی شوانەکانی کوردستان دێتە دەرەوەو بەرۆژگارێکی ترمان ئاشنا دەکات ئەویش رۆژگاری رابردووە، باسی ژیانی سادەو ساکاری کۆمەڵی کوردەواری و جوانی و ناسکی ئافرەت و خۆشەویستی نێوان کوڕەتیمە حەیران و کچەتیمە حەیران و جوانی و رازاوەیی سروشتی کوردستان و راوو راوشکارمان بۆ دەکات، سۆزی پەنگ خواردووی ناوەوەی کوڕەتیمە حەیرانەو دەکوڵێ و هەڵدەچێ!!

تۆماری ئەڤینەو باس لەبەمراد نەگەیشتن و بێ وەفایی ماڵە بابی نازدار حەیرانێ لەبەرامبەر خۆشەویستی و وەفاداری کچەتیمە حەیران و کوڕەتیمە حەیرانێ دەکات، هەناسەیەکە بۆن کروزی دووری و سۆزداری و توانەوەو هەڵقرچان و فەنا بوونی لێدێ!!

هەندێ جاریش خۆشی و ناخۆشی نەتەوەو کارەسات و رووداوو نەهامەتییەکان لەئامێز دەگرێ.

بەشی دووەم

لەهەگبەی حەیراندا

سەرەڕای دەوڵەمەندی حەیران لەفۆلكلۆری كوردیدا تائێستا شتێكی ئەوتۆ نەكراوە بۆ ساغكردنەوەو لێكۆڵینەوەی حەیران و لەبواری كۆكردنەوەشدا ئەوا شتێكی زۆر كەم كراوە، بۆیە كە لێكۆڵەرەوەی كورد بیەوێ لەم بابەتە بكۆڵێتەوە تووشی هیلاكی دێت لەبەر ئەوەی سەرچاوە بۆ ئەم باسە زۆر كەمەو ئەوەی كە هەشە زیاتر تۆماركردنی دەقی (حەیران)ە بێ لێدوان و لێكۆڵینەوە.

دوای گەڕان بەدوای سەرچاوەو نووسین بۆ ئەم باسە، چەند سەرچاوەیەكم كەوتە دەست ئەگەر تایبەتیش نەبن بە حەیران، ئەوا بەكورتی باسیان لەحەیران كردووە، پێویستە ئەو سەرچاوانە تۆمار بكرێن، بۆ ئەوەی ئەگەر یەكێك ویستی لەبارەی (حەیران) بنووسێ بگەڕێتەوە سەریان، ئەوەی تائێستا وەچنگم كەوتبێ ئەمانەن:

١- كوردی- مەریوانی- گۆرانی، أیتام- بەغدا- ١٩٣٢:

ئەم كتێبە دەقی (٨) حەیرانی گرتۆتە خۆ بەبێ هیچ لێدوانێك.

٢- رەسووڵ بێزار گەردی- بژار- دار المعرفة- بەغدا- ١٩٥٧ دەقی (٥٠) حەیران، بێ لێدوان.

٣- رەسووڵ بێزار گەردی- گوڵە مێلاقەی كوردستان، النجاح- بەغدا- ١٩٦٠ دەقی (٤٣) حەیران بێ لێدوان.

٤- د.مارف خەزنەدار- كێش و قافیە لەشیعری كوردیدا، الوفاء- بەغدا- ١٩٦٢ دەقی (٢) حەیران بڵاوكردۆتەوەو لەڕووی قافیەوە لێیدواوە.

٥- محەممەی مەلا كەریم- كۆمەڵێك لاوك و حەیران- الشفیق- بەغدا- ١٩٦٨.

دەقی (٩٥) حەیران، بێ لێدوان، ئەوەی شیاوی باسە دەقی حەیرانەكانی نێو ئەم كتێبە هەڵەی زۆریان تێدایە، بەبڕوای من كاكە حەمەی مەلا كەریم خۆی دایڕشتوونەتەوە، بۆیە ئەو هەموو هەڵەی تێكەوتووە.

٦- محەممەد كەریم شەریف- فۆلكلۆری هۆنراوەكانی كوردەواری- الحوادث- بەغدا- ١٩٨٦. دەقی (٤) حەیران، بێ لێدوان.

٧- مەحموود زامدار- دەروازەیەك بۆ ئاوازو گۆرانی كوردی. الحریة- بەغدا- ١٩٨٠ لەلاپەڕە (١٢٠) تەنها دەقی (١) حەیرانی بڵاوكردۆتەوە.

٨- ئەسعەد عەدۆ- لیرەیەك لەگەنجینەی نەتەوەی كوردی- علاء- بەغدا- ١٩٨٤، دەقی (٦) حەیران، لەگەڵ كورتە باسێك بەناوی (ئاوڕدانەوەیەك لەحەیران...) لەم كتێبەدا بڵاوبۆتەوە، بەڵام هەمان زانیاری دووبارە بەكەمێك فراوانتر لەگۆڤاری رۆشنبیری نوێ- ژمارە (١١٠)ی ساڵی ١٩٨٦دا بڵاوبۆتەوە.

٩- ئاوازی ئەحمەدی حەمەدەمینی دزەیی- فۆلكلۆری كوردی لەناوچەی دزەییاندا، الأدیب البغدادیة- بەغدا- ١٩٨٤، لەم كتێبەدا دەقی (٣) حەیران لەگەڵ سەرەتایەكی چەند وشەیی بڵاوبۆتەوە.

١٠- ئەحمەد حەیران- دیوانی حەیرانبێژان، ئەسعەد- بەغدا- ١٩٨٨، ئەم كتێبە بریتییە لەپێشەكییەكی كورت لەبارەی حەیران لەگەڵ ژیانو بەرهەمی (٣) حەیرانبێژی كورد (مستەفا كۆر- عوسمان حەیران- خدر حەیران). دەقی (١٠٨) حەیرانی گرتۆتە خۆ كتێبێكی تایبەت بەحەیرانە.

١١- سەعدوڵڵا ئیسماعیل شێخانی- سەربردەی كۆمەڵە حەیرانبێژێكی كورد. ئەسعەد- بەغدا- ١٩٨٨، ئەم كتێبە سەرەڕای پێشەكییەكی كورت، ژیانو بەرهەمی (٣٠) حەیرانبێژی گرتۆتە خۆ، ئەم كتێبەش زیاتر دەچێتە قاڵبی كۆكردنەوە.

١٢- غەفوور مەخمووری- سەرەتایەك بۆ حەیرانو كورتەیەك لەژیانی حەمەدبەگی- الحوادث- بەغدا= ١٩٨٩. ئەم كتێبە لێكۆڵینەوەیەكە لەبارەی حەیران، ئەوەندەی ئاگادار بم تاكە كتێبە كە سەربەخۆ لەحەیرانی كۆڵیبێتەوە، وەكو نموونەی حەیرانبێژێكی سەركەوتووش باس لە (حەمەدبەگی) كراوە.

١٣- سەعدوڵڵا شیخانی- خالد جوتیار- حەیرانو مەرگی غەریبان- الحوادث- بەغدا- ١٩٩٠. ئەم كتێبەش تەرخانكراوە بۆ لێكۆڵینەوەی حەیرانو چوار بابەتی

گرتۆتە خۆ کە بەپێنووسی فۆلکلۆریستان (سەعدوڵڵا شێخانیو خالد جوتیارو نامق هاوکار)و مۆسیقاژەن (ئامانج غازی) نووسراون.

١٤- غەفوور مەخمووری- بناری قەرەچووغ- الأمة- بەغدا- ١٩٩٠. دەقی (١٢) حەیرانو لێکدانەوەی وشەکانی نێو حەیرانەکانی گرتۆتە خۆ.

جگە لەم کتێبانەی سەرەوە لەڕۆژنامەو گۆڤارە کوردییەکانیشدا چەند هەوڵێکی سەرەتایی دراوە بۆ باسکردنی حەیران چ بەتایبەت چ لەگەڵ بابەتێکی تردا، چەند نووسەرێك لەحەیران دواون، ئەوەی تائێستا ئاگادارم ئەمانەن:

١-کورتە سەرەتایەك- حەیران- خالد جوتیار، رۆشنبیری نوێ- ژمارە (٦٣) ئەیلولو تشرینی یەکەم- ١٩٧٧- ل(٤٠-٤٣).

٢- حەیران- خالد جوتیار. بەیان ژمارە (٤٨)- ئادارو نیسان- ١٩٧٨ ل(٧٢-٧٣).

٣- مەقامە تایبەتەکانی کورد- رزگار خۆشناو. رۆشنبیری نوێ- ژمارە (٨١) حوزەیران- تەمموزی ١٩٨٠- ل(٤٠-٤١).

٤- ئاشنایییەك لەگەڵ لاوكو حەیراندا- ئەحمەد حەیران. کاروان- ژمارە- (٢١)- حوزەیران- ١٩٨٤- ل(٨٠-٨١).

٥- لاوكو حەیران لەفۆلکلۆردا- ئەسعەد عەدۆ. رۆشنبیری نوێ- ژمارە (١١٠) ساڵی ١٩٨٦- ل(١٥٢-١٥٨).

٦- گومبەتی برایمی بایزی- غەفوور مەخمووری- کاروان- ژمارە (٧٩) ئەیلول ١٩٨٩- ل(١٠٥-١٠٦).

٧- چەپکێ حەیرانو وتەیەکی پێویست- غەفوور مەخمووری. ئۆتۆنۆمی- ژمارە (٦٠) ساڵی ١٩٨٩- ل١٠٣-١٠٤.

٨- هونەرمەندی میللی خدر گردگراوی- غەفوور مەخمووری. هاوکاری (١٠١١).

٩- حەیرانبێژو بەندبێژ مەولود شۆڕەزەرتکەیی- غەفوور مەخمووری. هاوکاری (١٠٨٨)- ١٩٨٩/٦/٢٩.

١٠- حەیرانبێژ سەعید باداوەیی- غەفوور مەخمووری. رەنگین- ژمارە (٢١)- تەمموزی ١٩٨٩- ل(١٥).

١١- فۆلکلۆرپەروەر (سەعدوڵڵا شێخانی) زۆربەی ناوەڕۆکی کتێبەکەی (سەربردەی کۆمەڵە حەیرانبێژێکی کورد)ی لەرۆژنامەی هاوکاری دا بەچەند بەشێك بڵاوکردۆتەوە.

جێی باسە ئەو سەرچاوانەی کە لەپێشەوە ئاماژەمان بۆ کردن بەتایبەت کتێبەکان زیاتریان تۆمارکردنی دەقی حەیرانن بەبێ لێکۆڵینەوە. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ تائێستا بەوردی لەحەیران نەکۆڵراوەتەوەو لێکۆڵینەوەی تێرو تەسەلی لەسەر نییە. بۆ نووسینی نێو گۆڤارو رۆژنامەکانیش: ئەوا هەر هەوڵی سەرەتایین و لێکۆڵینەوەی فراوان نین. لەم لێکۆڵینەوەیەشدا ئاماژە بەناوەڕۆکی زۆربەی ئەو نووسینانە کراوە، بەڵام دوان لەیەك بەیەکی ناوەڕۆکی ئەم نووسینانە، لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆی گەرەکە.

بەشی سێیەم

جۆرەکانی حەیران

بۆ دیاریکردنی جۆرەکانی حەیران تائێستا دوو را هەیە:

١- دابەشکردن بەپێی ئەو ئاوازەی حەیرانی پێ دەگوترێ (بەرزیو نزمی).

٢- دابەشکردن بەپێی ناوچە. رزگار خۆشناو دەڵێ: (بۆمان هەیە حەیران بکەین بە "٣" بەشەوە:

یەکەم: سەرچاییو "ناوچەی تیرەو هۆزی خۆشناوەتی" کە شەقڵاوەو هیرانو هەریرو سەڵاحەددین دەگرێتەوە.

دووەم: پشدەری "ناوچەی کۆیەو رانیەو قەڵادزێ" دەگرێتەوە.

سێهەم: حەیرانی دەشتی هەولێر "کە تایبەتە بە تیرەو هۆزی" "گەردیو دزەیی")[1].

رزگار خۆشناو: جۆرەکانی حەیرانی بەپێی ناوچە دیارکردووە، بەبڕوای من حەیران بەپێی ناوچە دیار ناکرێ بەڵکو بەپێی شێوەی گوتنەکە دیاری دەکرێ لەبەر ئەوەی حەیرانی ئەو ناوچانەی ناوبراو ناوی بردوون لەڕووی فۆرمو ناوەڕۆکەوە جیاوازییەکی ئەوتۆیان نییەو شێوازی گوتنیش لەڕووی بەرزیو نزمی دەنگی حەیرانبێژ دیاری دەکات.

(ئەحمەد حەیران)یش هەمان رای (رزگار خۆشناو)ی هەیەو دەڵێ: (بەلای منەوە جۆرەکانی حەیران ناگەڕێتەوە بۆ ئەو ئاوازەی حەیرانی پێ دەڵێن چونکە حەیران هەر لەسەرەتای بوونیەوە بەیەك نزم دەگوترێ کەس ناتوانێ دەسکاری بکات. بەڵام دەتوانین بڵێین جۆرەکانی حەیران دەگەڕێتەوە بۆ جیاوازی ناوچەکانو سروشتو ئاوو هەوای ئەم هەرێمەی حەیرانبێژەکەی لێ پەروەردە بووە حەیرانیش دەبێ بە سێ جۆرەوە کە ئەمانەن:

١- رزگار خۆشناو- مەقامە تایبەتەکانی کورد. رۆشنبیری نوێ- ژ(٨١)- ل٤١.

١- حەیرانی سەرچیایی: ئەمیش ئەوەیە کە حەیرانبێژ سەرەتاکەی بەدەنگێکی بەرز هەڵدەداو وەتا کۆتایی واتە دوابەندی حەیرانەکە ئەم هەڵدانە ناپسێنێتەوە.

٢- حەیرانی پشدەری: ئەم جۆرە حەیرانەش لەناوچەی کۆیەو رانیەو قەڵادزێ هەیە.

٣- حەیرانی دەشتی هەولێر: کە ناوچەی قەراج و کەندێناوەو مرکیە دەگرێتەوە، تایبەتە بە هۆزی دزەیی)[1].

وەك لەوەڵامی (رزگار خۆشناو)دا روونمان کردەوە، ئەم جۆرە دابەشکردنە راست نییە، لەبەر ئەوەی سەرەڕای لەیەك نزیکی فۆڕم و ناوەڕۆکی حەیرانەکان وشەو زاراوەکانی نێو تێکستی حەیرانەکانیش تاڕادەیەکی زۆر لەیەکتری نزیکن.

بەڕای من جۆرەکانی حەیران بەپێی ئەو ئاوازەی حەیرانی پێدەگوترێ دیار دەکرێ، لەبەر ئەوەی دوای ورد بوونەوەم لەحەیران بۆم دەرکەوت کە حەیران بەدوو جۆر دەگوترێ:

أ- سەرچیایی.

ب- مەجلیسی.

ئەم دوو جۆرە گوتنەش لەتەواوی ناوچەکاندا هەن.

حەیرانبێژی ناوچەی خۆشناوەتی یا دەشتی قەراج یا پشدەر بەم دوو جۆرە حەیران دەڵێن. زووتریش لەم بارەیەوە رام وابووە (بەڕای هەندێ لە فۆلکلۆرپەروەران حەیران سێ جۆرە: "سەرچیایی- مەجلیسی- پشتڕێ یی" بەڕای من حەیران هەر حەیرانە!! بەڵام سروشتی دەنگی حەیرانبێژەکە وادەکات کەوا حەیران دابەشی دوو جۆر بکەین:

أ- سەرچیایی: ئەم جۆرە حەیرانە بەهەوایەکی بەرز دەگوترێت و دەبێت چینەکانی دەنگی حەیرانبێژەکە بەهێز بن و بەدەنگێکی بەرز حەیرانەکە هەڵبدات، باشترین حەیرانبێژ لەم مەیدانەدا خوالێخۆشبووان (عومەر گاوەرەیی و حەمەدەبەگی)ین. ئەگەر گوێ بدەینە کاسێتە تۆمارکراوەکانیان بۆمان دەردەکەوێت کەوا تا چ رادەیەك سەرکەوتنیان وەدەست هێناوە.

١- ئەحمەد حەیران- ئاشناییەك لەگەڵ لاوك و حەیراندا- کاروان- ژمارە (٢١)- ل٨٠.

ب- مەجلیسی: ئـەم جـۆرە حەیرانـە تایبەتـە بـە مـەجلیس‌و دانیـشتنی نێـو دیوەخـان‌و کۆچك‌و سـەرای پیـاو مـاقوڵان‌و بـەدەنگێکی نـزم‌و لەسـەرخۆ دەگوترێـت، تـەنها دانیـشتوانی نێـو مەجلیـسەکە گوێیـان لـێ دەبێـت باشـترین حەیرانبێـژی ئـەم بوارەش مام "خدر خەرابەدراوی"یە[1].

(سـەعدوڵڵا شـێخانی)یـش هـەمان رای هەیـە کـەوا حـەیران دوو جـۆرەو بـەپێی شێوازی گوتن دابەش دەکرێ‌و دەڵێ:

(دوای لێکدانەوەو باری سەرنجی خۆشم گەیشتمە ئەو ئەنجامەی کە حەیران دوو جۆری هەیە:

١- حەیرانی کۆچك‌و مەجلیس "مەجریسی".

٢- حەیرانی سەرچیایی "هەڵدان- هەوایی- سواری"[2].

(ئەحمەد حەیران)یش لە(دیوانی حەیران بێژان)ی دا لـەم رایـەی پێشووی پاشگەز بۆتەوەو دەڵێ: (تائێستا جۆرەکانی بەگوێرەی ناوچەکان دانراوە، بەڵام بەڕای من ئـەم جۆرە دابەشە هەڵەیە، هەرچەندە خۆشم لەژمارە "٢١"ی کاروان وام کردووە)[3].

ورد بوونـەوە لـەم بۆچوونانە دەمانگەیەنێتـە ئـەو بڕوایـەی کـە حـەیران بـەپێی ئـەو ئاوازەی حەیرانی پێدەگوترێ دابەش دەکرێ‌و دوو جۆرە (سەرچیایی‌و مەجلیسی).

بـۆ زیـاتر روونکردنـەوەو دیـارکردنی هـەردوو جـۆری حـەیران سـەیری ئـەم دوو هێڵکارییە بکە:

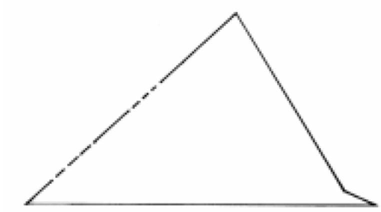

سەرچیایی

١- غەفوور مەخمووری- سەرەتایەك بۆ حەیران‌و کورتەیەك لەژیانی حەمەدبەگی. الحوادث- بەغدا- ١٩٨٩- ل٩-١٠.

٢- سـەعدوڵڵا شـێخانی‌و خالـد جوتیـار- حـەیران‌و مـەرگی غـەریبان. الحـوادث- بەغـدا- ١٩٩٠- ل١٩.

٣- ئەحمەد حەیران- دیوانی حەیرانبێژان. ئەسعەد- بەغدا ١٩٨٨- ل٦.

حەیرانبێژ سەرەتای حەیرانەکەی بەدەنگێکی بەرز دەست پێدەکات‌و بەهەمان بەرزییش ورده ورده تا دوابەندەکەی دێنێتەوە، بەڵام لەکۆتاییدا کەمێك دەنگی خاو دەکاتەوە، کە کەم کەس هەست بەم خاو بوونەوەیە دەکات.

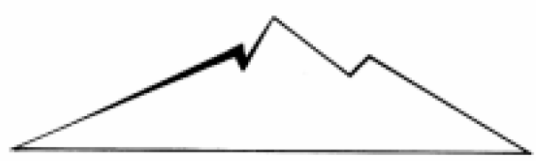

مەجلیسی

حەیرانبێژ سەرەتا بەدەنگێکی نزم دەست بەگوتنی حەیرانەکەی دەکات، ورده ورده دەنگی بەرز دەکاتەوەو نزم دەکاتەوە، دواتر وەکو سەرەتاکە دەنگی نزم دەکاتەوە تا دەگاتە دوابەند.

بێگومان هەر حەیرانبێژەو تایبەتمەندێتی خۆی هەیە لەگوتن‌و داڕشتنی وشەکاندا بۆیە ناتوانین ئەم هێڵکارییانە بەتەواوی لەسەر تەواوی حەیرانبێژان دابنێین، بەڵام بەشێوەی گشتی هەردوو جۆرە حەیرانەکە (سەرچیایی‌و مەجلیسی) لەم هێڵکارییانەدا خۆیان دەنوێنن.

فەسڵی دووەم

بەشی یەکەم

حەیران لەڕووی فۆڕمەوە

تائێستا زۆر کەم لەم لایەنەی حەیران کۆڵراوەتەوە، ئەگەر باسیش کرابێ ئەوا بەشێوەیەکی لاوەکی بووەو لەبابەتێکی سەربەخۆدا نەبووە، ئەگەر وەکو تێکستێکی فۆلکلۆری سەیری حەیران بکەین جگە لەناوەڕۆکەکەی خاوەن فۆڕمێکی تایبەت بەخۆشیەتی، زیاتر لەفۆڕمی پەخشانە شیعر نزیك دەبێتەوەو دەتوانین بە پەخشانە شیعریشی دابنێین. (شێوەی داڕشتنی زیاتر دەچێتەوە سەر پەخشانە هۆزان)[١].

ئەمە رای (ئەحمەد حەیران)ە، (خالد جوتیار)یش لەم بارەیەوە وای بۆ دەچێ: (حەیران پارچە پەخشانێکی پاراوو ناسکە، بەزمانێکی سادەی خۆمانە نووسراوە دەشێ "پەخشانە شیعری" پێ بگوترێ)[٢].

هەر بۆ ئەم مەبەستە (رزگار خۆشناو) دەڵێ: (رستەکانی حەیران رەوتی شیعری تەواو نییە)[٣].

هەروەها (غەفوور مەخمووری) لەم بارەیەوە دەڵێ: (لەڕاستیدا حەیران شیعر نییە بەڵکو پەخشانە شیعرە. حەیرانیش بەپێی شوێن و ناوچە شێوە زمانەکەی دەگۆڕێت)[٤].

١- ئەحمەد حەیران- دیوانی حەیران بێژان. ئەسعەد- بەغدا- ١٩٨٨- ل٥.

٢- خالد جوتیار- کورتە سەرەتایەك حەیران. رۆشنبیری نوێ- ژمارە (٦٣)- ل٤٢.

٣- رزگار خۆشناو- مەقامە تایبەتەکانی کورد. رۆشنبیری نوێ- ژمارە (٨١)- ل٤١.

٤- غەفوور مەخمووری- سەرەتایەك بۆ حەیران و کورتەیەك لەژیانی حەمەدبەگی. الحوادث- بەغدا- ١٩٨٩- ل٨.

تێکڕای ئەو رایانەی سەرەوە لەگەڵ ئەوەدان کە (حەیران پەخشانە شیعرە). ئەم پەخشانە شیعرە لەڕووی داڕشتنی وشەکانەوە تاڕادەیەکی زۆر رستەکان بەیەکەوە بەستراون و زیاتریش وشەو زاراوەی ناوچەیی و شێوازی قسە کردنی رۆژانە تێیدا زاڵە، لەڕووی قافیەوە حەیران سێ قافیەی هەیە:

أ- سەربەند.

ب- ناوبەند.

ج- دوابەند.

(حەیران خۆخێ لۆ گۆتمە هەناری، بەژنێ باریك وەرە ئەمن و تووە دەستێ خۆ تێك بگرین بچینەوە کەرکێ حوسێنی غازی بزانین چی کردیە فەسرێ بواری، نازانم بەژنێ باریك لەمانگی نیسانێ نە بکەمە داکێ لانکێ نە بیکەمەوە کابانی مارێ)[1].

ئەگەر بە وردی سەرنج بدەینە دەقی ئەم حەیرانەی سەرەوە، هەر سێ قافیەکە (سەربەند- ناوبەند- دوابەند) دەبینین کە بریتین لە (هەنارێ، بوارێ، مارێ).

دوای ورد بوونەوەم لەو سەرچاوانەی کە لەبەر دەستدان بۆم دەرکەوت کە هیچیان بەوردی باسی ئەم سێ قافیەیەیان نەکردووەو هی واش هەیە کە بەلایەوە تەنها سەربەندو دوابەند لەحەیراندا هەیە (ئەگەر سەربەندو دوابەندی یەك نەگرنەوە بەحەیران دانانرێت)[2].

ئەمە رای (خالد جوتیار)ە، (ئەحمەد حەیران)یش تەنها باس لەدوابەندی حەیران دەکاو دەڵێ: (هەموو دوابەندەکانی بە یەك قافیە کۆتاییان دێت)[3].

بەڵام دوای ورد بوونەوەی تەواوم لەکۆمەڵێ تێکستی حەیران گەیشتمە ئەو بڕوایەی کە دەبێ حەیرانی تەواو (سەربەندو ناوبەندو دوابەند)ی هەبێت ئەگەر نا حەیرانێکی ناتەواوە.

١- غەفوور مەخمووری- بناری قەرەچووغ- الأمة- بەغدا- ١٩٩٠- ل٤١.

٢- خالد جوتیار- کورتە سەرەتایەك حەیران. رۆشنبیری نوێ- ژمارە (٦٣)- ل٤٢.

٣- ئەحمەد حەیران- دیوانی حەیران بێژان. ئەسعەد- بەغدا- ١٩٨٨- ل٥.

دەتوانین وردتر بە هێلکارییەك ئەم قافیانە دەست نیشان بکەین، بۆ ئەوەی باشتر ئاماژە بە خاڵی قافیەکان بکەین ئەم سێ هێڵە دەکێشین:

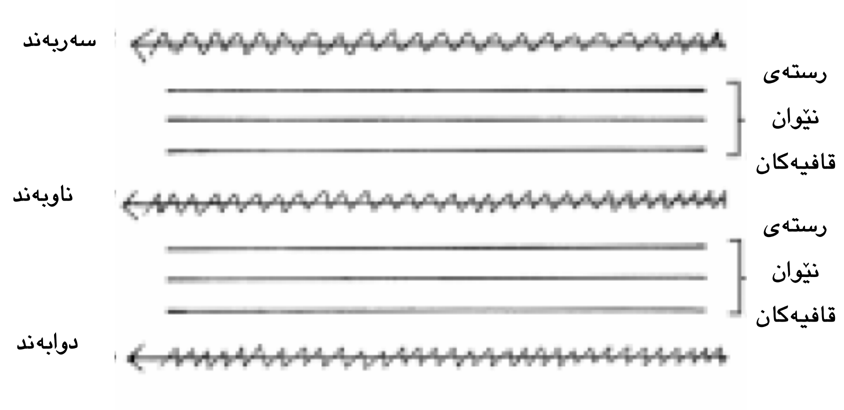

بۆ رستەی نێوان قافیەکان، ئەوا بەگوێرەی کورتیو درێژی تێکستی حەیرانەکە دەگۆڕێت، لەوانەیە هەندێ جار حەیرانبێژ بەهەناسەکی کورت کۆتایی بە حەیرانەکەی بهێنێو هەندێ جاریش هەناسەکەی درێژ بکاتەوەو رووبەری حەیرانەکەی بەرفراوان بکات. بەڵام ئەم بەرفراوان کردنەی رووبەری حەیران کار ناکاتە سەر قافیەکانی. حەیران لەڕووی وێنەی هونەریشەوە، وێنەی زۆر جوانی تێدایەو، واهەست دەکەیت کە شاعیرێکی بە ئەزموون ئەم وێنەیەی بەوشە کێشاوە، کاتێ بەژن بە (شترە نمام)و مەمك بە(زەوردە لیمۆ)و رووومەت بە (تۆپێ گوری)و یا (شاملێ بە کەزی) (گەردەنێ زەرد)و (بەژنێ باریك)و (دەستێ بە بازن)و (ملو خەناوکەی چلو چار گەزی)و... تد.

بۆ نموونە با سەیری تێکستی ئەم حەیرانە بکەین بزانین حەیرانبێژ چۆن وێنەی خۆشەویستەکەی دەگرێ:

(لەبانی بانیان لە بانێ کۆیێ، کیژ دەبا بەژنت لە بۆ من بمینێ بەشترە نمامەکانی شین دەبی لەوراتی خالیسو مەندەلی لەسەران دەگرن نارنجە لەبنان دەگرن زەردە لیمۆیێ،

وەڵلاهی ئەگەر سێ ماچان وەرگرم لە گەردەنێ زەرد خۆم نادەم بەخودای بە حاکمی زاخۆیێ)[1].

با بە تی چاوێ سەیری ئەم وێنە ناسکەش بکەین:

(حەیران دەرێم: مەخموور لە من بەنزمە بایە،
چاوی گەلە ڕەشە، بسکی بادایە،
ئەگەر حەیرانی کاکی خۆتان ناناسن
بەژنی گەلە باریکە، پشتێ دەستیو
چەرخا ڕوومەتی کوترایە،
ئەمن بە خراپی خۆم شك نایێ
ئەوڕۆ دانی هێوارێ بەژنێ باریکەرانە
لۆچی دری لە من دامایە.)[2].

١- سەعدوڵڵا ئیسماعیل شێخانی- سەربردەی کۆمەڵە حەیران بێژێکی کورد. ئەسعەد- بەغدا- ١٩٨٨- ل٢٢.

٢- غەفوور مەخمووری- چەپکێ حەیرانو وتەیەکی پێویست. ئۆتۆنۆمی ژ(٦٠) ل١٠٤.

بەشی دووەم

حەیران لەڕووی ناوەڕۆکەوە

دوای گوێ گرتنم لەحەیرانبێژان و وردبوونەوەم لەتێکستی ئەو حەیرانانەی کە بڵاوبوونەتەوە یا بەدەستنووسی لەبەردەستدان گەیشتمە ئەو بڕوایەی کە حەیران لەڕووی ناوەڕۆکەوە دەبێ بکرێ بەدوو بابەت:

أ- سەرەکی

ب- لاوەکی

ناوەڕۆکی بابەتە سەرەکییەکان بریتین لە(دڵداری- سۆزدان- ئایینی- وەسف- دەردی دووری)و ناوەڕۆکی بابەتە لاوەکیەکانیش بریتین لە(مێژوو- دڵدانەوە- بەزم و رابواردن- سێکس- پیاهەڵدانی منداڵان- دەردی پیری- وەسیەت و راسپاردە- شیوەن...).

ئەوانەی لەحەیرانیشیان کۆڵیوەتەوە هەریەکە رایەکی هەیە، بەڵام ئەم وردبوونەوەیەم ئەوە ناگەیەنێ کە من رایەکانی پێشووم رەتکردۆتەوە. سەعدوڵڵا شێخانی لەڕووی ناوەڕۆکەوە حەیرانی دابەشی سەر ئەم بابەتانە کردووە (دڵداری- غەریبایەتی و دابڕان- ئایینی- پەختیاری و پیری- مێژوویی- دڵدانەوەو یادکردنەوە- پیاهەڵدانی منداڵان)[1].

(سەعدوڵڵا شێخانی) بابەتەکانی بە (سەرەکی و لاوەکی)یەوە تێکەڵاو کردووە، نووسەرانی تریش هەمان شتیان کردووە. ئەوەتا (ئەسعەد عەدۆ)یش ناوەڕۆکی حەیرانی بەم جۆرە دابەشکردووە (دڵداری- ئایین و شیوەن- خۆزگە- جوگرافیا)[2].

١- سەعدوڵڵا ئیسماعیل شێخانی- سەربردەی کۆمەڵە حەیران بێژێکی کورد. ئەسعەد- بەغدا- ١٩٨٨- ل٦، ٧، ٨، ٩.

٢- ئەسعەد عەدۆ- لاوك و حەیران لەفۆلکلۆردا، رۆشنبیری نوێ- ژ (١١٠) ساڵی ١٩٨٦- ل١٥٦.

من بۆ ئەوەی کە جوگرافیا بکرێ بە ناوەڕۆك بۆ حەیران لەگەڵ ئەوەدا نیم هەرچەندە خۆشم لەدابەشکردنی ناوەڕۆکی حەیراندا جوگرافیام داناوەو بەم شێوەیە دابەشم کردووە (مێژوو- دڵداری- جوگرافیا- ئایین- داشۆرین "بەزمو رابواردن- سێکس")[1].

لەبەرئەوەی حەیرانبێژ لەپاڵ گەڕان بەدوای ماڵە هەواری کچەتیمە حەیران ئەو ناوچە جوگرافیانە دەگەڕێ، ئەگەر سەیری بکەین دەبینین لەتێکستی هەر حەیرانێکدا ناوی چەند شوێنێك هاتووە، بەڵام بۆ مەبەستی تایبەت، یا ئەوەتا ماڵە بابی کچەتیمە حەیران هۆبەو هەواریان لەو ناوچەیە خستووە، یا کانییەکە نازدار حەیران ئاوی لێدێنی یا چاکێکە گەردەن زەرد دەچێ مرازی لێدەخوازێ!! یا هەندێ جار حەیرانبێژ باس لەگەوارە بارانێك دەکاو کۆمەڵێ شوێن دەگەڕێو لەناکاو لەشوێنێکدا سەرو پەرچەمی نازدار حەیرانێ تەڕ دەکاتەوە.

(ئەحمەد حەیران)یش لەمەڕ ناوەڕۆکی حەیرانەوە دەڵێ: (بەزۆری باسی ئافرەتو دڵداریو، وەسفی سروشتو کەمێکیش ستایشو پیاهەڵدان دەکات)[2].

هەر لەم بارەیەوە (رزگار خۆشناو)یش دەڵێ: (باس لەدڵداریو وەسفو جوانیو شۆخو شەنگی ئافرەتو سروشتو کەلچەری نەتەوەیی کورد دەکات)[3].

ئەم بۆچوونانەی سەرەوە تاڕادەیەکی باش لەیەکەوە نزیکنو کۆکن لەسەر ئەوەی کە حەیران ناوەڕۆکەکەی بەزۆری باسی (دڵداری- سۆزدان- ئایینی- وەسف- دووری)و هەندێ بابەتی لاوەکی تر (مێژوو- دڵدانەوە- خۆزگە... تد) دەکات.

بۆ زیاتر ئاشنا بوون بەناوەڕۆکی حەیران لە هەردوو لق (سەرەکیو لاوەکی) دەدوێین.

١- غەفوور مەخمووری- سەرەتایەك بۆ حەیرانو کورتەیەك لەژیانی حەمەدبەگی. الحوادث- بەغدا- ١٩٨٩- ل١٢-١٦.

٢- ئەحمەد حەیران- دیوانی حەیران بێژان. ئەسعەد- بەغدا- ١٩٨٨- ل٥.

٣- رزگار خۆشناو- مەقامە تایبەتەکانی کورد. رۆشنبیری نوێ- ژمارە (٨١) حوزەیران- تەموز- ١٩٨٠ ل٤٠.

أ- بابەتە سەرەکییەکان:

مەبەستمان لەبابەتە سەرەکییەکانی ناوەڕۆکی حەیران ئەو بابەتانەن کە بوونەتە ویردی سەر زمانی حەیرانبێژان و زۆربەی زۆری تێکستی حەیران لەم بابەتانە بێ بەش نین (دڵداری- وەسف- دەردی دووری- سۆزدان- ئایینی).

دڵداری

باس لەخۆشەویستی نێوان کوڕەتیمە حەیران و کچەتیمە حەیران دەکات و بابەتی سەرەکی ناوەڕۆکی حەیرانە. حەیرانبێژ هەوڵ دەدا بەجوانترین شێوە باس لەخۆشەویستەکەی بکات و داخوازی خۆی پێڕابگەیەنێ و جێ ژوان دیاری بکات. کوڕەتیمە حەیران لەعەشقی نازدار حەیراندا دەتوێتەوە. یا باس لە بەیەك گەیشتن دەکات بۆ ئەوەی بە کەیفی دڵی خۆی گەردەنی زەرد بۆن بکاو جۆتە شەمامەی باغەڵێ بگرێ:

(حەیران بەچاوێ من تەماشا بکەن ڕەوێ مامزان تێکەر بووە مامزەکەی من دابڕا بەتاقی تەنێ، ڕاوچی مە لەڕاوێ دەستم هەروەشاند دارکەرێ لەداران تۆزەك هێروە هەرقەنێ، توخوا گەردەنت برند کە درێ هەردووکمان کەسادین بگرمەوە شەمامەکانی باغەرێ تێر بۆن بکەم خارێ گەردەنێ)[1].

وەسف

حەیرانبێژانمان زۆر وەستایانەو لێزانانە وەسفی زۆر شتی جوانیان کردووەو هونەرکارییەکی وایان لەنێو حەیرانەکانیاندا کردووە کە جێی تێڕامان و وردبوونەوەو لێکۆڵینەوەیە. خەناوکەو کراس و کەواو کورتەکی وایان بۆ کچەتیمە حەیران بەدیاری هێناوە لە عەقل بەدەرە (خەناوکەی چل و چار گەزی- کراسی لە باڵە مێش و کەوای

١- غەفوور مەخمووری- حەیران بێژ سەعید باداوەیی. ڕەنگین- ژ (٢١) تەموزی ١٩٨٩- ل١٥.

دروستکراو لەجۆرەها گوڵو شتی سەیر سەیرو.... تد) یا کەپری وایان بۆ بەژنیٚ باریك دروست کردووە هەر ماشەڵڵای پیٚدەویٚت:

(دەمگۆ: برام ئەورۆکە بەویٚی ئیٚواریٚ چەندم گاز دەکرد

دیسان دەریٚم: لە ئازی کەندیٚ بندیانان.

بابە شەرتە لە بەینی منو بەژنیٚ باریك، ئەوسارەکە کەپرەکی لە بۆ وی بکەم دەریٚم لەسەریٚ قەرەچووغی بناغەییٚ کەپریٚ دادەنیٚم لەسۆتکەی دیواری دەکەم بە قەنەفریٚ کاریتەی داویٚمیٚ لەداری سۆرگوریٚ هەراشی دەکەم بەرەشە رحانیٚ سواقی دەدەم بە خەنەی مارنجی دەکەم بە خاسەرەنگیٚ دەیرشیٚنم بە بۆنیٚ گوراوو رەشە رحانان،

دەوجە دەمگۆتە برادەران خەویٚ کەپریٚ کەینیٚ خۆشە لەگە ناسك بەدەنو روو بەخارو چاو بە دەرمانان ئەوەل مانگی پایزیٚ وەختی مار لەدەریٚن لەبەر شەوبای شەویٚ کزەییٚ شەماری برجی ئەستیٚران مانگی لەچاردەی لەگەر ئەو زالم بابەی گەلە خەمگیرە دەمگۆ: شەو لە سیٚ باری نیوەشەویٚ لەسەر کەپریٚ خەو گەلە خۆشە لە بە بۆنی قەنەفرو مەرحەمان تکە تکەی گوراویٚ دەنگی ماچان ئەدی نەم دەگۆ بروا بەسەرمارە بیٚگانان)[1].

دەردی دووری

حەیرانبیٚژ ئەو کاتەی لە شویٚنو مەڵبەندی ژیانی دوورکەوتۆتەوەو بەرەو ناوچەیەکی تری کوردستان کۆچو کۆچباری تیٚکناوەو لەقەراجو مەخموورەوە بۆ مەرداریو کارو کاسبی چۆتە ناوچەی خۆشناوەتی هەستی بەدووریو غەریبی کردووەو تیٚی هەڵکردووەو بست بە بستی شویٚنەزاو کاولە مەفتەنی بەسەر کردۆتەوەو کزەی لەجەرگی ئەڤینداران هیٚناوە. لەهەمان کاتدا کە لەو دوورییە بیری گراوەکەی دەکاتو دەستی نایگاتیٚ لەهەمیٚزی گریٚو تیٚر تیٚر رایموسیٚو هەر هیچ نەبیٚ یەك دوو جار (جۆتە شەمامەی رۆستەم بەگی) بگوشیٚ! ئەوا دنیای لیٚ وەیەك دیٚتەوەو هانا وەبەر شیٚخو مشایەخو (چاکە گچکەرەی بەرماران) دەباتو، بۆ گەیشتن

١- غەفوور مەخمووری- بناری قەرەچووغ- بەرگی دووەم- دەستنووس- ل٧٠.

بە کچەتیمە حەیران لەبەریان دەپاڕێتەوەو داوا لەدارو بەردو شاخ و دۆڵ دەکات خۆیان نەوی بکەن بۆ ئەوەی ئەگەر دوور بەدووریش بێت کچەتیمە حەیران ببینێ:

(**بابە چەندم گۆتە قەراجی ماریژگەت وێران بی ئەورۆ هێوارێ نەمدەگۆ: لە گەرم یار با،**

دەوجە قەرەچووغ ڕەبی کاول بی دەتوو سەرێ خۆ نەوی کە دەبا مەفتەن دیار با،

ئەرێ براینە وەی برادەرینە دەوجە نەمدەگۆ دیتنی دوور بەدووری لەگە عاشقان یاخوا بەژەهری ماربا)[1].

یان کاتێ حەیرانبێژ بۆ ماوەیەکی درێژ لەئەڤیندارەکەی دوور دەکەوێتەوەو هیچ هەواڵێکی نازانێ ئەوا بەجارێ دەسووتێو بینینی کچەتیمە حەیران لای دەبێتە (حەزرەت و کابە):

(**حەیران لە مێژە لێم براینە جوابە،**

هەناوم سووتاینە لە جەرگم دراینە زەردە قولایە،

دیتنێ بەژنێ باریك و ناوقەدێ زراوو زەندێ بە بازن لە من بووینە حەزرەت و کابە)[2].

سۆزدان

ئەم بابەتە زۆر بەزەقی لەناوەڕۆکی زۆربەی حەیرانەکاندا بەدەردەکەوێ، حەیرانبێژ سۆز دەداتە خۆشەویستەکەیو سوێندی بۆ دەخوا کە لەپاش وی چ دۆستی تر ناگرێو دنیا لەخۆی حەرام دەکات. تائێستا کەس ئاوڕی لەم لایەنە نەداوەتەوە ئەوا بۆ یەکەم جار تیشکی دەخرێتە سەر، با بزانین مام ڕەسووڵ گەردی چۆن سۆز دەدا:

(**حەیران هەمینە،**

گەردەنی گەلە زەردە، مەمکی هەنگوینە،

ڕوومەتی گوڵە، سینگی سپینە،

١- ئەحمەد حەیران- دیوانی حەیران بێژان. ئەسعەد- بەغدا- ١٩٨٨- ل٢٢.

٢- غەفوور مەخمووری- بناری قەرەچووغ- الأمة- بەغدا- ١٩٩٠- ل٤٢.

برواینە،
برادەرینە،
ئەمن سوندەکم خواردیە بە هەموو چاك و پیران
ئەمن پاش بەژنیٚ باریك و زەندەیی بە بازن
قامکەکی بە ئەنگوستیلە،
نیٚکەکی بەکەمبەرە، سەرەکی بە لاسەرە،
ئەمن چی دۆست و چی گراوی دیم نینە)[1].

ئایین

ئەم بابەتە حەیرانە ناوەڕۆکەکەی بریتییە لە ستایشی خواو پیٚغەمبەر(د.خ)و شیٚخ و سەیدو ناودارانی ئایینی ئیسلام و لەکۆڕی زیکرو خواپەرستی و بۆنەی ئایینی بەئاوازیٚکی پڕ سۆزو ریٚك دەگوتریٚ و زۆر جاریش باس لە جیٚ نزرگەو گۆڕی پیاوچاکان و شویٚنە ئایینییەکان دەکات. باشترین حەیرانبیٚژ لەم بوارەدا (دەرویٚش ئیبراهیم)ە، کە بە (دەرویٚش برایمی لهیٚبان) ناسراوە، لە زۆربەی بۆنە ئایینییەکاندا ئەم حەیرانبیٚژە کۆڕی زیکر گەرم دەکاو بەدەنگەکەی ئامادە بووان سەرسام دەکات. ئەمەش نموونەیەکە لەحەیرانەکانی بۆ ئەم لایەنە:

(بابی خۆم و دەرویٚشان مردم هەندی ئاخت لۆ هەرینم،

ئەورۆ بەویٚ پایزیٚ نەخۆشەکی گەلە گرانم لە بۆ رەزامەندی خودای کەرەمکە دەمەکیٚ وەرەسەرینم، ئەی گەلی موسلمانان با هەر گرین دەفەو عەلەمان و تەپریو بەیداغان شۆڕبینەوە لۆ شاری مەدینەی لەخزمەت حەزرەتی رەسوڵڵا عەزیزو خۆشەویستان ببینم)[2].

١- رەسوولٚ بیٚزار گەردی- گوڵە میٚلاقەی کوردستان. النجاح- بەغدا- ١٩٦٠- ل٨١.
٢- سەعدوڵڵا ئیسماعیل شیٚخانی- سەربردەی کۆمەڵە حەیران بیٚژیٚکی کورد. ئەسعەد- بەغدا- ١٩٨٨- ل٨٠.

ب– بابەتە لاوەکییەکان

گەلێ بابەت هەن کە بەشێوەیەکی لاوەکی ناوەڕۆکی حەیران دەگرنەوە، بابەتی سەرەکی نین جارجار حەیرانبێژ (لۆ کەیفی دڵێ برادەران) ئەم جۆرە بابەتانە دەچڕێ، بەڵام کە بوونیان هەبێ پێویستیان بە باس کردنە، بەکورتی تیشک دەخەینە سەر ئەم بابەتانەش لەبەرئەوەی تائێستا شتێکی ئەوتۆیان لەبارە نەنووسراوە.

مێژوو

لەبەرئەوەی حەیران بوارەکەی زۆر فراوان نییە، ناتوانێ وەکو (لاوك) بەدرێژی باس لەرووداوێ بکات و بەوردی بیگێڕێتەوە. بەڵام بەکورتی زۆر رووداوو کارەساتی مێژوویی بۆ تۆمار کردووین. زیاتریش باس لەئازایەتی و شەڕو شۆڕی نێوان هۆزەکانی دەکات:

(بەستۆڕە بەستۆڕەی گۆرانان لە من لە بەربیانێ، ئەسمەری کابایزی قاوەی دەگێڕا لەگەر فنجانێ، کاکل ئاغای گەردی جوابان دەنێرێ لە بۆ مەولودی حەسەناغەی دەیگۆ: لە روحێ داکێ منت کەوی ئەوا لەشکری دزەییان هاتە خوارێ بەسەر قەراتێ پیرە هەولێرێ دەرێن: مەحموودی کاکەخانیە بەویێ سبیانێ دەورەی بەحرکەی رەنگینی بزر کردیە لەبەر تۆزی میراتێ تالیعەو پیرە کارخانێ)[1].

وەسیەت و راسپاردە

حەیرانبێژ کە دەچێتە سەفەرێکی درێژ ئەوا لای کچەتیمە حەیرانێ وەسیەتی خۆی دەکات، وەسیەت کردنیش پێش مردن یا چونە سەفەرێکی دوور لەنێو کورددا شتێکی ئاسایی بووە (هەندێ کەس تائێستا پێڕەوی دەکەن)، جاران ئەگەر یەکێك نەخۆش بکەوتایە لەچاکبوونەوە بێ ئومێد بووایە ئەوا ماڵ و خزم و کەسوکاری

١– سەرچاوەی پێشوو... ل٨.

کۆدەکردەوەو وەسیەتی خۆی دەکرد، یان ئەگەر بچووبووایە سەفەرێکی دوورو ماوەیەکی زۆری پێبچووبووایە دیسان وەسیەتو راسپاردەی خۆی جێدەهێشتو داوای گەردن ئازاد بوونی دەکرد.

حەیرانبێژیش کە ترسی مردنی بۆ هاتووە هانای وەبەر نازدار حەیرانێ بردووەو وەسیەتی لەلا کردووە کەوا پاش ئەو خۆی تەسلیم بە کەس نەکاتو خیانەتی لەگەڵدا نەکاتو خاوەن بەڵێنو وەفاداری خۆی بێت، یان کە چۆتە سەفەرێك دیسان بەهەمان شێوە ئاگاداری کردۆتەوە کەوا جۆتە شەمامەی باغەڵێ لەدەست کەسی تر نەنێ:

(براینە برادەرینە دەرێم: ئەورۆ هێوارێ چەندم گاز کردی لە سەریەنێ، ئەتوو پەرچەمت گەلە زەردە تو خوا مەیان نێ لە خەنێ، دەرێم: بەژنێ باریكو زەندێ بە بازنو دوو چاوێ رەشکۆکە ئەو سارەکە بەوێ زستانێ دەچمە دەرێ لەکاولە وراتی ئۆباری منت بەملی بی پاش من جۆتە شەمامەی باغەرێ لەدەست کەسی دی مەنێ)[1].

شێوەن

ئەم حەیرانە زیاتر بۆ مردنی پیاو چاکێك یا کەسایەتییەکی ناسراو دەگوترێت. هەندێ جار حەیرانبێژ بەسۆزێکی وا حەیرانەکە دەچڕێ کەم کەس هەیە گوێی لێ بێو فرمیسکی نەیەتە خوار.

باسی چاکەو وەفاداریو مێرخاسیو پاکیو جوانیو کردەوەکانی مردووەکە دەکات. (پوورە خوچێ) باشترین حەیرانبێژی ئەم بوارەیە، لەمردنی کاك مەلا، کە شێخێکی بەناوبانگی دەشتی هەولێر بوو، لەگوندی (مشار)ی دەشتی مەخموور دادەنیشت. دوو ساڵ پاش کۆچی دوایی ئەم زاتە (پوورە خۆچێ) بەم جۆرە دەنگ هەڵدێنێ:

(حەیران سەرم دێشی درم بەبارێ خەمان دەناری،

١- غەفوور مەخمووری- بناری قەرەچووغ- بەرگی دووەم- دەستنووس- ل٧٤.

موریدو دەروێش سەرێ دوو سارانە چەند عەبدارن لەدوو بابێ عەبدولکەریمی شێخەکەی کاولە مشاری، بەخۆی رۆیشت ئەمەشی بەجێ هێشت لە خەمو تاری)[1].

زیاتر ئافرەتە حەیرانبێژەکانمان لەم بوارەدا رۆڵی خۆیان دەبینن و لەپرسەکاندا هاوشانی (لاواندنەوەو سەردوولکە) حەیران دەڵێن.

بێ ئومێدی

زۆر جار کچەتیمە حەیرانو کوڕەتیمە حەیران بۆ یەك نابن و تووشی بێ ئومێدی دەبن و دابونەریتی کۆمەڵایەتی ئەم کارەساتەیان بەسەر دێنێ کچەو کوڕەش سوێندیان بۆ یەکتر خواردووە یا بۆ یەك بن یا بۆ خاك!

کۆمەڵی ئەوسای کوردەواریش کانگەی پاکی و راستی و وەفاداری بووە بۆیە بە نائومێدی ماونەتەوەو روو لەچارەنووسێکی نادیار ژیاون.

(دارە خورما بە هوردە بەردە، قۆندەرەی زەردی زرۆقە چارۆگەی زەردە، کیژ دەرێ: گوڕە حەیران بەرانبەر بە حەوامێ گوندی کە تمە بن بارەکی لۆمان یان بمخوازە بەماری دنیایێ یان لەدنیایێ دەستم لێ بەردە)[2].

پیاهەڵدانی منداڵ

باس لەپاکی و روح سوکی منداڵ دەکات بەخوورەوشتی باش و ئازایەتی و تۆڵەسەندنەوەو راستی وتن و دەروون و دەست و دامێن پاکی لەداهاتووداو پەروەردەیان دەکات، حەیرانبێژ ئومێد دەخوازێ منداڵەکە زوو گەورە بێ و دایك و باوکی بەخێو بکات:

١- غەفوور مەخمووری- بناری قەرەچووغ- الأمة- بەغدا- ١٩٩٠- ل٤.

٢- ئەحمەد حەیران- دیوانی حەیران بێژان- ئەسعەد- بەغدا- ١٩٨٨- ل٤٢.

(حەیـــران حەیرانــە خوایـــە لیٚم نەستینی ئەو منـــداره، ئازاو رەشـیدو چـالاك گەلــە ئەهلی

~~كاره، هەندە روح سوكو شیرنە داكو بابی ئەختیار~~

یارەبی بەخیٚویان دەكا ئەو منداره)[1].

دەردی پیری

باس لەپیری دەکاو خۆزگە دەخوازیٚ بگەڕیٚتەوە سەردەمی گەنجیٚتیو وەکو جاران کــوڕینی بکــات. بــەدەنگیٚکی نــەرمو لەســەرخۆ بــەگویٚرەی توانــاو هیٚــزی دەنگــی حەیرانبیٚــژە پیرەکــە دەگــوتریٚ. بیٚــزاری لەدەســت دەردە پــیری دەردەبــڕیٚو ترســی مردنیٚی دەگاتیٚ:

(حەیران حەیرانە ماری ویٚرانم پیر بوومە هاتیمە ریٚزی ئیٚختیــاران، ئەوەنــدەی دەکــەمو دەکڕیٚنم نایێمەوە سەر قریٚرو قامەتی جاران، سوندی دەخۆم بەغەوسی مار لەبەغدایێ بریٚنە نازدار حەیرانیٚ هەتا کیژ بی لەمارە بابان لە پاش چاوی تو نەگرم چ دۆستو یاران)[2].

بەزمو رابواردن

ئەم حەیرانە، بۆ پیٚکەنینو کات بردنە سـەرەو لـەکاتی شـەوی دریٚـژی زسـتانان جاحیٚلانی گوند کۆدەبوونـەوەو دەسـتیان دەکرد بەگەڕەلاوژەو هـەر یەکە حـەیرانیٚکی دەگوت بۆ ئەوەی شەوەکە بەخۆشی ببەنـە سـەر، بـەزۆری بـاس لـەژیانو کـارو پیشـەی ساکاری گوند دەکات:

(حەیران لەکەندیٚناویٚ، بە فکرت نایێ وەکی دەچووینە راویٚ قــەتیٚمان دەگــرت بــەداویٚ، لیٚمان دەنا بە پراویٚ ئەوجا لۆ خۆمان لەسەرمان دەکردەوە ماستاویٚ)[1].

١- سـەعدوڵڵا ئیـسماعیل شـیٚخانی- سـەربردەی کۆمەڵـە حـەیران بیٚـژیٚکی کـورد. ئەسـعەد- بەغدا- ١٩٨٨- ل٩.

٢- هەمان سەرچاوە- ل٨.

زایەند (سێکس)

ئەگەر بێت و بەتەواوی گوێ لە حەیران بگرین و لەسەری بوەستین بەزەقی ئەم لایەنەمان بۆ دەردەکەوێت، کێ بێ باسی سینگ و مەمك و جۆتە شەمامەی رۆستەم بەگی و سێوی لاسووروو گەردەنی زەردو ماچ و موچی کیژۆڵان و بێوەژن و گەورە کیژان و شەوژوانی (بن کوندەرانێ)ی لەزاری حەیرانبێژ نەبیستبێ؟!

شەوانی دوورو درێژی زستانان کوڕەتیمە حەیران دابونەریتی کۆمەڵی کوردەواری دەشکێنێ و بە هەر شێوەیەك بێت خۆی دەگەیەنێتە کچەتیمە حەیران و تا رۆژهەڵات و بەهەناسەی یەکتر خۆیان گەرم دەکەنەوەو بەم شێوەیە شەو بەرێ دەکەن.

(حەیران لە پەنا سەرگینی، ئەوجا ئەمن دەرێم: وەرە خۆمان مات کەین کەس نەمان بینی، ئەتوو سینگێ خۆت لۆم وارا کە مەمکت لە بۆم بکە بالیف هەتا سبەینێ دەوت لەناو دەوی نێم و بگرم مەمکێ دیکەت؛ ئۆخەی دەرێی هەرمییە لەسەر ئەوێ سینگێ توو بەجۆت خەومان لێبکەوی کەس هەرمان نەستینی)[٢].

بەلام زۆر جار حەیرانبێژ لە کاری ماچ و موچ و گەوز گەوزانێ و مەمك گرتنی تێپەڕاندووە:

(حەیران لە گردان لە گردی داندۆکان، کیژ لەسەر پشتێ کوڕ لەسەر چۆکان، گۆتمێ نازدار حەیران لە کێندەرت راکەم گوتی: ئەدی ئەمن ناریم لە بنی میتکۆکان)[٣].

١- غەفوور مەخمووری- سەرەتایەك بۆ حەیران و کورتەیەك لەژیانی حەمەدبەگی. الحوادث- بەغدا- ١٩٨٩- ل١٥.

٢- غەفوور مەخمووری- سەرەتایەك بۆ حەیران و کورتەیەك لەژیانی حەمەدبەگی. الحوادث- بەغدا- ١٩٨٩- ل١٦.

٣- سەعدوڵڵا شێخانی، سەربردەی کۆمەڵە حەیران بێژێکی کورد، ئەسعەد، بەغدا، ١٩٨٨، ل١٢٧.

فەسڵی سێیەم

بەشی یەکەم

سەردەمی سەرهەڵدانی حەیران

پەیدابوونی حەیرانو گەڕاندنەوەی بۆ سەردەمێك لەسەردەمەکانی مێژوو کارێکی هەروا ئاسان نییە، لەبەرئەوەی تائێستا سەرچاوەیەکی ئەوتۆ لەبەر دەستدا نییە کە پشتی پێ ببەسترێت، سەرەڕای ئەوەش پێویستە لەم لایەنە بکۆڵرێتەوە ئەگەر بەشێوەیەکی ناتەواویش بێ لەبەرئەوەی هەموو بابەتێك سەرەتای لێکۆڵینەوەکەی بەشێوەیەکی سەرەتایی بووەو دواتر بۆتە مایەی بەدواداچوونو لێکۆڵینەوەی زیاتر.

دوای گەڕانێکی زۆر لەنێو ئەو سەرچاوانەی لەبەر دەستدان تەنها ئەم چەند وشەیەی (ئەحمەد حەیران)م دۆزییەوە بۆ ئەم بابەتە دەست بدات کە ئەویش لەپێناسەی حەیراندا دەڵێ: (وێنەیەکی فۆتۆگرافی ئەم شێوە ژیانو بەندو باوەی کێشاوە کە لەڕۆژگاری خۆیا باو بووە بەتایبەتی رۆژگاری دەرەبەگایەتیو کۆڕو کۆبوونەوەی ناو دیوانو دیوەخان)[1].

بەڕای منیش حەیران ئەگەر پێش قۆناغی دەرەبەگایەتی بەشێوەیەکی سەرەتایی سەری هەڵدابێ ئەوا لەقۆناغی دەرەبەگایەتیدا بەتەواوی گەشەی سەندووەو خەمڵیوە، لەبەرئەوەی حەیران لەدیوەخانی ئاغاکاندا بایەخی پێدراوەو حەیرانبێژان لەوێ کۆبوونەتەوەو حەیرانییان چڕیوە، هەرچەندە زۆر کەم رێك دەکەوێ حەیرانبێژان بەشانو باڵی ئاغایاندا هەڵگوتبێ! بەڵام بەحوکمی ئەوەی لەکۆمەڵی کوردەواریدا شوێنی گشتی بۆ کۆبوونەوەی خەڵك دیوەخان بووە ئەمە وای کردووە هەر ئاغایەو بایەخ بەدیوەخانەی خۆی بداتو هەوڵ بدا شەو دانیشتنی دیوەخان تەنها قسەو

١- ئەحمەد حەیران- دیوانی حەیران بێژان- ئەسعەد- بەغدا- ١٩٨٨- ل٧.

دانیشتن نەبێ بەڵکو هەقایەت گێڕانەوەو گەڕەلاوژەو خوێندنەوەی شیعری میللیو باسی کاروباری ڕۆژانەو ئەم بابەتانە بێ.

چ لەمیانی گەڕەلاوژەو چ لەکۆڕو دانیشتنی تایبەت بەحەیران بێت حەیرانبێژان ڕۆڵی خۆیان بینیوە، ئەمە لەلایەك، لەلایەکی تر ئەگەر لەناوەڕۆکی حەیرانەکان ورد ببینەوە دەبینین زۆربەیان باس لەژیانی ئەو سەردەم دەکەنو بەیەك نەگەیشتنی کوڕەتیمە حەیرانو کچەتیمە حەیرانیش دەگەڕێتەوە بۆ بەهێزی ئاغاو چەوساوەیی ئەڤیندارا‌ن. زۆر جار وا ڕێك دەکەوێ کە کچەکە کچی ئاغا دەبێو کوڕەش یا شوان یا کوڕە جوتیارو سەرکاری گوند دەبێ، لەکۆنەوە تائێستاش ئاغا کچی خۆیان زۆر بە کەمی دەدەنە کوڕێکی تر کە کوڕە ئاغا یا کوێخا نەبێ.

زۆر جار حەیرانبێژ بۆ مەرامی خۆی پەنا دەباتە بەر ئاغاو نیازی دڵی خۆی پێدەڵێ:

(حەیران دیبەگە لەبن زووری،
کاغەزەکم لە بۆ بنووسە لۆ برا یماغەی
لە کاولە مەخمووری،
ئەوسار سەرێ چەند سارانە
بە تەمامە بەژنێ باریکەرانە هەرگرم
لۆ خۆ بچمەوە سەرێ سنووری)[1].

جگە لەمانە هەر دیوەخانەو حەیرانبێژێ یا زیاتری تایبەت بەخۆی هەبووە. لەمەوە دەگەینە ئەوەی کە بڵێین حەیران لەقۆناغی دەرەبەگایەتیدا گەشەی سەندووەو بایەخی خۆی پێدراوەو هەر لەو سەردەمەشدا بەتەواوی گەیشتۆتە چلە پۆپەو سەرهەڵدانەکەشی لەو سەردەم نەبێ ئەوا زۆر پێش ئەو سەردەم نەبووە.

١- غەفوور مەخمووری- چەپکێ حەیرانو وتەیەکی پێویست. ئۆتۆنۆمی- ژ(٦٠) ساڵی ١٩٨٩- ل١٠٤.

بەشی دووەم

مەڵبەندی سەرهەڵدانی حەیران

لەم بارەیەوە لە زووەوە پێم وابووە مەڵبەندی سەرهەڵدانی حەیران دەشتی هەولێرو قەراج و کەندیناوەیەو لەوێوە پەلی هاوێشتووە بۆ ناوچەکانی تری کوردستان (هەروەك روون و ئاشکرایە مەڵبەندی حەیران دەشتی هەولێرو قەراج و کەندیناوەیە. بەڵگەش بۆ ئەمە ئەوەیە زۆربەی حەیرانبێژەکان خەڵکی ئەم ناوچەیەن و ناوی ئەو شوێن و ناوچانەی نێو حەیرانەکان هەمووی هی ئەم دەشتە پان و بەرینەیەو کەم حەیرانبێژ هەیە ناوی قەراج و کەندیناوەو هەولێر نەهێنێ، بێجگە لەمە، کاتێك حەیرانبێژ دەست بەگوتنی حەیرانەکەی دەکات لەقەراج و مەخموور هەڵدەستێ و بۆ هەر کوێیەك بڕوا هەر دەگەڕێتەوە ئەو ناوچەیە)[1].

ئەمە رایساڵی ١٩٨٨م بووەو ئێستاش سوورم لەسەر ئەم رایەمو بەرگری لێدەکەم.

(ئەسعەد عەدۆ) یەکێکە لەوانەی کە لەگەڵ ئەم رایە دایە: ((ئەم گۆرانیە تایبەتە بەناوچەی دەشتی هەولێر بەتایبەت (ناوچەی دزەیی) بەڵام لەبەر تام و چێژی بە لەززەتی توانیویەتی ئەو سنوورە تەسکە ببەزێنێ و بگاتە ناوچەی خۆشناوەتی. هەروەها بناری هەیبەت سوڵتان، جا سەر لوتکە بەرزەکە (قەندیل) بەڵکو خۆی گەیاندۆتە ناوچەی (موکریان) و لەدەوروپشتی (بۆکان) خولی خواردۆتەوەو لەوێوە بەرەو (حاجی ئۆمەران) گەڕاوەتەوەو دەنگی زوڵاڵی بردۆتە نێو ئەشکەوت و گوێچکەی ئەو خانمانەی سەر کانیی و کانییاوی (زینوێ) و (دەربەندی رایات). لەوێ وەش بەسەر لووتکە بەرزەکەی (هەندرێن) و (زۆزك) بەرەو (داری شەکرانێ) و ناوچەی

١- غەفوور مەخمووری- سەرەتایەك بۆ حەیران و کورتەیەك لەژیانی حەمەدبەگی. الحوادث- بەغدا- ١٩٨٩- ل١٧.

(بەرانایــەتی)و (شــەمامك)و گەڕاوەتــەوە كانگــاو لەباوەشــی (قــەراج)و لــە(بێــژنگ بەسەر)ی، پەڕو باڵی گڤ كردۆتەوە))[1].

(ئەسعەد عەدۆ) زۆر بەوردیو زیرەكانە پەنجەی خستۆتە سەر ئەم بابەتەو یەكەم كەسە كە بەم شێوەیە لەم بابەتە دوابێت. سەعدوڵلا شێخانی لەبارەی ئەم بۆچوونەی (ئەسعەد عەدۆ) دەڵێ: (منیش دەنگی خۆم داوێمە پاڵ دەنگی كاك ئەسعەد عەدۆ)[2].

جگــە لەمــە (ســەعدوڵلا شــێخانی) خۆشــی لــەم بابەتــەی كۆڵیوەتــەوەو دەڵــێ: (گەیــشتمە ئــەوەی كــە حــەیران لەدەشــتی هــەولێر بەتایبــەت مــەخموورو قــەراج و كەندیناوە سەری هەڵداوەو بڵاو بۆتەوە بۆ دەوروبەری كۆیەو خۆشناوەتی...)[3].

ئەو رایەی (سەعدوڵلا شێخانی) كاریگەری راكەی (ئەسعەد عەدۆ)ی پێوە دیارە لەبەرئــەوەی بەتــەواوی پــشتی بەڕاكــەی (ئەســعەد عــەدۆ) بەســتووە. ئەمــەش ئــەوە دەگەیەنێ كە راكەی لەجێی خۆیەتی، لەبارەی ئەم رایە وتوومە: ("ئەسعەد عەدۆ" لەژمارە "١١٠"ی گۆڤاری "رۆشنبیری نوێ" بەدرێژی باسی ئەم لایەنەی كردووەو راو بۆچوونەكانیشی زۆر جوانو بەجێن)[4].

لەبەرامبەردا ئەم راو بۆچوونەدا رایەكی تر هەیە كە رای (خالد جوتیار)ە دەڵێ: (لانكی سەرەتایی حەیران مەهابادە)[5].

١- ئەسعەد عەدۆ- لاوك و حەیران لەفۆلكلۆردا، رۆشنبیری نوێ- ژ (١١٠) ساڵی ١٩٨٦- ل١٥٣.

٢- سەعدوڵلا شێخانی و خالد جوتیار- حەیران و مەرگی غەریبان. الحوادث- بەغدا- ١٩٩٠- ل٢٥.

٣- سەرچاوەی پێشوو... ل٢٤.

٤- غەفوور مەخمووری- سەرەتایەك بۆ حەیران و كورتەیەك لەژیانی حەمەدبەگی. الحوادث- بەغدا- ١٩٨٩- ل١٨.

٥- خالد جوتیار- كورتە سەرەتایەك حەیران. رۆشنبیری نوێ- ژمارە (٦٣)- ئەیلول- ت١- ١٩٧٧- ل٤٢.

بەڵام بۆ سەلماندنی ئەم رایەی بەڵگەیەکی ئەوتۆی بەدەستەوە نییە کە پشتگیری پێ لەرایەکەی بکات ئەو رایەی (د.مارف خەزنەدار) نەبێ کە دەڵێ: (حەیران یا لەخاکی مەهاباد هاتۆتە دەشتی هەولێر یان بەپێچەوانەوە)[1].

من ئەم رایە بەشتێکی چەسپاو نازانم لەبەرئەوەی دیسان رایەکی بێ بەڵگەیە. (خالد جوتیار)یش سەرەڕای پشت پێبەستنی بەڕایەکی زۆر چەسپاوی نازانێ: (لەمەسەلەی پەیدا بوونی حەیران من لەو قسەیەی د.مارف زیاتر شك نابەم، با ئەم قسەیەی دکتۆر هەڵگێڕو وەرگێڕ بکەمەوە وادیارە رایەکە زۆر چەسپاو نییە)[2].

کەواتە ئەو رایەی (خالد جوتیار)یش زۆر چەسپاو نییە لەبەرئەوەی پشتی بەڕایەك بەستووە کە زۆر چەسپاو نییە!

(ئەسعەد عەدۆ) بۆ سەلماندنی رایەکەی کۆمەڵێ بەڵگە دێنێتەوە کە بەڕای من بەڵگەکانیش لەجێن (کێ لەحەیراندا لەم ناوانەی زیاتر بیستووە "هەمین، ئەسمەر، خەجیج، زرێخ، نەخشین، عەنیف، عەیشۆك، ئامین" کە بەزۆری لەدەشتی هەولێر باون. یان ئەو هەورو بارانانەی کە دەبارن کەم هەن لە (قەرەچووغ، زوورگەزراو، کەرکێ حوسێنی غازی، قەپران، قەرەبۆت...) زیاتر روویدابێ.

– وشەی خۆمان کە لە زۆربەی حەیرانەکاندا دەڵێ: کەندێناوەی خۆمان، بێژینگ بەسەر خۆمان، قەرەچووغی خۆمان... هتد.

– ئەگەر سەیری زمانی حەیران بکەین، بێ گفتوگۆ لەشێوەی شاری هەولێر بەتایبەت دەشتی هەولێر بەدەر نییە)[3]. ئەمانەو چەند بەڵگەیەکی تر.

ئەم بەڵگانەش زیاتر رایەکەمان دەچەسپێنن:

– زۆربەی حەیرانبێژەکان خەڵکی دەشتی هەولێرن و ئەوانیش زیاتر سەرکەوتوون چ لەبواری دانان و چ لەبواری گوتندا بێت.

١– سەرچاوەی پێشوو... ل٤٢.

٢– سەرچاوەی پێشوو...

٣– ئەسعەد عەدۆ– لاوك و حەیران لەفۆلكلۆردا، رۆشنبیری نوێ– ژ (١١٠) ساڵی ١٩٨٦– ل١٥٥.

– کۆنترین (یەکەم) سەرچاوەش کە حەیرانی وەکو تێکست تۆمار کردبێ، ناوەڕۆکی حەیرانەکان باس لەشوێنەکانی ئەو ناوچەیە دەکەن و بەتایبەت ناوچەی مەخموور:

(کیژ دەڵێ: کوڕە ماڵوێران شوانە وەختە شەرتت هەڵێ، تو مەرۆکەی خۆم لە بۆ بهاوێوە کەڵکی حوسێنی غازی بۆم باوێوە کلکەی گۆمەڵێ،

کیژ دەڵێ: کورە ماڵوێران خەڵك دەتداتێ سەرێ شەرتێ شەکە مێییەکی، من لە بەختی خۆت دەتدەمێ جووتە شەمامەو شەمامەی رەنگینی باغەڵێ)[1][*].

– هونەرمەندێکی گەورەی وەك (عەزیزی شارۆخی) رای وایە کە حەیران لەناوچەی قەراج و کەندیناوە سەری هەڵداوەو گەیشتۆتە رۆژهەلاتی کوردستان بەتایبەت (مەهاباد)، هەروەها (حەسەن حەیران) کە حەیرانبێژێکی قەراجە بە مامۆستای حەیرانی دادەنێ[2].

– لەرووی دانان و گوتن و چێژ وەرگرتن و بەپێزی شێوەو ناوەڕۆکەوە هەردەم حەیرانی دەشتی هەولێر تەواو ترو بەپێز ترە.

– (ئاوازی ئەحمەدی حەمەدەمینی دزەیی) دەڵێ: (لەناوچەی دزەییان حەیران زۆر لەباوەو، خەڵکەکە زۆریان پێ خۆشە)[3].

١– کوردی و مەریوانی– گۆرانی. ایتام– بەغدا ١٩٣٢ ل٧١–٧٢.

* هێناومەتە سەر رێنووسی ئێستا لەوانەیە کاتی خۆی ئامادەکارانی ئەم کتێبە خۆیان پیتی (ر)ایان کرد بێ بە (ڵ).

٢– لەچاوپێکەوتنێکدا ئەم زانیارییەم لە برای شاعیر (عەبدولڕەحمان بێلاف) لە ١٩٩٥/٤/١٥ لەشاری هەولێردا وەرگرت.

٣– ئاوازی ئەحمەدی حەمەدەمینی دزەیی– فۆلکلۆری کوردی لەناوچەی دزەییاندا. الأدیب البغدادیة– بەغدا– ١٩٨٤– ل٥١.

لەپێشەوە گوتمان (کاتێك حەیرانبێژ دەست بە گوتنی حەیرانەکەی دەکات لە قەراج و مەخموور هەڵدەستێ بۆ هەر کوێیەك بڕوا هەر دەگەڕێتەوە ئەو ناوچەیە)(١). بۆ سەلماندنی ئەم قسەیە دوای سەرو بن کردنی کۆمەڵە تێکستێکی حەیران بۆم دەکەوت کە:

حەیرانبێژانمان لەمەڵبەندی حەیران قەراتی پیرە مەخمووری بەڕێ دەکەون بۆ قەبرستانی (شێخ مەحممەد)و ئاویێ دەرماناویێ و جۆتە ئاشان و بن بەردیی و کەرکێ حوسێنی غازیی و گومبەتی برایمی بایزیی و لەوێ بەڕێگای بازاڕگەدا دەچنە سەر بیرێ مەحموودی سەنان لەبەینی (گاوەرە)و (کاولە کەندار)ی و هێواش هێواش شۆڕ دەبنەوە لە بۆ (دیبەگە)و ئاقاری (کەندیناویێ)و تاوێك ماندووی خۆیان لە (کانی داودە رەشی)و (بیرێ حاجی رەحمانی عاڵلای) دەحەسێننەوە لەوێش بەرەو (زوورگەزراو)ی مل دەنێن و تادەگەنە سەر (گردی پیرداودی)و دەڕۆننە ئاقاری (شێراوە)و (کاولە قوچەبرباسی). لەوێش بەڕێ دەکەون بەرەو (بانی گردەسۆری)و (چەولنگی کاولە پردێ)و (سەلەی خەلیل ئاوڕەحمانی)و (بیستانەی گەورە)و سەرێ (گێڕەش)و (بەستی شەلغە)و (گۆکتەپە)و (گۆمەشینی سەیدان)و لەپاشان (دەربەندی پیرە گۆمەسپانیێ)و (دۆرێ حوشتر قوتان)و لەدواییدا بەرەو سەربەتاسێ خۆشناوان و (قەراتێ دوینێ)و (تەوسکە)و (کاموسەك)و (کۆلکەڕەشی)و (بابە گیسك)و (خڕێ عەلی بەگی)و لەدواییدا لە (کۆڕەك)ی غلۆر دەبنەوەو لەگەڵ (کیژۆرە رواندزی)و (بارەکیان) تاوێك دەست لەملانێ و مەمك کوشین و گەوز گەوزانێ دەکەن، لەپاشاندا هۆی دەدەنەوە بەرەو (دارێ شەکرانی)و (قەپەك)و (مام خاران)و (دارەبەن)و (ئاشۆکان)، ئنجا لەگەڵ شەپۆلی (زێ یێ پیرە بادینان) سووڕ دەخۆن و بەرەو (عاوێی بشیریان)و (قوچەکی کەرەکێ یاسیناغە)و (خەزنەو تەرجانی شەمامك)و (رنەی گوێڕی)و (کوشاف)و (زمارەو زماران)و دێنەوە سەر گۆمێ (سێ قولینچك) لەبەینی (معێجیلە)و (کاولە مشاری)و دەچنەوە زیارەتی (سولتان عەبدوڵڵای عارەبی)و لەپاشان (گۆمی

١- غەفوور مەخمووری- سەرەتایەك بۆ حەیران و کورتەیەك لەژیانی حەمەدبەگی. الحوادث- بەغدا- ١٩٨٩- ل١٧.

گەڕیلەو مارواشان)و (دەراویی بازنان)و (بستی بەراز کوژان)و (خەندەکی بابە خەلیفەی)و لەپاش ئەم گەشتە دوورو درێژە بۆ دواجار لە (کلکەی دارە بزماران)و (قەرەبۆتكو قەرە بێتکان) شۆڕ دەبنەوە لە بۆ (مەخموورە گچکەلەی خۆمان):

(دەرێم: براینە بەچاوێ من بڕۆننێ گەوارەکی هینا چەند هورد دەباری، ئەوا تەڕ دەکاتەوە دەو زێیێ عارەبان دەگرتەوە دەشتێ کاولە قەراجی سەرێ قەرەبۆتكو قەرەبێکتان دەراوێ قورینگان کۆمێ ماواشان دەو زێیەکەی بادینان گومبەتەکەی سوڵتان عەبدوڵڵای عارەبی سەرێ قەراتی پیرە مەخمووری شۆڕ دەبتەوە لەدەرکی بازاڕگەی خۆمان گەلە گەلە بەناوی تەڕ دەکاتەوە سەرو پەرچەمێ شەنگەبیێ گاوەرەو کاولە کەنداری،

ئەمن دەرێم: خۆزیا بەخۆزی داران باجگری ماچان بوومایە لەسەر پردەکەی کاولە واندزێ ئەوەلەن لە کیژۆرە بارەکیان لەگەردەن کێلێ رواندزییان لەسەر بەتاسێ خۆشناوان هێقە بەسنجاقێ کۆییان سەر بە پۆشێ سولە یمانییان لە عەبا رەشێ هەولێرییان لە بسك قوتێ سارەییان لەکیژێ خێلەکیو رەوەندیو ئاکۆییو مام سارو خەیلانییان، لە شلو ملو چاو بە کلو باغەر شۆڕێ دزەییان، ئەمان وەکی فەسرێ دەرەبواران دێنەوە لە سوڵتان عەبدوڵڵای عارەبی لە گۆمێ سێ قولینچکی لەگۆڕێ معێجیلەی ناوەڵڵا لە کەندو لەندێ کاولە مشاری)[1].

لەژێر تیشکی ئەم راو بۆچوونو بەڵگانەی سەرەوە دەتوانین بڵێین مەڵبەندێ سەرهەڵدانی حەیران دەشتی هەولێر، بەتایبەتی دەشتی مەخموورو قەراجو کەندیناوەیەو لەوێوە بەرەو ناوچەکانی تری کوردستان رۆیشتووەو شوێنی خۆی گرتووە.

١- سەرچاوەی پێشوو... ل١٤.

ئەنجام

لەم لێکۆڵینەوەیەدا گەیشتمە ئەم ئەنجامانە:

١- حەیران کە جۆرە مەقامێکی رەسەنی کوردە، بریتییە لە دوو جۆر:

أ- سەرچیایی.

ب- مەجلیسی.

٢- حەیران پەخشانە شیعرە.

٣- حەیران بەگشتی سیٚ قافیەی تێدایە کە بریتین لە (سەربەند، ناوبەند، دوابەند)، هەر حەیرانێك ئەم سیٚ قافیەی تێدا نەبێت حەیرانێکی ناتەواوە.

٤- بابەتە سەرەکییەکانی ناوەڕۆکی حەیران بریتین لە (دڵداری- وەسف- دەردی دووری- سۆزدان- ئاینی)و هەندیٚ بابەتی تر بەشێوەیەکی لاوەکی ناوەڕۆکی حەیران پێکدێنن کە بریتین لە (مێژوو- وەسیەتو راسپاردە- شیوەن- بیٚ ئومێدی- پیاهەڵدانی منداڵ- دەردی پیری- بەزمو رابواردن- سێکس).

٥- حەیران لەدەشتی هەولێر بەتایبەتی (مەخموورو قەراجو کەندێناوە) سەری هەڵداوەو بەرەو شوێنەکانی تری کوردستان رۆیشتووەو بڵاوبۆتەوە.

٦- ئەوەی لەبارەی حەیران بڵاوبۆتەوە زۆربەی کۆکردنەوەی تێکستی حەیرانو ژیانی حەیرانبێژانە دوور لە لێدوانو لێکۆڵینەوە.

٧- حەیران لەقۆناغی دەرەبەگایەتیدا زیاتر گەشەی سەندووەو پێگەیشتووە.

سەرچاوەکان

أ- کتێب

١- کوردیو مەریوانی- گۆرانی. أیتام- بەغدا ١٩٣٢.

٢- رەسووڵ بێزار گەردی- گوڵە مێلاقەی کوردستان. النجاح- بەغدا- ١٩٦٠.

٣- مەعروف خەزنەدار- کێشو قافیە لەشیعری کوردیدا- الوفاء- بەغدا- ١٩٦٢.

٤- ئاوازی ئەحمەدی حەمەدەمینی دزەیی- فۆلکلۆری کوردی لەناوچەی دزەییاندا. الأدیب البغدادیة- بەغدا- ١٩٨٤.

٥- ئەسعەد عەدۆ- لیرەیەك لەگەنجینەی نەتەوەی کورد- علاء- بەغدا- ١٩٨٤.

٦- ئەحمەد حەیران- دیوانی حەیران بێژان- ئەسعەد- بەغدا- ١٩٨٨.

٧- سەعدوڵلا ئیسماعیل شێخانی- سەربردەی کۆمەڵە حەیران بێژێکی کورد. ئەسعەد- بەغدا- ١٩٨٨

٨- غەفوور مەخمووری- سەرەتایەك بۆ حەیرانو کورتەیەك لەژیانی حەمەدبەگی. الحوادث- بەغدا- ١٩٨٩.

٩- غەفوور مەخمووری- بناری قەرەچووغ- الأمة- بەغدا- ١٩٩٠.

١٠- سەعدوڵلا شێخانیو خالد جوتیار- حەیرانو مەرگی غەریبان. الحوادث- بەغدا- ١٩٩٠.

ب- رۆژنامەو گۆڤارەکان:

١- خالد جوتیار- کورتە سەرەتایەك حەیران. رۆشنبیری نوێ- ژمارە (٦٣)- ئەیلولو تشرینی یەکەم ١٩٧٧- بەغدا.

٢- خالد جوتیار- حەیران. رۆشنبیری نوێ- ژ (٤٨) ئادارو نیسان ١٩٧٨- بەغدا.

٣- رزگار خۆشناو- مەقامە تایبەتەکانی کورد. رۆشنبیری نوێ- ژ (٨١)- حوزەیران- تەموزی ١٩٨٠- بەغدا.

٤- ئەحمەد حەیران- ئاشنایيەك لەگەڵ لاوك و حەیراندا. كاروان- ژمارە (٢١)- حوزەیرانی ١٩٨٤- بەغدا.
٥- ئەسعەد عەدۆ- لاوك و حەیران لەفۆلكلۆردا. رۆشنبیری نوێ- ژ (١١٠) ساڵی ١٩٨٦- بەغدا.
٦- غەفوور مەخمووری- حەیران بێژ سەعید باداوەیی. رەنگین- ژ(٢١) تەموزی ساڵی ١٩٨٩- بەغدا.
٧- غەفوور مەخمووری- چەپكێ حەیران و تەیەكی پێویست. ئۆتۆنۆمی- ژ(٦٠) ساڵی ١٩٨٩- بەغدا.

ج- دەستنووس:

١- غەفوور مەخمووری- بناری قەرەچووغ- بەرگی دووەم.

د- چاوپێكەوتن:

١- چاوپێكەوتن لەگەڵ شاعیر (عەبدولڕەحمان بێلاف) لەڕێكەوتی ١٩٩٥/٤/١٥ لەهەولێردا.

پاشكۆكان

پاشكۆی یەكەم

تێكستی ئەو حەیرانانەی كە لەگەڵ ئەم لێكۆڵینەوەیەدا بڵاوكراونەتەوە

وەك ئاسانكارییەك بەپێویستم زانی كە تێكستی تەواوی ئەو حەیرانانەی كە وەك نموونە هێناومەتەوەو لەگەڵ ئەم لێكۆڵینەوەیەدا بڵاوبوونەتەوە، لێرەدا كۆیان بكەمەوەو بەیەكەوە بڵاویان بكەمەوە، هیوادارم بەمەش هاوكاری ئەو بەڕێزانەم كردبێت كە لەم بوارەدا كار دەكەن، ئەمەش تێكستی حەیرانەكانە:

١- حەیران خۆخێ لۆ گۆتمە هەناریێ، بەژنێ باریك وەرە ئەمن و توو دەستێ خۆ تێك بگرێن بچینەوە كەركێ حوسێنێ غازی بزانین چی كردیە فەسرێ بواریێ، نازانم بەژنێ باریك لەمانگی نیسانێ نە بكەمە داكێ لانكێ نە بیكەمەوە كابانی ماریێ.

٢- لەبانی بانییان لە بانی كۆییێ، كیژ دەبا بەژنت لە بۆ من بمینێ بەشترە نامەكانی شین دەبی لە وراتی خالیس و مەندەلی لەسەران دەگرن نارنجە لەبنان دەگرن زەردە لیمۆییێ، وەڵڵاهی ئەگەر سێ ماچان وەرگرم لەگەردەنێ زەرد خۆم نادەم بەخودای بەحاكمی زاخۆییێ.

٣- حەیران دەرێم: مەخموور لە من بەنزمە بایە، چاوی گەلە رەشە بسكی بادایە؛ ئەگەر حەیرانی كاكی خۆتان ناناسن بەژنی گەلە باریكە پشتێ دەستی و چەرخا روومەتی كوترایە، ئەمن بەخراپی خۆم شك نایێ ئەورۆ دانی هێواریێ بەژنێ باریكەرانە لۆچی دری لەمن دامایە.

٤- حەیران بەچاوێ من تەماشا بكەن رەوێ مامزان تێكەر بۆوە مامزەكەی من دابڕا بەتاقی تەنێ، راوچیمە لەراوێ دەستم هەروەشاند داركەرێ لەداران تۆزەك هێروە

هەرقــەنیٚ، توخــوا گــەردەنت برنــد کــە دریٚ هــەردووکمان کــە ســادە بگرمــەوە شەمامەکانی باغەریٚ تێر بۆن بکەم خاریٚ گەردەنیٚ.

٥- دەمگـۆ: بـرام ئەوڕۆکـە بـەویێ ئێـواریٚ چـەندم گـاز دەکـرد؛ دیـسان دەرێـم: لـە ئازیکەندیٚ بندیانان، بابە شەرتە لە بەینی منو بەژنیٚ باریك ئەو سارەکە کەپرەکی لـە بـۆ وی بکـەم بابـە دەرێـم لـە سـەریٚ قەرەچووغی؛ بناغـەییٚ کـەپریٚ دادەنـێم لـە سۆتکەی دیواری دەکەم بە قەنەفریٚ؛ کاریتەی داوێمیٚ لەداری سۆرگوریٚ؛ هەراشی دەکەم بە رەشە رحانیٚ؛ سواقی دەدەم بە خەنەی؛ مارنجی دەکەم بە خاسە رەنگیٚ؛ دەیڕشێنم بە بۆنی گوراوو رەشە رحانان، دەوجە دەمگۆتە برادەران خـەویٚ کـەپریٚ کەینیٚ خۆشە لەگە ناسك بەدەنو روو بەخارو چاو بەدەرمانان؛ ئەوەل مانگی پایزیٚ وەختـی مـار لـەدەرێن لەبـەر شـەوبای شـەویٚ؛ کزەیـیٚ شـەماری؛ برجـی ئەسـتێران؛ مانگی لەچاردەی؛ لەگەر ئەو زالم بابـەی گەلـە غـەمگیرە دەمگـۆ: شـەو لـە سـیٚ باری نیوە شەویٚ لەسە کەپریٚ خەو گەلە خۆشە لە بە بۆنی قەنەفرو مەرحەمان تکە تکەی گوراویٚ دەنگی ماچان ئەدی نەمدەگۆ بڕوا بەسەر مارە بێگانان.

٦- بابە چەندم گۆتە قەراجی ماریژگـەت وێـران بـیٚ ئـەوڕۆ هێـواریٚ نەمـدەگۆ: لـە گـەرم یار با، دەوجە قەرەچووغ رەبی کاول بی دەتـوو سـەریٚ خـۆ نـەوی کـە دەبا مەفتـەن دیار با، ئەریٚ براینـە وەی برادەرینـە دەوجـە نەمـدەگۆ دیتنـی دوور بـەدووری لەگـە عاشقان یا خوا بە ژەهری مار با.

٧- حـەیران لەمێـژە لـێم بڕاینـە جوابـە، هـەناوم سـووتاینە لـە جـەرگم دراینـە زەردە قولابـە، دیـتنیٚ بـەژنیٚ باریـكو نـاو قـەدیٚ زراوو زەنـدیٚ بـە بـازن لـە مـن بووینـە حەزرەتو کابە.

٨- حەیران هەمینە، گەردەنی گەلە زەردە؛ مەمکی هەنگوینە؛ روومەتی گوڵە؛ سینگی سپینە، براینـە برادەرینـە ئـەمن سوندەکم خواردییە بـە هـەموو چاكو پیران ئـەمن پاشـی بـەژنیٚ باریـكو زەنـدەییٚ بـە بـازن؛ قامکـەکی بـە ئەنگوسـتیلە؛ نێکـەکی بـە کەمبەرە؛ سەرەکی بە لاسەرە؛ ئەمن چی دۆستو چی گراوی دیم نینە.

٩- بابی خۆمو دەروێشان مردم هەندێ ئاخت لۆ هەرینم، ئەورۆ بەوێ پایزێ نەخۆشەکی گەلە گرانم لە بۆ ڕەزامەندی خودای کەرەم کە دەمەکێ وەرە سەرینم، ئەی گەلی موسلمانان با هەر گرین دەفەو عەلەمانو تەپریو بەیداغان شۆڕ بینەوە لۆ شاری مەدینەی لە خزمەت حەزرەتی رەسوولوڵلا عەزیزو خۆشەویستان ببینم.

١٠- بەستۆرە بەستۆڕەی گۆرانان لە من لە بەربیانێ، ئەسمەری کابایزان قاوەی دەگێڕا لە گەر فنجانێ، کاکل ئاغای گەردی جوابان دەنێری لە بۆ مەولودی حەسەناغەی دەیگۆ: لە روحێ داکێ منت کەوی ئەوا لەشکرێ دزەییان هاتە خوارێ بەسەر قەراتێ پیرە هەولێرێ دەرێن: مەحموودی کاکە خانیە بەویێ سبیانێ دەورەی بەحرکەی رەنگینی بزر کردیە لەبەر تۆزێ میراتێ تالیعەو پیرە کارخانێ.

١١- براینە برادەرینە دەرێم: ئەورۆ هێوارێ چەندم گاز کردی لەسەر بەنێ، ئەتوو پەرچەمت گەلە زەردە توخوا مەیان نێ لە خەنێ، دەرێم: بەژنێ باریکو زەندێ بە بازنو دوو چاوێ رەشکۆکە ئەو سارەکە بەوێ زستانێ دەچمە دەرێ لەکاولە وراتی ئۆباری منت بە ملی بی پاشی من جۆتە شەمامەی باغەرێ لەدەست کەسی دی مەنێ.

١٢- حەیران سەرم دێشی درم بە بارێ خەمان دەناری، موریدو دەروێش سەرێ دوو سارانە چەند عەبدارن لەدوو بابێ عەبدولکەریمی شێخەکەی کاولە مشاری، بەخۆی رۆیشت ئەمەشی بەجێهێشت لە خەمو تاری.

١٣- دارە خورما بە هوردە بەردە، قۆندەرەی زەردی زرۆقە چارۆگەی زەردە، کیژ دەرێ: کوڕە حەیران بەرانبەر بە حەوامێ گوندی کەتمە بن بارەکی لۆمان یان بمخوازە بەماری دنیایێ یان لە دنیایێ دەستم لێ بەردە.

١٤- حەیران حەیرانە خوایە لێم نەسێنی ئەو مندارە، ئازاو رەشیدو چالاك گەلە ئەهلی کارە، هەندە روح سوكو شیرنە داكو بابی ئەختیار بوو شەلەو کۆرەو سەقەت بوو مەمنوونتم یارەبی بەخێویان دەکا ئەو مندارە.

١٥- حەیران حەیرانە ماری ویّرانم پیر بوومە هاتیمە ریّزی ئێختیاران، ئەوەندەی دەکەمو دەکرێنم نایێمەوە سەر قرێرو قامەتی جاران، سوندی دەخۆم بەغەوسی مار لەبەغدایێ برێنە نازدار حەیرانێ هەتا کیژ بی لە مارە بابان لە پاش چاوی توو نەگرم چ دۆستو یاران.

١٦- حەیران لە کەندیناوێ، بە فکرت نایێ وەکی دەچووینە راوێ قەتێمان دەگرت بەداوێ، لێمان دەنا بە پراوێ؛ ئەوجا لۆ خۆمان لەسەرمان دەکردەوە ماستاوێ.

١٧- حەیران لە پەنا سەرگینی، ئەوجا ئەمن دەرێم: وەرە خۆمان مات کەین کەس نەمانبینی، ئەتو سینگی خۆت لۆم وارا کە؛ مەمکت لە بۆم بکە بالیف؛ هەتا سبەینێ دەوت لە ناو دەوی نێمو بگرم مەمکێ دیکەت؛ ئۆخەی دەریێ هەرمییە؛ لەسەر ئەوێ سینگی توو بە جۆت خەومان لێبکەوی کەس هەرمان نەستینی.

١٨- حەیران لە گردان لە گردی داندۆکان، کیژ لەسەر پشتێ کوڕ لەسەر چۆکان، گۆتمێ نازدار حەیران لە کێنەدەرت راکەم گوتی: ئەدی ئەمن نارێم لە بنی میتکۆکان.

١٩- حەیران دیبەگە لەبن زووری، کاغەزەکم لە بۆ بنووسە لۆ برایماغەی لە کاولە مەخمووری، ئەوسار سەرێ چەند سارانە بەتەمامە بەژنێ باریکەرانە هەرگرم لۆ خۆ بچمەوە سەرێ سنووری.

٢٠- کیژ دەڵێ: کوڕە ماڵوێران شوانە وەختە شەرتت هەڵێ، توو مەڕۆکەی خۆم لەبۆ بهاوێوە کەڵکی حوسێنی غازی بۆم باوێوە کلکەی گومەڵێ، کیژ دەڵێ: کوڕە ماڵوێران خەڵك دەتداتێ سەرێ شەرتی شەکە مێیەکی؛ من لە بەختی خۆت دەتدەمێ جۆتە شەمامەو شەمامەی رەنگینی باغەڵێ.

٢١- دەرێم: براینە بەچاوێ من بڕۆننێ گەوارەکی هینا چەند هورد دەباری، تەڕ دەکاتەوە دەو زێیێ عارەبان؛ دەگرتەوە دەشتێ کاولە قەراجی؛ سەرێ قەرەبۆتكو قەرەبێتکان؛ دەراوێ قورینگان؛ گۆمێ مارواشان؛ دەو زێیەکەی بادینان؛ گومبەتەکەی سوڵتان عەبدوڵڵای عارەبی؛ سەرێ قەراتی پیرە مەخمووری؛ شۆڕ دەبتەوە لەدەرکی بازاڕگەی خۆمان گەلە گەلە بەنازی تەڕ دەکاتەوە سەرو پەرچەمێ

شەنگەبیێ گاوەرەو کاولە کەنداری، ئەمن دەرێم: خۆزی بەخۆزی داران باجگری ماچان بوومایە لەسەر پردەکەی کاولە رواندزیێ ئەوەلەن لە کیژۆرە بارەکییان؛ لە گەردەن کێلیێ رواندزییان؛ لەسەر بە تاسیێ خۆشناوان؛ هێقە بە سنجاقیێ کۆییان؛ سەر بە پۆشیێ سولەیمانییان؛ لە عەبا رەشیێ هەولێرییان؛ لە بسک قوتیێ سارەییان؛ لە کیژیێ خێلەکیو، رەوەندیو ئاکۆییو مام سارو خەیلانییان؛ لە شلو ملو چاو بە کلو باغەر شۆڕیێ دزەییان ئەمان وەکی فەسریێ دەرە بواران دێنەوە لە سوڵتان عەبدوڵلای عارەبی لە گۆمیێ سیێ قولینچکی لە گۆڕیێ معێجیلەی ناوەڵلا لە کەندو لەندیێ کاولە مشاری.

پاشکۆی دووەم

تێکیستی ئەو هەشت حەیرانەی کە بۆ یەکەم جار بڵاو کراونەتەوە

(گۆرانی) ناوی ئەو کتێبەیە کە (کوردیو مەریوانی) ئامادەیان کردووەو لەساڵی ١٩٣٢ لەچاپخانەی (أیتام) لەبەغدا چاپیان کردووەو بڵاویان کردۆتەوە، کە لەدووتوێی ٧٦ لاپەڕەدا تێکستی کۆمەڵێ سروودو گۆرانیو حەیرانو لاوکو مەقامی لەخۆ گرتووە.

ئەوەی بەلای ئێمەوە گرنگە حەیرانەکانی نێو ئەم کتێبەیە کە بریتییە لە تێکستی هەشت حەیرانو لەژێر سەرناوی (حەیرانی پژدەر) لەلاپەڕە (٧١- ٧٢- ٧٣)دا بڵاوکراونەتەوە، بەپێی ئاگاداری من ئەم کتێبە یەکەم سەرچاوەیە کە حەیرانی تێدا بڵاوکرابێتەوە.

بەپێویستم زانی کە حەیرانەکان بهێنمە سەر رێنووسی نوێو لێرەدا بڵاویان بکەمەوە، ئەمەش تێکستی حەیرانەکانە:

١- ئەستێرەك هەڵات لە من لە ئەستێرەی فەلەکا، ئەماماڵوێران لە خەڵکی دە خەلقان بە تاڵان دەچۆوە لێفەو بەرەکا، ئەوان لە منی غەریبە ماڵێ بە تاڵان دەچۆوە سەرو ماڵێ هەروەك چاوەکەی بەڵەکا.

٢- کیژ دەڵێ: کوڕە ماڵوێران شوانە وەختە شەرتت هەڵێ، تو مەڕۆکەی خۆم لەبۆ بهاوێوە کەڵکی حوسێنی غازی بۆم باوێوە کلکەی گومەڵێ، کیژ دەڵێ: کوڕە ماڵوێران خەڵك دەتداتێ سەرێ شەرتی شەکە مێیەکی؛ من لە بەختی خۆت دەتدەمێ جۆتە شەمامەو شەمامەی ڕەنگینی باغەڵێ.

٣- شاخەکەی دەربەندی لە من بە چەرخە، ئەما لەسەرەوەی مژە؛ لەژێرەوەی بەرخە، گەلی دەبران کە یارکۆڵێ من بەناس ناکەن ئەمەتانێ: شەدە شلە؛ شلو ملە؛ چاو

بەکلە؛ مل بە هیزارە؛ فەقەت ئاخ حەز لێکردنیٚ خەڵکی دەخەڵکان بە ساڵو مانگە؛ ئی منو بەژنی باریکەلانە بۆتەوە خاتوون ئەستیو شێخ فەرخە.

٤- ئەڵیٚ گەلی دەبران ئەو سێبەرە گەلیٚ خۆشن سێبەریٚ دەوان شەنگە بییان، هەر چییەکی دەکاتەوە مەعبێنی دوو دلاّن رووی رەش بی وەکو............، نەوەڵلاّ گەلی دەبران نینۆکۆکەی شین بی وەکی مالومی جووان.

٥- کیژ دەڵیٚ یاخوا باوكو برای من عەمریان نەمێنیٚ، تو خواکەی خۆ گەنمەکەی قەندەهاری نەبووم بە هیشکە وەردانم وەرچینیٚ، تو خواکەی بمداتەوە بە کوڕە حەیرانەکەی خۆم ئەمساڵەکە بەشکم خێرێکیم لیٚ ببینیٚ.

٦- لە گەز گومبەتی، خۆزگە باوکە گەوادەکەی من قەرزداری باوکی هەتیمە حەیرانیٚ با بە هەزارو حەوسەتی، ئەنجا خۆزگە خوا رەحمی بخستایە دڵی باوکیٚ من ئەمنی دابایە بە هەتیوە حەیرانیٚ خۆم بە ئامەنەتی.

٧- لەڕیٚو رێیان، کالەكو گۆرەی چەشنی فەقێیان، کیژ دەڵیٚ: کوڕە ماڵوێران تو ژن بەچە دەخوازی ئەگەرچی ئەویش دەڵیٚ: وەڵلاّ بەڕشكو ئەسپێیان.

٨- ئەستێرەك هاتە دەریٚ لە ماکیٚ، ئەوەتانیٚ براینە شەوقو شەبەقیٚ خۆ دەداتەوە لە عێلیٚ عوربانیٚ نەوەڵلاّ لە قەسریٚ شەمامکیٚ، ئەوەتانیٚ گەلی دەبران گەر یارکۆڵەی بەناس ناکەن: شەدە شلە؛ شلو ملە؛ چاو بەکلە؛ مل بە هیزارە؛ کارو کار مامزێکی سۆرکەلۆلەیە کە ئەوەتانیٚ دام دەبڕییەوە لە داکیٚ.

وێنەکان

دەربەندی گۆمەسپان

حەیرانبێژ: خدر گردگراوی ١٩٨٨

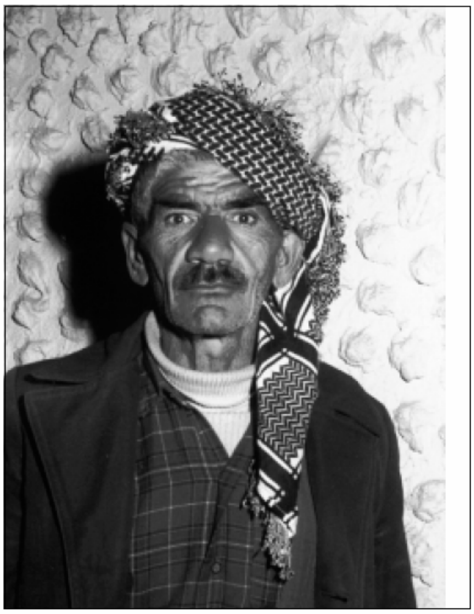

حەیرانبێژ: سەعید باداوەیی ١٩٨٩

حەیرانبێژ: جەمیلی عەلیاغای دزەیی ١٩٨٩

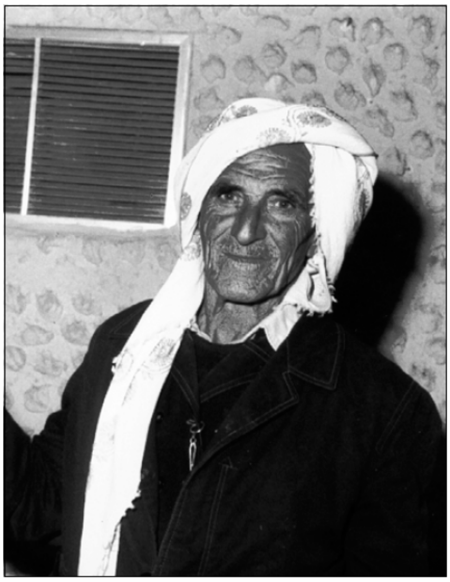

حەیرانبێژ: نادر سیان ١٩٨٩

حەیرانبێژ: عومەر گاوەرەیی ١٩٨٩

دەرمان ئاوا

کانیاوی بن بەرد

شارگەی سەفەر لە بناری قەرەچووغ

جۆتە ئاشان

ئاوی دەرماناوا لە مەخموور

نووسەر لە چەند دێڕێکدا

- غەفوور تاهیر سەعید حاجی ناسراو بە غەفوور مەخمووری.
- ساڵی ١٩٧٠ لەگوندی کەندی قەلان (وادي الغراب)ی سەر بە قەزای مەخموور لە دایکبووە.
- خوێندنی سەرەتایی لەقوتابخانەی میجانی سەرەتایی لەگوندی (مشار) تەواوکردووە.
- خوێندنی ناوەندیو ئامادەیی لە مەخموور تەواو کردووە.
- دەرچووی کۆلێژی ئادابی- زانکۆی سەلاحەددین – هەولێرە.
- ئەندامی سەندیکای رۆژنامەنووسانی کوردستانە.
- ئەندامی فدراسیۆنی رۆژنامەنووسانی جیهانە.
- ئەندامی یەکێتی نووسەرانی کوردە.
- لەساڵی ١٩٩٥ بەهاوکاری کۆمەڵێ کەسایەتی نەتەوەییو وڵاتپارێز یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان YNDKی دامەزراندووە.
- سکرتێری گشتیی یەکێتی نەتەوەیی دیموکراتی کوردستان YNDKە.
- ئەندامی پەرلەمانی کوردستان بووە لەخولی دووەم (٢٠٠٥-٢٠٠٩).
- ئەندامی گەری یەکەمی دیالۆگی کوردی- عەرەبی بووە کە لەمایسی ١٩٩٨ لەقاهیرەی پایتەختی میسر بەسترا.
- ئەندامی زۆربەی زۆری کۆنگرەو کۆنفرانسە سیاسیو ئەکادیمییەکان بووە کە لەکوردستانو دەرەوە بەستراون.

- کارگێڕی لیژنەی باڵای بەرەنگاربوونەوەی بەعەرەبکردنی کوردستانە.
- کۆمەڵێ وتارو لێکۆڵینەوەی هزری و سیاسی و رۆشنبیری و ئەدەبی لەگۆڤارو رۆژنامەکانی کوردستاندا بڵاوبۆتەوە.
- تائێستا چەند کتێبێکی بەچاپ گەیاندووە کە ئەمانەن:

١- سەرەتایەك بۆ حەیران کورتەیەك لەژیانی حەمەد بەگی- ١٩٨٩.

٢- بناری قەرەچووغ- ١٩٩٠.

٣- سێ تیشك لەپەنجەرەی شیعرەوە- ١٩٩١.

٤- حوارات حول القضية الكوردية- ٢٠٠٠.

٥- حەیران (چەمك- ناوەڕۆك- سەرهەڵدان)- ٢٠٠١.

٦- بەعەرەبکردنی کوردستان- چاپی یەکەم- ٢٠٠٢.

٧- تعريب كوردستان- ٢٠٠٦.

٨- بەعەرەبکردنی کوردستان- چاپی دووەم- ٢٠٠٦.

٩- بصراحة- الجزء الاول- ٢٠١٠.

١٠- هەگبەی مەخمووری- کۆبەرهەم- بەرگی یەکەم- ٢٠١٠.

ناوەرۆك

	بابەت	لاپەڕە
	سەرەتا	٥
*	سەرەتایەك بۆ حەیرانو كورتەیەك لەژیانی حەمەد بەگی	٧
	پێشەكی	٩
	بەشی یەكەم– سەرەتایەك بۆ حەیران	١٠
	بەشی دووەم– كورتەیەك لەژیانی حەمەدبەگی	٢٠
	ئەنجام	٢٥
	فەرهەنگۆك	٢٦
*	بناری قەرەچووغ	٣١
	چرپەیەك!!	٣٣
	كۆمەڵێ هۆنراوەی فۆلكلۆری	٣٤
	چەپكێ حەیران	٦٩
*	سێ تیشك لەپەنجەرەی شیعرەوە	٧٣
	پێش هەموو شتێ	٧٦
	شیعر لەنێوان حەفتاكانو ئەمڕۆدا	٧٨
	شیعرو پاشەكشێی خوێنەر	٨٥
	ڕێبازە ئەدەبیو هونەرییەكان	٩٣
*	شیعرو هەڵوەستەیەك	١٠١
*	حەیران (چەمك – ناوەڕۆك – سەرهەڵدان)	١٠٧
	پێشەكی– بەدران ئەحمەد	١٠٩
	پێشەكی	١١٨
	فەسڵی یەكەم	١٢٠

	بەشی یەکەم– پێناسەی حەیران	١٢٠
	بەشی دووەم– لەهەگبەی حەیراندا	١٢٤
	بەشیَ سێیەم– جۆرەکانی حەیران	١٢٨
	فەسڵی دووەم	١٣٢
	بەشی یەکەم– حەیران لەڕووی فۆڕمەوە	١٣٢
	بەشی دووەم– حەیران لەڕووی ناوەڕۆکەوە	١٣٦
	فەسڵی سێیەم	١٤٧
	بەشی یەکەم– سەردەمی سەرهەڵدانی حەیران	١٤٧
	بەشی دووەم– مەڵبەندی سەرهەڵدانی حەیران	١٤٩
	ئەنجام	١٥٥
	سەرچاوەکان	١٥٦
	پاشکۆکان– پاشکۆی یەکەم	١٥٨
	پاشکۆی دووەم	١٦٣
	وێنەکان	١٦٥
	نووسەر لە چەند دێڕێکدا	١٧٣
	ناوەڕۆک	١٧٥